

Anyanyelvünk évszázadai

4.

ANYANYELVÜNK ÉVSZÁZADAI 4.

STUDIA IUVENUM CHRONOLINGUISTICA 5.

Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelyének sorozata

Sorozatszerkesztő
SZENTGYÖRGYI RUDOLF

ANYANYELVÜNK ÉVSZÁZADAI 4. NYELVÜNK VÁLTOZÁSA ÉS VÁLTOZATAI

Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett
2017. június 9–10-i konferencia
előadásaiból készült tanulmánykötet

Szerkesztette

BAGYINSZKI SZILVIA
BÁTORI GYOPÁRKA
HAVASI ZSUZSANNA
KOROMPAY ESZTER

Kalota Művészeti Alapítvány –
ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék
Budapest, 2019

A kiadvány megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

és az ELTE BTK
Trefort-kert Alapítványa és Hallgatói Önkormányzata.

A tanulmányokat lektorálta

BÁRTH M. JÁNOS, BODÓ CSANÁD, CSEPREGI MÁRTA, FODOR KATALIN,
GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, HAADER LEA, JÁNK ISTVÁN, KLIMA LÁSZLÓ,
KRIZSAI FRUZSINA, KUBÍNYI KATA, KUGLER NÓRA, NÉMETH MIHÁL, POMOZI PÉTER,
SALÁNKI ZSUZSA, SÁNDOR ANNA, SÁROSI ZSÓFIA, SLÍZ MARIANN,
SZENTGYÖRGYI RUDOLF, TÁNCZOS OUTI, TERBE ERIKA, VANČO ILDIKÓ,
VARGHA FRUZSINA SÁRA, ZELLIGER ERZSÉBET, ZOLTÁN ANDRÁS

Minden jog fenntartva.
© A szerzők és a szerkesztők, 2019

Tartalom

Lectori salutem!	7
----------------------------	---

NYELVTÖRTÉNET ÉS NYELVI KAPCSOLATOK

ANTAL M. GERGELY

<i>Sigér, sigeret...</i> – A <i>sügér</i> szó lehetséges etimológiája.	11
--	----

BAGYINSZKI SZILVIA

A <i>-t(t) + volna</i> szerkezetű múlt dimenzionális nyelvészeti vizsgálata 16–18. századi misszilisekben	17
--	----

GALAC ÁDÁM

A szláv eredet kérdése néhány ismeretlen eredetű szavunk esetében: <i>kullancs, horkol/horkant/horkan, komor/komoly</i>	31
--	----

SZABÓ DITTA

Funkcióváltás vizsgálata lexikális-funkcionális grammatikai keretben udmurt példán, magyar kitekintéssel.	45
--	----

TÖRTÉNETI ÉS SZINKRÓN NÉVTAN

BÁTORI GYOPÁRKA

A <i>Gesta Hungarorum</i> román fordításaiban szereplő helynevek	55
--	----

HAVASI ZSUZSANNA

„Bor István Feleségemmel együtt hitem után vallom” – Névelemek, párreprezentáció és bűnösség kapcsolódási pontjai boszorkányperekben	65
---	----

INCZÉDI LILLA

Ekecs-Apácaszakállas község keresztnévadási szokásainak változása	71
---	----

TÁRSADALOM ÉS NYELVHASZNÁLAT

BAKÓ JUDIT

Mi mihez van közel az interneten? – Az <i>itt</i> mutató névmás funkciói az internetes nyelvhasználatban	81
---	----

DABÓCZY KATALIN

Családon belüli nyelvi stratégiák és a magyar nyelv szerepe két finnországi többnyelvű családban	89
---	----

HORVÁTH BRIGITTA

„Szólalj meg, s megmondom, ki vagy!” –

Nyelvjárási jelenségek Tarany településről 95

RÁSI SZILVIA

Nyelvjárási attitűdvizsgálat palócok körében 107

ANYANYELV ÉS OKTATÁS

BABINYEZ ERIKA

Magyar anyanyelvi oktatás Finnországban – Körkép a Helsinkiben

és vonzáskörzetében élő magyar diaszpóra magyar oktatási lehetőségeiről. . . . 117

KATONA ÉVA

Kétnyelvű osztálytermi diskurzusok a Felvidéken. 125

MÜLLER DÓRA

„Hát-tal nem kezdünk mondatot!” – A nyelvhelyesség kérdése az oktatásban . . 133

Lectori salutem!

Éveken át – egy konferenciasorozat ötödik évében talán már indokolt lehet ez a megfogalmazás – gyakran hangzott el az Anyanyelvünk évszázadai hallgatói konferencia megnyitói vagy éppen zárásain, hogy számos előadónak, későbbi szerzőnek az első publikálási lehetőséget biztosítja a Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhely. Ez nagy büszkeséggel tölti el a munkálatokban részt vevőket. Másfelől – minthogy az olvasó a konferenciakötetek immár negyedik darabját tartja a kezében – arra is büszkék vagyunk, hogy sorozatunk rendszeres megjelenési lehetőséget is kínál nemcsak műhelyünk tagjai, de a nyelvtudomány iránt érdeklődő, a hazai, illetve a határon túli felsőoktatás keretei között kutató hallgatók számára. A konferenciák programjain, absztraktfüzetein és kiadványain végigtekintve rálátást kaphatunk egy-egy hallgató többéves kitartó munkájára, esetenként kirajzolódnak kutatási témáik változatai (és változásai), emellett pedig minden esetben bepillantást nyerhetünk az adott év nyelvészeti, esetleg tudományos diákköri dolgozatainak témáiba is.

A konferenciákon és az előadások írott változatát megjelentető kötetekben hagyományosan a nyelvtörténeti témák állnak a középpontban. A tematikai megkötetést ugyanakkor ezúttal is tágan értelmeztük, a nyelv változása mellett annak változatossága is előtérbe került, amit sorozatunk jelen kötetében immár a „Nyelvünk változása és változatai” alcímmel is hangsúlyozunk. Ennek nyomán a kiadványban több névtani és szociolingvisztikai, illetve a nyelvváltozatokat és a nyelvhasználatot az oktatás összefüggésében tárgyaló munka is helyet kapott. Ezzel együtt több esetben is tükröződik a tanulmányokon, hogy a történetiség szempontja – a dimenzionális nyelvészeti megközelítéssel összhangban – más fókuszú munkákban is megjelenhet.

Őszintén reméljük, hogy kötetünk egyben bepillantást is enged a hazai és külföldi magyar nyelvtudományi műhelyekben folyó, a kereteik között tevékenykedő hallgatók által végzett kutatásokba.

Ha tanulmányaikat megkezdő hallgatókat köszönhetünk olvasókként: talán kiindulópontot és motivációt kínálhatunk kötetünkkel. Ha érdeklődőkhöz szólhatunk: büszkén mutatjuk be a nyelvtudomány területén végzett saját kutatásainkat. Ha tanáraink vennék kezükbe a kötetet: fogadják hálánk jeléül és forgassák örömmel!

A szerkesztők

NYELVTÖRTÉNET ÉS NYELVI KAPCSOLATOK

Sigér, sigeret...

A *sügér* szó lehetséges etimológiája

ANTAL M. GERGELY

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
antal.gmarton@gmail.com

Sügér vagy *sigér* szavunk egyike a máig ismeretlen eredetűnek tartott szavainknak. Dolgozatomban többek között e szónak a viszonyát vizsgálom az udmurt чорыг, permjáк чепу, komi чепу(з) szavakkal. A *sügér*-t már a 19. században is többen próbálták többen finnugor megfelelőikkel összevetni. Az ide vonatkoztatott manysi, hanti és mari példák, valamint a török és kalmük rokonítás hangtani okok miatt nem megfeleltethetők. Etimológiai kutatásomban sikerült egy lehetséges finnugor származtatást találni e szónak, amelynek az említett permi szavakkal mutathatók ki párhuzamai.

Kulcsszók: sügér, etimológia, udmurt, komi, finnugor, alapalak.

A magyar *sügér* (lat. *Perca fluviatilis*, hivatalos magyar nevén *csapósügér*) szó eredetét már a 19. század második felében is próbálták megfejteni, azonban a mai napig ismeretlen eredetűként jelöli mind a TESz., mind az újabb etimológiai szótárak. A rokonítások között volt kísérlet a finnugor eredet és az akkor még a törökökkel összekapcsolt altaji eredet bizonyítására is, ezek a fejtegetések azonban nem állták meg a helyüket.

Elsőként FÁBIÁN ISTVÁN ír a *sügér* szó etimológiájáról: „sigér vagy sügér, úgy látszik a sig, vagy süg, és ér osztyák (sic!): cjer, cseremisiz: szjir, hal szóból van összetéve; azonban minő jelentése van a süg szónak? nem tudom” (1863: 4). FÁBIÁN tehát szóösszetételként értelmezte a *sügér*-t. HUNFALVY a Nyelvtudományi Közlemények ugyanazon számában szintén két nagyon hasonló hanti és mari szóval kapcsolja össze a *sügér*-t: „osztyák *šer*, cseremisiz *šir* = magyar sigér” (1863: 98). A FÁBIÁN és HUNFALVY által megadott mari szót sajnos nem sikerült megtalálnom egyetlen szótárban sem, elképzelhető, hogy a hangalakhoz kapcsolt jelentés téves, mivel a *szjir* csak ’part’ értelemben fordul elő a hegyi mariban, vagy már egy kiveszett nyelvjárási szóalakról beszélhetünk. A hanti *cjer* és *šer* talán ugyanaz a szó, csak vagy eltérő írásmód szerint vagy eltérő nyelvjárásból (vö. DEWOS. 1532).

MUNKÁCSI hanti és manysi szavakkal hozta a *sügér*-t összefüggésbe: „éjsz. vog. *su-kir*” (lat. *Coregonus lavaretus*) és „éjsz. oszty. *šogor* id.” (MUNKÁCSI 1893: 176). Ez az egybevetés a vokálisokat tekintve problémákba ütközik, mivel sem az első, sem a második szótag magánhangzója nem egyeztethető a magas-mély, labiális-illabiális ellentétek miatt.

TERESTYÉNI CZ. FERENC 1941-ben szintén ismeretlen eredetűként adja meg a *sügér* szót, elveti a török (altaji) eredetet, mivel „A törökségből nem lehet kimutatni, csupán a

mongol nyelvek közé tartozó kalmükből mutatható ki e halkan a többé-kevésbé hasonló neve: *schoerge*” (TERESTYÉNI 1941: 25). Fölveti, hogy a kalmükbe talán korábban egy mára már nem adatolható csuvas jövevényszó került. Ezt a lehetséges útvonalat nem kívánom részletesebben vizsgálni, inkább szorítkoznék a továbbiakban a finnugor (uráli) magyarázatokra, mivel a korábban tárgyalt érintkezések és a nyelvrokonság ezt lehetővé teszi.

Nyilvánvaló tehát, hogy eddig nem sikerült kézenfekvő, megközelítőlegesen származtatást társítani a *sügér* szóhoz. A továbbiakban vizsgáljunk meg egy új megközelítést, mely saját kutatásom eredménye!

A permi nyelvekben a halat a többi finnugor nyelvtől eltérő néven nevezik: komiul *чепу*, (a luzszko-letszkij nyelvjárásban *чепуз*), permjákul *чепу*, udmurtul *чорыз*. Udmurt etimológiai szótár hiánya miatt tekintsük át a komi etimológiai szótárban fölvezetett elméletet! A ЛЫТКИН és ГУЛДЖАЕВ főle 1970-es Краткий этимологический словарь коми языка tartalmaz *чепу* szócikket, mely egyben az udmurt megfelelő etimológiáját is megmagyarázza. A szótár szerint a permi szavaknak obi-ugor párhuzamai vannak: hanti *sārəχ*, *sārək*; manysi: *sorəχ*; illetve ide kapcsolja a lapp *šoarən* szót (КЭСК. 304). A permi szavak obi-ugorból való levezetését azért tarthatjuk tévesnek, mert hangtanilag nem összeegyeztethető: egy palatális affrikáta kevés valószínűséggel vezethető vissza egy palatális szibilánsra, még ha jövevényszóról is van szó. A mai komi, permják és udmurt *č* hanggal kezdődő szavak egyikét sem lehet alapnyelvi **š* hangra visszavezetni. Az itt megadott ópermi visszakövetkeztetett szóalak a **čérig*, az őpermi pedig **čərš-*, tehát ЛЫТКИН és ГУЛДЖАЕВ palatális vokálisokkal számol (КЭСК. 304). A lapp megfelelővel kapcsolatban csupán annyit tételezhetünk föl, hogy talán a permiből származik mint jövevényszó, ennek összekapcsolása azonban meglehetősen kétesnek tűnik.

A komi etimológiai szótárban és a magyar nyelvészek által a 19. században idézett hanti és manysi példák hangalakilag és jelentésükben is viszonylag hasonlítanak. Ahhoz, hogy jobban megértsük ezek viszonyát, kizárunk bizonyos kölcsönzési útvonalakat, mivel szükség van ezen adatok tisztázására. FÁBIÁN, HUNFALVY és MUNKÁCSI hanti és manysi példáinak keresésekor ráakadtam a DEWOS.-ban egy szölkup szóra, amelynek jelentése 'szibériai maréna' (lat. *Coregonus pidschian*), latin betűs átírata pedig *čuqir*. A szölkup szó azért is tűnt fel, mert sokkal valószínűbb, hogy ez lehetett a forrása a vele összekapcsolt hanti és manysi szavaknak (hanti *šokər*, manysi *sūkər*). Itt is jól látszik ugyanis, hogy nagyobb valószínűséggel vált a palatális affrikátából palatális szibiláns. (Ez utóbbi a manysiban depalatatalizálódott, erre l. DEWOS. 1505). A képet tovább bonyolítja egy udmurt nyelvjárási szó, a *чукырна* 'fenékjáró küllő' (KOZMÁCS 2002: 463), mely valószínűleg összefüggésbe hozható az imént tárgyalt szölkup szóval, eredetét azonban nehézkes lenne megállapítani.

Mindezek tükrében a magyar, komi, permják és udmurt adatokat összevetve egy újabb finnugor alapszót tételezhetünk föl, hiszen ezen szavak között egyaránt jól látszik a hangtani és jelentéstani összefüggés. Mi a helyzet a jelentésváltozással? A *hal* ~ *sügér* ~ *maréna* stb. összefüggéséhez idézem RÁCZ JÁNOS magyar halnevekkel kapcsolatos

munkáját: „Nyelvtörténetileg fontos az a tény, hogy a halneveknél a fajtán belüli jelentésátvitel sokkal gyakoribb, mint egyéb élőlények elnevezéseinél; talán, mert a halak néhány külső formai jegytől, eltéréstől eltekintve meglehetősen hasonlítanak egymásra. A névátvitel gyakran a hasonló halfajok összetévesztésének eredménye” (1996: 7). Az így megadható finnugor rekonstruktum **čŕŋ3-r3* ’valamilyen halféle’.¹ Egy közös alapalak felírásához hasonló szerkezetük miatt az *egér* ~ *uыp* példája szolgált mintául (az *egér*-re rekonstruált alapalak a **šŋ3-r3* (UEW. № 1006); illetve HUNFALVY is megemlíti tanulmányában: „A *sigér* külső alakával az *egér*, *gyökér*-höz látszik tartozni” (1863: 98). Nem elenyésző különbség természetesen, hogy a *sigér*, *sügér* esetében az abszolút tő *sügere*- helyett *sügere*-, ez azonban analógiásan változhatott meg más, hasonlóan toldalékolható szavak hatására (pl. *vezér* ~ *vezére*-, *kacér* ~ *kacéro*-, *kemény* ~ *keménye*- stb. vö. RagSz. 53).

Tekintsük át először is a mássalhangzók viszonyát! A szókezdő palatális affrikáta (**č*) kevesebb esetben, de lehet az őse a magyar *š* hangnak. Erre példa még a magyar *súly* < U **čiklā* ’szemölcs’ (UEW. № 63); *sért* < FU **čārke*- ’tör, török’ (UEW. № 58); *sír* < FU **čŋ3-r3* ’sír’ (UEW № 110); *ség*, *ság* < 1. FU **čŋkā* ’domb’, 2. FU **čŋkā* ’domb’ (UEW. № 65); *sajog* < FU **čslk3-* ’fénylik, csillog’ (UEW. № 84); *sukordott* < FU **čukk3-* ’meggömbül, összehúzódik’ (UEW. № 75). A magyar *č* > *š* hangváltozás dokumentált jelenség, lejátszódhatott már az ugor korban, hatott a törökségi népekkel való érintkezés idején (BERECZKI 2003: 73), és ahogy BÁRCZI is írja: „A dezaffrikáció jóval ritkább jelenség, inkább csak mint az affrikálódás folyamatának reakciója jelentkezik, [...] *cs* > *s*; *csekély* > *sekély*” (MNYT. 123–124). A permi nyelvekben viszont a *č* hangnak szabályos előzménye lehet a **č*, ahogyan ezt az előző fejezetben is bemutattam.

A *sigér*-ben meglévő *g* hang hasonló utat járhatott be, mint a magyar *egér* szó *g*-je, vagyis a palatoveláris nazális **ŋ* hang erősödhetett meg a közeli hangzás miatt **ŋk* hangkapcsolaton keresztül, amely jelenségről BERECZKI GÁBOR is ír (2003: 73). A TESz. szerint a magyar *singér*, *singir* alakok *n*-je másodlagos jelenség (3: 626), ám nem zárható ki az sem, hogy az eredetibb hangzó konzerválódott. A permi nyelvekben ez a hang eshetett ki, ahogy a *uыp* mellett látjuk pl. a komi *üu*, udmurt *üö* ’jég’ (UEW. № 171), ko. ud. *nu*, *nuü* ’mell’ (UEW. № 794) szavakban.

Az *r* hang az érintett nyelvekben egyértelműen megfeleltethető egymásnak. Az udmurt és komi szavak végén a *-z* képző lehet, erre utal az is, hogy LYTKIN és GULJAJEV a közös permi **čŕř-* alakba nem rekonstruálja a *g* hangot (КЭСК. 304), CSÚCS SÁNDOR viszont igen: **čerig* (2005: 324).

A magánhangzók egyeztetése ennél nehezebb feladat. A szölkup adat kizárásával azonban – amely nem tette volna lehetővé egy közös alapalak fölírását – közelebb kerülhetünk a megoldáshoz, miszerint az eredeti, alapnyelvi szónak palatálisnak kellett lennie.

¹ Az uráli eredet ellen szól, hogy a szölkupban viszonylag kevés példa van arra, hogy a *q*-val jelölt hangnak egy **ŋ* előzményét tételezzük föl, viszont ezt látjuk a szölkup *āq*, *āq* ’száj’ (UEW.), *aķai*, *aaķa* ’állkapocs’ (UEW.) esetében is. (Ez lenne tehát a harmadik, szórványos egyezés.) A *č* hangnak sem találhatunk **č* előzményt; a vokálisok pedig mély hangrendjük miatt nem egyeztethetők.

A КЭСК és Csúcs is palatális előzményét teszik föl az őspirmiben a *чепу* ~ *чорыц* szavaknak, ez a már említett *čřr̥-; *čerig. Az első szótagban szereplő magánhangzó a magyarban többféleképpen is realizálódhatott: vagy *ǵ > *e > *i > *ü* vagy *ǵ > *i > *ü*. Mint tudjuk, az ómagyar korban megvolt egy szórványosabb zártabbá válási tendencia, melynek következtében az *e i-vé válhatott (MNYT. 153), az i pedig később labializálódhatott (MNYT. 155; E. ABAFFY 2005: 323–324). Jól látszik a nyelvemlékekből is (TESz. 3: 626), hogy a *süger* esetében a *sigér* az eredetibb forma, 1199-től 1435-ig csak ebben az alakban jegyezték föl; az *ü* hangra utalhat az 1544-es *swgert* alak.

Megállapíthatjuk, hogy mind a mássalhangzók, mind a magánhangzók egyeztetése elméletben elégséges, eltekintve attól, hogy a *šij̥3-r3 típus az egyetlen eddig a rekonstruálható alapalakok között (nem számítva: ugor *eɲk3-r3 ~ magyar *ígér* [UEW. № 1755]; ugor *cuɲk3-r3 ~ magyar *zsugorod-* [UEW. № 1736]), amelyeknek nincs permi megfelelője. Amennyiben valaha volt is, a *ɲk erősítés lehet hasonlóképpen egy ugor kori fejlemény, vö. magyar *egér*, manysi *täɲkər*, hanti *leɲkər* (UEW. 500). Így viszont a *čř̥ɲ3-r3 azonos típust alkotna a *šij̥3-r3 alakkal, mely még mindig csak szórványos jelenség lenne.

Azáltal kerülhetünk közelebb a megoldáshoz, ha találunk olyan történeti forrásokat, amelyekben a *sigere-* tőváltozat szerepel. Ez ugyanis megerősítené azt a vitát, amely az *egér*–*süger* párhuzamban többször is fölmerül a magyar anyanyelvi beszélők számára is: melyik az eredetibb, „helyes” forma, a *sügerek* vagy a *sügerék* (vö. KÁLMÁN 2017)? ELEKFI LÁSZLÓ Magyar ragozási szótár című művében az *egér* 5B típusú (RagSz. 155), a *süger* viszont 4B (RagSz. 487); az előbbi zárt kötőhangzós főnév pusztá tárgyraggal, az utóbbi pedig többelseji időtartamot váltakoztató főnév (RagSz. 53).

DEME LÁSZLÓ jegyzi meg, hogy a *süger*-nek van *sügre* alakja is, mely hangátvetés eredménye (1943: 44). Ugyanitt föl sorol más alakokat is: „*sigér*, *singér*, *súder*, [...] *sigír*”. A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSzt.) keresőfelületén kizárólag a *süger*- szótőre találunk adatokat, *süger*- vagy *sigér*-, *siger*-, *singér*-, *singer*-, *súder*-, *singír*- szótőre nem. A Magyar Tájszótár azonban tartalmazza a *sigeret* alakot Baranya megyéből (MTsz. 2: 456). Ez valószínűleg csak szórványos jelenség, viszont véleményem szerint akár csekélyke bizonyítéka is lehet a régebbi alak konzerválódásának.

Egy további szempont a magyarból a szomszédos nyelvekbe átkerült alakok figyelembe vétele. A TESz. említi a ruszin *šingig*, *šüger*, a román *șugăr* alakot (itt jól látszik a hanghelyettesítés). A szlovákban pedig nyelvjárási szinten megtalálható a *šiger* és a *šuder* is (RÁCZ 1996: 130). A szlovákba átkerült jövevények azért érdemelnek külön figyelmet, mivel a második szótagban rövid magánhangzót találunk. A szlovákban éppúgy jelen vannak a magánhangzók hosszú párjai, mint a magyarban, a magyar *e* hang hosszú párja, amelyet *é*-vel jelölnek, azonban egy hosszú *ā* hang (GREGOR 1993: 11). Gyakran a szlovák a magyar *ē* hangot hosszú *ī* hanggal helyettesíti, főleg a középszlovák nyelvjárásban, itt a szlovákban a szó *šigír* vagy *šudír*² alakot öltene (GREGOR 1993: 11–12). A magyar

² Itt a *d* valószínűleg lágy, ezzel magyarázható, hogy a szlováktól idegen *g* hangot próbálják *d*-vel helyettesíteni.

ē hang realizációja azonban meglehetősen változatos, a legkorábbi átvételekben *ā* vagy *ia*, a keleti nyelvjárásokban lerövidülhet *e*-re, de gyakran megjelenik az *ej* vagy szlovák hangrend szerinti hosszú *ā* lesz belőle (GREGOR 1993: 11–12). Ennek fényében a *šiger* és a *šuder* is vagy a keletiszlovák nyelvjárásba átkerült rövidült alak; vagy halvány reményt keltve a *sigere*- toldalékolt tőalak átvételének lehetne bizonyítéka. Azonban azzal számolnunk kell, ahogy GREGOR FERENC is írja: „Szóvégi szótagokban azonban a képzők analógiás hatása is számba veendő” (1993: 12). Itt jegyzendő meg, hogy a korábban DEMÉTL (1943) idézett *súder* alakról valószínűnek tartom, hogy az a szlovák *šuder* visszakölcsönzött (és depalatalizált) változata. Mivel DEME forrását nem sikerült ezidáig megtalálnom, sajnos nem állapíthatjuk meg biztosan, hogy a szóalak *d*-je palatális vagy sem.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy új etimonunk akkor nyerhet teljesebb bizonyosságot, ha sikerül a magyar nyelv történetéből megbízhatóan kimutatni a *sigere*- alakot. Mindaddig be kell érünk annyival, hogy a finnugor alapnyelvre egy újabb bizonytalannak tetsző szót rekonstruálhatunk, melynek csak a magyarban és a permi nyelvekben figyelhető meg párhuzama.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2005. Hangtörténet. (Ómagyar kor). In: MNyt. 301–351.
- BERECZKI GÁBOR 2003. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Universitas Kiadó, Budapest.
- CŠÚCS SÁNDOR 2005. *Die Rekonstruktion der permischen Gundsprache*. Bibliotheca Uralica 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ 1943. *Hangátvetés a magyarban*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 69. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- DEWOS. = WOLFGANG STEINITZ, *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin, 1986.
- FÁBIÁN ISTVÁN 1863. A cselekvés egyszerűségét jelölő *d*, *van*, *ven* és *n* képzőkről. *Nyelvtudományi Közlemények* 2: 1–14.
- GREGOR FERENC 1993. *A magyar nyelv szlovák elemeiből*. (Mutatványfüzet.) Budapest.
- HUNFALVY PÁL 1863. A nyelvtudományról. *Nyelvtudományi Közlemények* 2: 69–94.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ 2017. *Az egér és a sügér meccse*. <https://www.nyest.hu/hirek/az-eger-es-a-suger-meccse> (2017. 03. 25.)
- KOZMÁCS ISTVÁN 2006. Szóképzés. In: KOZMÁCS ISTVÁN – SIPŐCZ KATALIN szerk., *Uralisztika. Uráli nyelvészet*. 117–135. <http://mek.oszk.hu/04800/04868/04868.pdf> (2017. 03. 22.)
- КЭСК. = В. И. ЛЫТКИН – Е. С. ГУЛЯЕВ [V. I. LYTKIN – J. SZ. GULAJEV], Краткий этимологический словарь коми языка. Издательство Наука, Москва, 1970.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://corpus.nyud.hu/mnsz/> (2017. 03. 22.)

- MNyT. = *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- MNyT. = BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1893. A magyar népies halászat műnyelve. *Ethnographia* 4: 165–208, 261–313.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.
- RÁCZ JÁNOS 1996. *A magyar nyelv halnevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 205. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- RagSz. = ELEKFI LÁSZLÓ, *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1994.
- TERESTYÉNI CZ. FERENC 1941. *Magyar közszoí eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 59. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND 1967–1976. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UEW. = *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Hrsg. RÉDEI, KÁROLY. Harrassowitz, Wiesbaden – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1991.

A $-t(t)$ + *volna* szerkezetű múlt dimenzionális nyelvészeti vizsgálata 16–18. századi misszilisekben*

BAGYINSZKI SZILVIA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
bagyinszki.szilvia@gmail.com

Noha az ó- és középmagyar igeidőrendszer kijelentő módú alakjai felé a nyelvtörténeti kutatások meglehetősen gyakran fordulnak, a paradigma más elemei kevesebb figyelmet kapnak. Dolgozatomban a $-t(t)$ + *volna* szerkezetű múlt 16–18. századi misszilisekben megfigyelhető funkcióival foglalkozom. A vizsgálat során három idősíkot hasonlítok össze (16. sz. első fele, 17. sz. első fele, 18. sz. első fele), emellett arra is igyekszem rávilágítani, hogy mutatnak-e az egyes funkciók területi eltéréseket. A funkciók elkülönítésénél és leírásánál elsősorban BÁNHIDI ZOLTÁN (1941, 1957), BÁRCZI GÉZA (1963/1966) és E. ABAFFY ERZSÉBET (1991, 1992) munkáira támaszkodva szemantikai és szintaktikai szempontokat veszek figyelembe. A 211 16. századi irat, valamint a 259 17. és 126 18. századi levél közel 700 adatának tanúsága szerint a kései ómagyar és a középmagyar korban a szerkezetet a maival megegyezően, a múlt-ra vonatkoztatott feltételelenség kifejezésére használták leggyakrabban, és egyéb, ma is használatos funkciói is megfigyelhetők a korpuszban. Ugyanakkor olyanokat is találok, melyek a mai nyelvhasználatra nem jellemzők. Ez utóbbiak – melyeket a szakirodalom latinizmusnak tekint – állnak a dolgozat második felének középpontjában.

Kulcsszók: feltételes múlt, $-t(t)$ + *volna* szerkezetű múlt, funkcióvizsgálat, dimenzionális nyelvészet, misszilis, latin hatás, evidencialitás.

1. Bevezetés. A magyar múltidő-rendszer változásai a nyelvtörténeti kutatások kedvelt tárgyát képezik, jóllehet ezek elsősorban a kijelentő módú paradigmákra szorítkoznak. Pedig a ma feltételes múlt funkciójában használt $-t(t)$ + *volna* szerkezetű múlt idő használata sem maradt változatlan az évszázadok során. Dolgozatomban azt mutatom be a vonatkozó szakirodalomra támaszkodva, hogy milyen funkciókban használták a vizsgált múlt időt a 16–18. században, majd részletesen két olyan használatára térek ki, melyet a szakirodalom a latin hatás termékének tekint a magyar nyelvben. Ezek egyikének megértéséhez bevezetem az evidencialitás kategóriáját, mely más finnugor nyelvek leírásában jellemzően szerepel. Végezetül azzal foglalkozom, hogy kirajzolódnak-e bizonyos területi eltérések a tárgyalt funkciók használatát illetően, majd összegzem megállapításaimat. Mindezek előtt viszont a korpusz és a dimenzionális szemlélet érvényesülésének bemutatására kerül sor.

* A dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2. A korpuszról. Mivel olyan forrástípusra volt szükségem, amely a beszélt nyelvet a lehetőségekhez mérten hűen tükrözi, eredetileg magyar nyelven íródott, és viszonylag nagy számban fennmaradt missziliseket vizsgáltam. Hogy a dimenzionális szemlélet minél jobban érvényesíthető legyen, igyekeztem minél több levélíró által lejegyzett szöveget bevonni a vizsgálatba. Mivel a most bemutatott eredmények egy nagyobb kutatás részét képezik, olyan misszilisek is vannak a korpuszban, melyekben *-t(t) + volna* szerkezetű nem, de egyéb múltidő-típusok szerepelnek.

A 16. század első feléből (pontosabban a 15. század végétől 1541-ig terjedő időszakból) a HEGEDŰS ATTILA és PAPP LAJOS által közzétett iratok közül 211-ben találtam múlt idejű igealakokat, ezek közül 72 tartalmazott *-t(t) + volna* szerkezetűt is. Az 1600 és 1641 között keletkezett iratok között szerepelnek Bethlen Gábor (1600–1629, 23 levél), Bocskai István (1600–1606, 39 levél), I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna (1632–1641, 98 levél), a költő-hadvezér Zrínyi Miklós (1627–1641, 20 levél), a Batthyány család (1622–1640, 71 levél), valamint Illésházy István és Pálffy Kata (1602–1604, 8 levél) levelei, összesen 259. Az 1700 és 1726 közötti levélírók a következők: Rákóczi Erzsébet (1700–1704, 24 levél), II. Rákóczi Ferenc (1703–1707, 21 levél), Barkóczy Krisztina (1703–1704, 13 levél), Bercsényi Miklós (1701–1702, 12 levél), valamint a peregrinus diákok közül ifj. Pápai Páriz Ferenc (1711–1726, 32 levél), Ajtai András (1713–1717, 6 levél), Kibédi András (1715–1717, 10 levél) és Csernátoni Gajdo Dániel (1720–1725, 8 levél), összesen 126 levél. (A továbbiakban a forráskiadvány címének az irodalomjegyzékben közölt és feloldott rövidítésével és a levélnek a forráskiadványban szereplő sorszámaival fogok utalni az egyes iratokra.)

1. táblázat

A korpuszt képező levelek számának idősíkonkénti és területi megoszlása

	Dunántúl	Észak	Kelet	Erdély	Dél	Összesen
16. sz.	86	25	26	8	6	151 (211) ¹
17. sz.	91	106	–	62	–	259
18. sz.	–	57	13	56	–	126
Összesen	177	176	39	126	6	536 (596)

2. táblázat

A *-t(t) + volna* szerkezetű múltak száma a vizsgált korpuszban

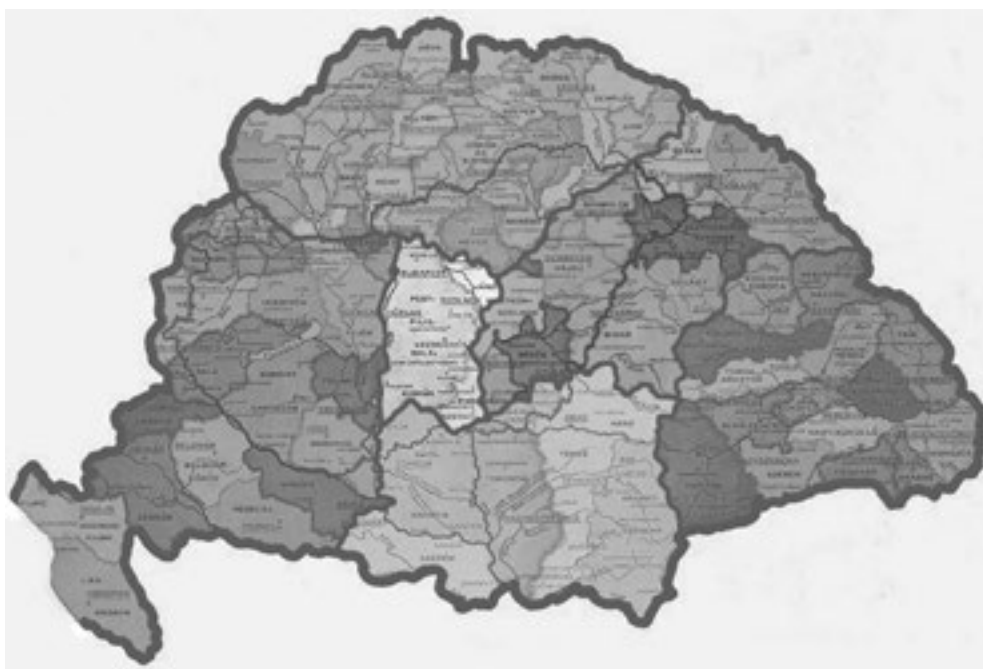
	Dunántúl	Észak	Kelet	Erdély	Dél	Összesen
16. sz.	101	32	14	0	3	150 (221)
17. sz.	75	101	–	77	–	253
18. sz.	–	66	24	113	–	203
Összesen	176	199	38	190	3	606 (677)

¹ A KL. 211 iratában fordult elő múlt idejű ige, e levelek közül 151 sorolható az öt régió valamelyikéhez.

3. A dimenzionális szemlélet érvényesülése. A magyar múltidő-rendszer vizsgálata során általában a temporalitás kerül a középpontba. Vizsgálatomban az időbeliségen túl a területiség dimenziójára szeretnék nagyobb hangsúlyt fektetni. Ennek megvalósítására a magyar nyelvterületet öt nagy területi egységre osztottam: északi, keleti és déli régióra, valamint a Dunántúlra és a történelmi Erdélyre (l. 1. ábra). E felosztásnál elsősorban a természetes határokat vettem figyelembe, ugyanakkor mai nyelvjárási régióinkat és a vármegyebeosztást is szem előtt tartottam (ez utóbbiak természetesen sok esetben „követik” a természetes határokat). Továbbá a harmadik, a társadalmi dimenzióra is igyekeztem tekintettel lenni, hiszen a misszilisekben többnyire „jól kitapinthatók a történeti szociolingvisztikai, dialektológiai, pragmatikai összetevők” (JUHÁSZ 2011: 63).

1. ábra

A magyar nyelvterület öt régióra osztása²

4. Módszertani problémák. Az iratok régióhoz rendelése nem problémamentes. A középkori feudális viszonyok, a nők esetében a házasság, a gyermekekhez más területről érkező tanítók, nevelők, valamint az eltérő területről származó szülők és számos egyéb tényező hozzájárulhatott a nyelvváltozatok keveredéséhez, illetve megnehezíti a levélírók régióba sorolását. Tovább fokozza ezt a szerzőség, illetve sajátkezőség

² A térkép elkészítésében nyújtott segítségéért testvéremnek, Bagyinszki Csabának tartozom köszönettel.

problémaköre is. Szerencsés esetben sajátkezű fogalmazvány áll rendelkezésünkre, ám többségében deákok által írt levelek maradtak ránk. Ez számos kérdést vet fel a levél keletkezésével (autográf, diktálás után lejegyzett, megadott tartalmi szempontok alapján a deák által megfogalmazott), a deák iskolázottságával, az egy „feladó” által alkalmazott deákok számával, a deák és a „feladó” nyelvváltozatának viszonyával kapcsolatban. Mindezek miatt némi fenntartással kell kezelnünk az adatokat, ugyanakkor kénytelenek vagyunk kompromisszumot kötni, ha vizsgálni szeretnénk az adott nyelvi jelenséget. A *-t(t) + volna* szerkezetű múlt előfordulásait a diktálás aligha befolyásolta, ugyanis annak helyettesítése – vagy más szerkezet helyett való használata – nagyobb fokú beavatkozást jelentett volna, mint például egy-egy hangtani jelenségnek automatikusan a saját normához való igazítása.

A vizsgálat során „fejekkel” dolgoztam, tehát a leveleket „feladóihoz” rendeltem – ahhoz a személyhez, aki aláírta. A „feladókat” pedig alapvetően születési, származási helyük alapján soroltam régióba, összevetve azt az iskolákkal, a család birtokrészeivel, későbbi birtokaival. A KL. iratainál a szerzők („feladók”) családi birtokait tudtam alapul venni.

További nehézséget jelent a szövegek közlések eltérő mértékű megbízhatósága. Annak érdekében, hogy minél nagyobb korpuszsal dolgozhassam, nem csupán betűhű, nyelvészeti célokra kiválóan alkalmas kiadásokkal dolgoztam, hanem olyanokkal is, melyek elsősorban történelmi érdeklődésre számítanak. Ez utóbbiak már olvasatok, vagyis a kiadó egyes olvasati bizonytalanságokat eldöntött helyettünk, azonban a vizsgált múlt időnél ez a probléma kevésbé releváns.

5. A *-t(t) + volna* szerkezetű múlt kialakulása. Feltételezhetően már az ősmagyar kor végén megvolt nyelvünkben az összetett feltételes múlt idő, noha példáink csak a kései ómagyar korból vannak. Kialakulása párhuzamos lehetett a névszói-igei állítmányok, illetve a *-t(t) + vala* paradigma létrejöttével. Ezt a párhuzamot szemléltetik E. ABAFFY ERZSÉBET (1991: 111) példái: *A fiú erős vala: A fiú erős volna, A víz fagyott vala: A víz fagyott volna.*

Formailag két érdekességre érdemes kitérni. Az egyik az elemek ragozása. Mivel mindkét elemükön ragozott formák csak a kódexekben találhatók (ezek is csupán E/1.-ben), arra lehet következtetni, hogy ez latin hatás eredménye, ugyanis a latinban a létige ragozódik. Mindkét elemükön ragozott, redundáns alakokra misszilisekből nincs példa, így feltehetően ez a beszélt nyelvben sem volt jellemző (vö. E. ABAFFY 1992: 136).

A másik alaki kérdés a létige feltételes múltú alakjával kapcsolatos. E. ABAFFY (1992: 147) is megjegyzi, hogy a *volt volna* alak általánosabb, mint a ma használatos *lett volna*. A vizsgált korpusz alapján elmondható, hogy a *volt volna* dominanciája csak a 16. századi anyagra érvényes. Ekkor a 22 adat közül 16 *volt volna* (72,73%), 6 pedig *lett volna* (27,27%) alakú. E 6 adatból 5 a dunántúli régióhoz köthető: Batthyány Ferenc felesége, Svetkovics Katalin, valamint Héderváry Ferenc leveleiben fordul elő (akik viszont a *volt volna* alakot is használták). A hatodikat Czigány Ferenc írta, akit nem sikerült régióhoz kötni, de a keltezés (Pettau; ma Ptuj, Szlovénia), illetve a címzett (Svetkovics Katalin)

ismeretében nem zárhatjuk ki, hogy ő is dunántúli származású. Hogy a két alakváltozat azonos használatban élt egymás mellett a korszakban (tehát nem különül el pl. a 'vállik' és 'van' jelentések mentén), jól szemlélteti az alábbi szövegrészlet Héderváry Lőrinc leveléből:

- (1) ha eo fellege mÿ hozank valamÿ ÷o akarattalÿ *volt volna*: ha hedervarÿ ferench mÿnekÿvñk atÿankfÿa nem *let volna* ÷s: erdemletÿvñk volna eo fellegetÿvÿlÿ anÿ ÷ozagot mÿnt az hedervarÿ ference *volt volna* (KL. 131.)

A 17. században már a *lett volna* dominál, összesen 27 adatból 20 *lett volna* (74,07%), 7 pedig *volt volna* (25,93%) alakú. Ez utóbbiak mind az északi régióhoz köthetők (Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna levelezéséből [5 db], illetve Illésházy István leveleiből [2 db] származnak); a *lett volna* alakúak közül 5 sorolható az északi régióba (Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsanna és Illésházy István leveleiből), 3 az erdélyibe (Bocskai István és Bethlen Gábor leveleiből), 12 adat pedig a dunántúlba (a szigeti hős Zrínyi Miklós, illetve a Batthyány család leveleiből).

A 18. századi adatok között elenyésző a *volt volna*: egyedül az erdélyi származású Kibédi Andrásnál fordult elő 2 adat (11,11%), a többi (16 adat, 88,89%) *lett volna* alakú. Ezek közül 1 a már említett Kibédi András, 10 a szintén erdélyi ifj. Pápai Páriz Ferenc, 2 a szintén erdélyi (háromszéki, Kovászna megyei) Csernátoni Gajdo Dániel leveleiben található. A fennmaradó 3 adat az északi régióhoz köthető II. Rákóczi Ferenc és Baróczy Krisztina leveleiből származik.

Bár messzemenő következtetéseket e kevés (67) adatból nem vonhatunk le, az itt megfigyelték alapján egy nagyobb korpuszt vizsgáló kutatás egyik hipotézise lehetne, hogy a *lett volna* dominanciája a Dunántúl felől északkeleti irányba haladva terjedt el a magyar nyelvterületen – legalábbis a Kárpátok keleti vonulataiig, ugyanis Moldvában a *lenne* segédigével képzett feltételes múlt figyelhető meg.

5.1. A -t(t) + *volna* szerkezetű múlt funkciói. A szakirodalom (l. pl. E. ABAFFY 1991, 1992) a vizsgált múlt idő funkcióinak két típusát különbözteti meg: amelyek a latin hatástól függetlenül alakultak ki, és a latin minta hatására a magyarban is megjelenő használati köröket. A szakirodalom által leírt funkciók és a korpusz figyelembevétele alapján 9 fő funkciót határoztam meg:

Eredeti magyar funkciók:

1. múltra vonatkoztatott feltételesség: *Jrthamvolna* kegyelmednek de Akor Nem wolth semÿ zerzamom (KL. 84.)
2. múltra vonatkozóan bizonytalanság, kétség, kételkedés:³ No en ÷o vram es enÿ zerelmes atÿam holÿ *vettetet(e)m volna* enÿ te elened illi igen (KL. 131.)

³ Megfontolandó lehet az episztemikus modalitás terminus bevezetése (l. KUGLER 2015: 55–56).

3. szerénység vagy szerényebb állítás: es ha enŷ te. k. *folgaltam volna* valamŷt: mernek meg eo nekŷ is kernŷ egŷ yo lovat (KL. 132.)
4. mŷltra vonatkozó kívánság, kérés, óhaj: Bator ne *faradot volna* az jo Marta asszon keozeotunk (PKL. 13.)
5. mŷltban meg nem valósult cselekvésre felszólítás (méltatlankodás, szemrehányás): mert ha enŷ te neked nem voltam volna fŷad hanem dŷzno paztorod yob gondot *kelet volna*. k. enŷ ream gondolnod (KL. 131.)
6. mŷltban megvalósult cselekvésre megjegyzés (méltatlankodás, szemrehányás): *nemkelwth wona* hertelenkwdnwd (KL. 129.)
7. irreális hasonlítás: Nem kyleombenŷ vagonŷ az enŷ dolgomŷ mŷnt ha eg vekon cernawal *keoteotek volna* e[g]ŷ Malomŷ keowet feŷem feolyre (KL. 106.)

Latin hatásra kialakult funkciói:

8. kijelentő múlt helyetti használata előidejű időhatározói mellékmondatokban: mŷkor ez theghnapŷ, Napon, *megh*, *jŷwthem*, *wolna*, ŷwe, hozam azen wice wdwarbŷram, adreŷan, deŷak (KL. 227.)
9. a szakirodalom egy kevésbé körülhatárolt használati kört ír le, melyben az előző funkció analógiás hatása és egyéb latin szerkezetek hatása is megjelenik – ennek megnevezésére a funkcionális nyelvészet terminológiájából kölcsönzött *közvetlen* és *közvetett evidencialitás* (lásd alább) terminust vezetem be. Ebbe a kategóriába azok az igealakok kerültek, amelyek esetében explicit módon értesülünk az információszerzés módjáról (hallomás, levél stb.; elképzelhető ugyan jelöletlen változata is, ám az inkább az episztemikus modalitás körébe tartozik, jelen dolgozatban pedig a bizonytalanságot, kételkedést kifejező kategóriába): ew azth mongŷa hogh az Erdewdŷ Pether dolgath kŷrlnal *megzerzetthek wolna* (KL. 90.)

Az első hét használati kört eredeti magyar fejleménynek tartja a szakirodalom; ezek napjainkban is megvannak (jóllehet egyes funkciók, különösen a szerényebb állítás vagy szerénység kifejezése mind a vizsgált időszakban, mind napjainkban igen ritka). A két utolsóként listázott funkció egyértelműen a latin hatás eredménye lehet, ezek idővel vesztettek jelentőségükből.

A fenti listában 9. funkcióként meghatározott használati kört fontosnak tartom részletesen bemutatni, az evidencialitás kategóriájának bevezetését megindokolni. Ezt a szemantikai és grammatikai kategóriát más finnugor nyelvek leírásában alkalmazzák (l. pl. BERCZKI 2002; CSEPREGI 2014; HORVÁTH 2015: 119–120). POMÓZI (vö. BERCZKI 1983/1998) a magyar (történeti) múltidő-rendszer analitikus paradigmáinak eredetét és korát vizsgálva arra jut, hogy körvonalazható a 6–9. század között egy olyan area, amely – bár nem az összes nép egyidejű együttélését, de – minimális időbeli eltolódással egyfelől több finnugor nyelv (ősmari, őscseremis, ősmagyar), másfelől törökségi nyelvek kontaktushatását eredményezhette. Ezen areális kapcsolat termékének tekinti a múltidő-rendszer strukturális párhuzamát és a kételemű evidencialitás meglétét az

udmurtban, a komiban, a tatárban és a csuvasban; a mariban és a törökségi nyelvekben – időben és/vagy módban – még kiterjedtebbek az evidencialitás szerinti kettős paradigmák (POMOZI 2014: 90–91). A tatár és csuvas formák ugyan nem mindenben azonosak az említett finnugorokkal, POMOZI az ősmagyartól a középmagyarig kimutathatónak tartja a magyar múltidő-rendszerben a mari–komi–udmurt formák megfelelőit (i. h.). A dolgozatnak azonban nem tárgya a finnugor nyelvek múltidő-rendszerének és evidencialitási kategóriáinak összehasonlítása, így e rövid kitérő után – melynek szerepe az e párhuzamok kutatásában rejlő lehetőségekre való figyelemfelhívás – rátérek, hogy miként tartom alkalmazhatónak az evidencialitás kategóriáját a *-t(t) + volna* szerkezetű múlt utolsóként ismertetett funkciójának esetében.

Evidencialitáson a megnyilatkozási tudás forrásának és típusának a nyelvi jelölését értjük (vö. KUGLER 2015: 44, 54). A funkcionális-kognitív megközelítés két fő típusát különbözteti meg: 1. a közvetlen evidenciát (a hagyományos leírásokban *szemtanúsági*⁴), melynek forrása a megnyilatkozó tapasztalata, valamint 2. a közvetett evidenciát (a hagyományos leírásokban *nem szemtanúsági*), mely értesülés vagy beszélői következtetés eredménye (KUGLER 2015: 44–45; részletesen lásd 44–54). A *-t(t) + volna* szerkezetű múlt vizsgálatához ennek az oppozíciónak a bevonását elegendőnek tartom, az alkategóriák rendszerére nem térek ki.

A dolgozat második felében a latin hatás termékének tartott két funkció kerül előtérbe.

6. Elemzés. A következőkben idősíkonként bemutatom, milyen funkciókra találtam példákat a korpuszban, illetve kitérek ezek megoszlására, valamint arra, hogy felfedezhető-e területi jellemzők az egyes funkciók meglétében, illetőleg meg nem létében és mennyiségi mutatóiban.

6.1. 16. század. A 16. századi (valamint egyetlen 15. század végi) iratokban összesen 224 db *-t(t) + volna* szerkezetű múltat találtam. Ezeknek körülbelül a fele múltra vonatkoztatott feltételeességet jelöl, tehát mai és 16. századi legdominánsabb funkciója közösnek mondható. Csekély számban ugyan, de akad múltra vonatkozó bizonytalanságot, kétséget kifejező, szerénységet vagy szerényebb állítást jelölő, óhajt, kérést megfogalmazó, meg nem valósult cselekvésre felszólító vagy megvalósult cselekvésre megjegyzést tevő, hasonlítást kifejező igealak, melyekre terjedelmi okokból nem térek ki. Ritka

⁴ Valójában az evidencialitás funkcionális-kognitív megközelítésben több szempontot, dimenziót egyesít: 1. van-e a megnyilatkozónak közvetlen tapasztalata; 2. a tapasztalat típusa vagy az informátor azonosíthatósága (és jellemzői); 3. a megnyilatkozó elkötelezettség foka; 4. a forrás megbízhatósága; 5. az alkalmazott evidenciális nyelvi jelölőre vonatkozó tudás (KUGLER 2015: 54). Tehát a két terminológia összemosása félrevezető, hiszen a szemtanúság a funkcionális-kognitív leírásban a közvetlen evidencia egyik dimenziója. Mivel azonban jelen dolgozatban e modell alapján egy nagyon leegyszerűsített oppozícióval – van-e a megnyilatkozónak közvetlen tapasztalata – dolgozom, voltaképpen a szemtanúság kérdése kerül középpontba. A többi dimenzió csupán érintőlegesen kerül szóba. Mindazonáltal a rokon nyelvek leírása során alkalmazott terminológiához igazodva – a fenti megkötésekkel – az *evidencialitás* terminust használom.

előfordulásuk miatt területi megoszlásukat illetően nem vonhatunk le következtetéseket. A következőkben a latin hatásnak tulajdonított funkciókkal foglalkozom.

A közvetett evidencialitás jelölésére szolgáló alakok előfordulása a második leggyakoribb a vizsgált időszakban, 46 adatot (23,59%) találtam.

- (2) a. Thowabba azth mongya hogh the keghelmed Banffy Antalnak yo sũmma pynth *adoth wolna* az rawasbol (KL. 90.)
- b. panazolnak nekē ez en zolgaym lonyaȳ gergely es peczkj hogh nimj dezma aztagok *wolt wolna* karazbā kyt ewk pinzeken *vewttenek volna* (KL. 117.)

A következő igék és kifejezések után fordul elő: *mond, ír, panaszol, üzen, hall*, valamint *szók történetek*. Ezek utalnak az értesülés forrására, az információ felvételének módjára (pl. írásbeli vagy szóbeli), és azt látjuk, hogy bármely ige vagy kifejezés bevezetheti, amely a közvetett evidencia tényére utal. A *-t(t) + volna* szerkezetű múlt ennek megfelelően a nem közvetlen információfelvételt jelöli, illetve lehet annak is a kifejezője, hogy az illető nem foglal állást a hallottak igazságtartalmával kapcsolatban, vagy éppen kétségei vannak a hír hitelességét illetően (vö. E. ABAFFY 1992: 176).

Ezekon felül 4 olyan adat is van a korpuszban, amely jogi szövegből származik, és ahogy E. ABAFFY (1992: 176) is utal rá, jogi szövegekben nem feltételeességet vagy állítólagosságot jelöl. Ugyanakkor E. ABAFFY megállapításával ellentétben nemcsak előidejű tényközlésekre szolgált, hanem egyidejű események megnevezésére is:

- (3) a. en ver andras mvröny, adom emlekezetre en kezemel ýrt levelet, myndeneknek kȳknek ýlȳk meglatny, hog kȳ rȳzyt en nekem az nyhaȳ fvldessȳ emreh deȳ[...], *valotta volna* fvldes es zent myklosbelȳ rȳzyt (KL. 12.)
- b. Mewgh Erthwen [...] ketelet kyth [...] *tet wolna* illȳen keppen hogh eh *fogadot wolna* (KL. 140.)

A másik latinizmusnak tartott funkció, a vizsgált igealaknak előidejűsége utaló időhatározóval való előfordulása 4 esetben mutatható ki egyértelműen a korszakból. Ezek mindegyike olyan levelekből származik, amelyeket nem lehetett egyértelműen régióhoz kötni.

- (4) a. mykoron az ýngho marhath ewth rezre *oztotak volna*, az egyk rezeth kewlchek lelkemerth (KL. 35.)
- b. mykor az seredy wram nepe es az chehek, kwzwith, *ýartham, wolna*, kȳk pesthrwl, fel ýwenek hogh, az wram ýozagan, karth, ne, thenenek, oneth, mykor ez theghnapȳ, Napon, *megh, ýwthem, wolna*, ýwe, hozam azen wice wdwarbyram, adreȳan, deȳak (KL. 227.)

A (4a.) érdekessége, hogy az igével kifejezett cselekvés a jövőre utal (halála után fogják széosztani vagyonát), mégis *-t(t) + volna* szerkezetű múlttal fejezi ki.

6.2. 17. század. A 17. századi misszilisekben 253 db *-t(t) + volna* szerkezetű múltat azonosítottam. A múltra vonatkozó feltételeességet kifejező igelakok aránya már 60% fölötti, ez a funkciók változatosságának gyengülését mutatja. Ebben az időszakban is a közvetett evidencia kifejezésére szolgáló igealakok a második legnagyobb számban előfordulók (14,14%). A következő igék, kifejezések után fordul elő: *ír, mond, hirdet, beszél, hallogat*, egyes szám első személyű *ért* (levélből), valamint *levelet, hoz, értésére ad, hír érkezik*.

- (5) a. Az jenei vicekapitány csak most jüve és mondá, hogy bizonyos, hogy *element volna* az vezér (RGy. 50.)
- b. Értem mind az nagyságod leveléből, izeneteiből és erdéli híveimtül is, mennyit *forgódott* és *fáradott volna* az székelységnek mellém állásában való dolgában (BocskL. 51.)

Az előidejű időhatározóval álló *-t(t) + volna* szerkezetű múlthoz csak egyetlen adatot tudtam rendelni, mégpedig az erdélyi régióból:

- (6) ha mit eddig Kegyelmed abban *fel* nem *szedett volna* is, felszedje minden kése-delem nélkül (BethL. 3.)

Bár a mellékmondatot nem időhatározói kötőszó vezeti be, szerepel a tagmondatban előidejűsége utaló időhatározó (*eddig*).

6.3. 18. század. A vizsgált 18. századi levelekben 203 db *-t(t) + volna* szerkezetű múltat találtam. A múltra vonatkoztatott feltételeesség aránya immár jócskán meghaladja a 70%-ot, amely az egyéb funkciók visszaszorulását, egyúttal a ma leggyakoribb használati kör térnyerését mutatja. A második leggyakoribb funkció 13 előfordulással (9,09%) a közvetett evidenciát jelölő. Ebben a korszakban a következő igék után fordult elő: *mond, ír, beszél*, valamint egyes szám első személyű ragozásban szereplő *ért, hall, cédulát vesz* után.

- (7) a. Némely szegény emberek s helyek panaszából értem, hogy Kegyelmed maga számára borbéli impositiókat *vetett volna* reájok (RFL. 6.)
- b. hanem valamely oláh mondotta, hogy az Görgény havasokbul az Küküllő mellé *hajtották volna* (BarkL. 11.)

Az előidejű időhatározóval álló *-t(t) + volna* szerkezetű múlt a harmadik leggyakoribb az időszakban (4,33%). Az északi régióhoz sorolt levelekben 2 (3,13%), a keletiekben 1 (4,17%), az erdélyiekben pedig 6 (5,31%) előfordulást találtam. Kizárólag előidejűsége utaló időhatározói kötőszóval bevezetett vagy előidejű időhatározót tartalmazó tagmondatokból adatolható:

- (8) a. Én, Édes Szívem, midőn már sok változásim közt csendesen *tértem volna* haza, felette nagy keserűsége jövék (BarkL. 12.)
 b. Kertész, kömives és jo farago mester emberek Erdélyben valo szállittatása felől penig, minek előlte az Ur parancsolattyát *vöttem volna*, már az előtt Germaniában létemben régen gondolkoztam (PL. PPF. 25.)

A csekély számú adat azt mutatja, hogy a korszakban – legalábbis a korszak írásbeliségében – még jelen van az igeidő. Az írásbeliség hangsúlyozása ez esetben azért fontos, mert látható, hogy az előző idősíkhöz képest a 18. században magasabbak az előfordulási arányok, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a legnagyobb arányban a külföldi egyetemeken latinul tanuló peregrinus diákok leveleiből adatolható.

7. A latin hatásra visszavezetett funkciók területi vonatkozásai. A területi szempont bevonásával elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy megfigyelhető-e a $-t(t) + volna$ szerkezetű múltnak a közvetett evidencialitás kifejezésére szolgáló használatának a Dunántúlon nagyobb gyakorisága, mert – akár a latinból szűrődött a magyarba, akár nem – német hatásra erősödhetett volna a használata (mivel a németben is létezik ez a funkció, bár – a latinhoz hasonlóan – ott is a segédigéhez járulnak a személyragok). Az adatok eloszlása ezt a feltételezést nem támasztja alá.

A régióhoz rendelhető 16. századi adatok közül 20 a dunántúli, 9 az északi, 2 a keleti, és egy a déli régióhoz köthető, ezek – számottevő eltérést nem mutató – előfordulási aránya a 3. táblázatban látható. Az – amúgy is kevés adattal képviseltetett – erdélyi régióból nem tudtam adatolni a vizsgált múltidő-típust.

A 17. században vizsgált három régió mindegyikéből adatolható a közvetett evidenciát jelölő múlt idő, az északi régióból 10, a dunántúliból 6, az erdélyiből pedig 12 előfordulással. Szembetűnő, hogy Erdélyben kétszer olyan gyakori a vizsgált szerkezet, mint a Dunántúlon, és az északi régió mutatóját is meghaladja, ugyanakkor a különbség nem tekinthető szignifikánsnak.

A 18. századi adatok közül 3 az északi, 6 a keleti és 4 az erdélyi régióhoz köthető. A táblázatban összesített adatokból kitűnik, hogy a hasonló relatív gyakoriságot mutató északi és erdélyi régióhoz képest kiugró a keleti régió mutatója, ez azonban arra is visszavezethető lehet, hogy a korszakban ebből a régióból vizsgáltam a legkevesebb adatot, amely az eredmények torzulásához vezethetett.

3. táblázat

A közvetett evidenciát kifejező $-t(t) + volna$ szerkezetű igék
 relatív gyakorisága régióként és idősíkonként

	Dunántúl	Észak	Kelet	Erdély	Dél	Összesen
16. sz.	20%	28%	14%	0%	17%	23,59% (21%)
17. sz.	21%	10%	–	16%	–	14,14%
18. sz.	–	5%	25%	4%	–	9,09%

Az előidejű időhatározóval bővített $-t(t) + volna$ szerkezetű múltak előfordulásának relatív gyakorisága még kevesebb tanulsággal szolgál, ha összevetjük a régiókat. Nem adatolható minden régióból, és érdekes megfigyelni, hogy gyakorisága az idő előrehaladtával nő (ellentétben a másik, latinizmusnak tekintett funkcióval, mely folyamatosan visszaszorul). A 18. században minden régióból adatolható, ám megjegyzendő, hogy éppen a peregrinus diákok leveleiben a legmagasabb az előfordulási aránya, akik akkor külföldi egyetemeken tanultak – latinul.

4. táblázat

Az előidejű időhatározóval, kijelentő mód helyett álló $-t(t) + volna$ szerkezetű igék előfordulási aránya régióként és idősíkonként

	Dunántúl	Észak	Kelet	Erdély	Dél	Összesen
16. sz.	0%	0%	0%	0%	0%	0% (2,1%)
17. sz.	0%	0%	–	1%	–	0,8%
18. sz.	–	3,13%	4,17%	5,31%	–	4,33%

A kevés adat és az igeidő egyenlőtlen eloszlása (a 16. században elenyésző, ám a 18. században vizsgált régiók mindegyikéből kimutatható) alátámasztja, hogy az igeidő nyelvünkben latin hatásra jelent meg, viszont ennek tükrében még inkább indokolt megfontolni a fokozatosan visszaszoruló, mindhárom idősíkban és mindegyik régióból kimutatható, a közvetett evidencia kifejezésére szolgáló funkció megítélését. Jóllehet fontos szempontként számontartani azt is, hogy ez utóbbi funkció inkább szemantikai jellegű, míg az előidejű időhatározóval bővített $-t(t) + volna$ szerkezetű múlt grammatikai motiváltságú, ezáltal nagyobb fokú nyelvi tudatosságot igénylő jelenség, mely kevésbé képzett írni tudók körében így nem válhatott általános érvényűvé. BÁRCZI (1963/1996: 283–284) a Károli-féle bibliafordításnak is jelentőséget tulajdonít a latinos módhasználat középmagyar kori jelenlétét illetően, ugyanis szerinte az „ódon szöveg” hatására „még a népi nyelvbe is átszivárgott”.

Mindezeket E. ABAFFY ERZSÉBET szavaival a következőképp összegezhetjük: figyelemreméltó, hogy ezek a „szerkezetekben hagyományozódó latinizmusok” (1983: 178) évszázadokon át képesek voltak fennmaradni, „átszállítva az idegenszerűséget a latintól független eredeti magyar nyelvbe is, az írott normához közelebb álló vallásos elmékedésektől a normát fokozatosan lazító históriás énekeken és önéletírásokon át le egészen a misszilizsek már-már beszélt nyelvi szintjéig” (E. ABAFFY 1983: 178).

8. Összegzés. Amint az az idősíkonkénti elemzésből kiderült, mindhárom évszázadban a múltra vonatkoztatott feltételeesség volt a $-t(t) + volna$ szerkezetű múlt legdominánsabb funkciója, és ez az idő előrehaladtával egyre nagyobb arányú lett. Ebből következik, hogy az egyéb funkciók – illetve azok némelyike – fokozatosan háttérbe szorultak.

Felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben tekinthető a szerkezetnek a közvetett evidenciát kifejező előfordulása latinizmusnak, ha ilyen hosszú időszakon át jelen volt a

magyar misszilizisekben, melyek írásbeli szövegek ugyan, de eredeti magyar nyelvű fogalmazványok latin előzmény nélkül. Ha latinizmus, akkor nagyon erős latin hatást kell feltételeznünk, ha az a (nem latinfüggő) magyar írásbeliségre is ilyen mértékben hatott, vagyis a szintaxist is befolyásolta, hiszen előfordulása meglehetősen következetes volt. Mindazonáltal érdemes POMÓZI (2014) és további finnugor kutatók érveit is fontolóra venni, akik nem zárják ki, hogy az evidencialitás kategóriája ősből nyelvünkben, mint a latin hatás (jóllehet ezekben az írásokban a kijelentő módú paradigma kerül előtérbe). További feladat lehet ezenfelül a korpusz bővítése, a „területi lyukak” (vagyis az egy-egy idősíkból egyelőre nem vizsgált régiók) megszüntetése, egyéb szövegtípusok bevonása.

Források

- BarkL. = *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz*. Közreadja FOGARASSY ZOLTÁN és KOVÁCS ÁGNES. Debreceni Egyetemi Történelmi Intézet, Debrecen, 2011.
- BercsL. = *Bercsényi Miklós válogatott levelei*. Szerk. KÖPECZI BÉLA. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.
- BethL. = *Bethlen Gábor: Levelek*. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta SEBES-TYÉN MIHÁLY. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.
- BocskL. = *Bocskai István: Levelek*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA KÁLMÁN. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest. 1992.
- KL. = *Középkori leveleink 1541-ig*. Szerk. HEGEDŰS ATTILA – PAPP LAJOS. Régi Magyar Levéltár 1. Tankönyvkiadó, Budapest. 1991.
- LPÉ. = „*Im küntem én orvosságot*”. *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640*. Összegegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt írta KINCSES KATALIN. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Kora-újkor Magyar Történelmi Tanszék, Budapest, 1993.
- PKL. = *Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606*. Sajtó alá rendezte, tanulmánnyal bevezette ÖTVÖS PÉTER. Scriptum Kft, Szeged, 1991.
- PL. = *Peregrinuslevelek 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*. Szerk. KESERŰ BÁLINT. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 1980.
- REL. = *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707*. Szerkesztette és az előszót írta BENDA BORBÁLA és VÁRKONYI GÁBOR. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- RFL. = *II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta KÖPECZI BÉLA. Bibliotheca Kiadó, Budapest, 1958.
- RGy. = *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1875.

ZrínyiL. = *A két Zrínyi Miklós körmendi levelei*. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közléteszi IVÁNYI BÉLA. Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyar-ságtudományi Intézete, Budapest, 1943.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1983. Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 113–179.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1991. Az igemód- és igeidőrendszer. In: *TNyt*. I. 104–121.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1992. Az igemód- és igeidőrendszer. In: *TNyt*. II/1. 120–183.
- BÁNHIDI ZOLTÁN 1941. *A magyar nyelv összetett igealakjai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BÁNHIDI ZOLTÁN 1957. *A magyar összetett igealakok jelentéstörténete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1963/1996. *A magyar nyelv életrajza*. Custos Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 1983/1998. A török nyelvek hatása a magyarra. In: KISS GABRIELLA – KLIMA LÁSZLÓ szerk., *Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Urálsztikai tanulmányok 8. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 2002. *A cseremis nyelv történeti alaktana*. *Studies in Linguistics of the Volga Region. Supplementum* I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 81–98.
- CSEPREGI MÁRTA 2014. Evidencialitás a hanti nyelvjárásokban. In: HAVAS FERENC – HORVÁTH KATALIN – KUGLER NÓRA – VLADÁR ZSUZSA szerk., *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 99–109.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2011. Dimenzionális nyelvészet. In: BALÁZS GÉZA szerk., *Nyelvészetről mindenkinek*. Inter Nonprofit Kft., Budapest. 61–64.
- KUGLER NÓRA 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 179. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- POMOZI PÉTER 2014. A magyar múltidőrendszer térben és időben az evidencialitás tükrében. In: FAZAKAS EMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T. SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben. A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, Budapest–Kolozsvár. 85–100.
- TNyt*. I. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- TNyt*. II/1. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

A szláv eredet kérdése néhány ismeretlen eredetű szavunk esetében: *kullancs, horkol/horkant/horkan, komor/komoly*

GALAC ÁDÁM

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
adam.galac@gmail.com

Tanulmányomban három bizonytalan vagy ismeretlen eredetű magyar szótó lehetséges szláv eredetét vizsgálom. A *kullancs* szó esetében az azonos jelentésű orosz *клец*, fehérorosz *клеуч*, ukrán *клич*, lengyel *kleszcz*, cseh *klišť*, szlovák *kliešť* és szlovén *klôšč* szavakkal való összevetés 200 éves történetének vázolása után egyenként tárgyalom a megféleltetést nehezítő négy hangtani eltérést a magyar és a szláv alakok között: párhuzamokat mutatok a szókezdő mássalhangzó-torlódás (*kl-*) magánhangzóval történő feloldására, az intervokális *-l-* geminációjára és az *-n-* betoldására a szóvégi *-cs* elé, továbbá magyar tájnyelvi adatokkal (pl. *kilincs, paklincs, pakeléncs, pákullancs*) és a szláv *pa-* képző működésének bemutatásával érvelek a szláv etimológia lehetősége mellett. Ezután a *horkol, horkant, horkan* stb. szavak és a szláv **хѣrkati* rekonstruktum leánynyelvi megfelelői közötti hasonlóságra hívom fel a figyelmet: noha a hangutánzó szavak esetében problematikus annak bizonyítása, hogy nem egymástól független belső fejleményekről van szó, már csak a többi európai nyelvet megnézve is sokféle onomatopoetikus megoldással találkozhatunk, amelyek fényében különösen szembetűnő a szláv–magyar egyezés. Végül röviden vázolom *komor* és *komoly* szavaink szláv eredetének lehetőségét, amely részletesebben a Magyar Nyelv hasábjain megjelent (GALAC 2017) tanulmányomban olvasható.

Kulcsszók: *kullancs, horkol, komor, komoly*, szláv etimológia, magyar nyelvtörténet.

1. Bevezetés. PAPP FERENC statisztikai vizsgálata azt mutatta ki, hogy az ÉrtSz.-ben rögzített tőszavak 9,36 százaléka a SzófSz. szerint szláv eredetű (PAPP 1967: 521). Noha a felmérést azóta senki nem ismételte meg a TESz. és az EWUng. alapján, aligha valószínű, hogy az újabb etimológiai kutatások eredményeképpen nagyságrendileg eltérő eredmények születnének. Ez a közel 10 százalék pedig igen sok, hiszen alig marad el bizonyítottan finnugor eredetű szavaink mögött, míg német és török jövevényszavaink aránya 5-5 százalék körül mozog. Szláv eredetű szavak nyelvhasználatunk minden színterén jelen vannak, szerves részét képezik a mai magyar nyelv szókészletének, pl. *asztal, karácsony, tiszta, szabad* stb. Idegen eredetük javarészt nem tűnik fel, hangtanilag teljes mértékben asszimilálódtak, az avatatlan fül akár ősi magyar szavaknak is ítélné őket, viszont ezeket a több szláv nyelvben is meglévő megfelelőikkel összevetve egyértelművé válik

a kapcsolat Ilyen például a *seno* 'széna' a szerbben, szlovákban, oroszban; *dolg* 'dolog' a szlovénben és az oroszban; *pop* 'pap' a bolgárban, szerbben, oroszban; *mačka* 'macska' a szlovénban, horvátban, szerbben és szlovákban.

Ezenfelül vannak olyan „lappangó szláv jövevényszavaink” (vö. ZOLTÁN 2005), amelyek szláv eredete közel sem ennyire magától értetődő, egy alaposabb vizsgálat mégis ennek elfogadására vezethet bennünket. Habár tudósaink mára nemcsak az egyből szembeötlő, de a kevésbé nyilvánvaló megfelelésekre is fényt derítettek, elhamarkodott lenne azt feltételezni, hogy minden egyes szláv átvételünket sikerült felkutatni. Igen valószínű, hogy találhatunk olyan problémás eseteket, amelyek etimológiája minden fejtegetés ellenére kérdéses marad. Ilyen a *kullancs*, *horkol/horkant/horkan*, *komor/komoly* esete is, tanulmányomban ezt a három kétes eredetű szót szeretném bemutatni: olyan szavak ezek, melyeknek szláv származtatása ugyan nem bizonyítható, de több érv is szól a szláv eredet elfogadása mellett.

2. *Kullancs*. A szó különböző szláv nyelvi megfelelőit ismerőknek feltűnhet a hasonlóság a jelentésükben is megegyező magyar *kullancs* szóval, amely, bár nem a szokványos hangmegfeleléseket mutatja, mégsem tekinthető valószínűnek, hogy ez a hasonlóság a véletlen műve. Az orosz *клеу*, fehérorosz *клеуц*, ukrán *клиу*, lengyel *kleszcz*, cseh *klišť*, szlovák *kliešť* és szlovén *klòšč* hangtanilag igen közel áll magyar szavunkhoz, amelynek eredetét illetően a szlávon kívül sem a finnugor, sem más nyelvcsaládok nem jöttek szóba eddig. Elsőként GYARMATHI SÁMUEL (1816: 41) vetette egybe *kullancs* szavunkat a szláv *klests* (feltehetőleg or. *клеу*) szóval, majd LESCHKA (a *kollants* [1825: 121] és *kullants* [1825: 131] szócikkben) már egyenesen szláv jövevényszónak tekintette nyelvünkben; mindkét helyen hivatkozik több helyes szláv alak mellett egy lengyel *klonsts* (= *klaszcz*) megfelelőre is, ez azonban téves (SzlJsz. 875). A nem létező lengyel szót átvette DANKOVSKY (*kollants*, *kullants* címszó alatt [1833: 560]) is, aki szintén szláv jövevényszónak tartotta a szót a magyarban. A szakirodalmat áttekintve azt vehetjük észre, hogy míg korábban elfogadott volt a szó szláv etimológiája, ez idővel – elsősorban KNEZSA ISTVÁN cáfolatának hatására – háttérbe szorult. BÁRCZI GÉZA (SzófSz. 180) a szlovén *klòšč* alapján még magabiztosan szláv átvételnek ítéli a szót, habár ő is elismeri, hogy a szlovén változatból kikövetkeztethető, nazális magánhangzót tartalmazó összláv **klòščь* alak nem adatolható. KNEZSA (1941: 285–286) éppen ezt a pontot vitatja a Magyar szófajti szótárról írt ismertetésében, szerinte ugyanis a *kullancs*-nak ez az eredetileg MIKLOSICH-tól (1871: 33; vö. SZARVAS 1882: 269, 1886: 119) származó magyarázata „teljesen rossz, mert a szlovén *klòšč* nem mehet vissza egy **klòščь* alakra (minden más nyelvben *klěščь*).” Mégsem veti el teljesen a szó szláv eredetének lehetőségét, mert csak ennyit tesz hozzá: „ha a szó csakugyan szláv eredetű, a magyar szó -n-je csak járulékhang lehet”, s ezt egyetértőleg idézi az inetimologikus mássalhangzókkal foglalkozó munkájában NYÍRKOS ISTVÁN is (1987: 159). Később azonban a SzlJsz. már a nem szláv eredetű szavak közé helyezi a *kullancs* szócikkét (874–875), kijelentve, hogy a szó „eredete ismeretlen”. Megismétli, hogy egy feltételezett összláv **klòščь* alaknak

semmi nyoma, a szlovén *klòšč* pedig nem elegendő alap a nazális kikövetkeztetésére, mert egyrészt a szlovén *o* nemcsak az összláv nazális *o*, hanem a nem nazális *o* folytatója is, másrészt pedig ez a szlovén alak egy viszonylag új fejlemény, és ERICH BERNEKER (1908–1913: 517) valószínű feltevése szerint a szónak az azonos jelentésű *klop* (vö. or. *κλον* 'poloska') szóval való keveredésével keletkezett. Bár ezt a nézetet MARKO SNOJ szlovén etimológiai szótárában nem találjuk meg, az itt feltüntetett és szintén a **klestīti* 'csíp' igéből levezetett **klost'b* rekonstruktum sem tartalmaz nazálist, amely összefüggésben állhatna a magyar *kullancs* -n-jével (SNOJ 2003). A magyar és a szláv szavak között fennálló hangrendbeli különbségre KNEZSA nem tér ki. Etimológiai szótáraink, még ha nem is fenntartások nélkül, de elvetik a *kullancs* esetleges szláv eredetét. A TESz. felveti a szláv átvétel lehetőségét, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez a feltételezés bizonytalan. Hasonlót ír az EWUng. is, amely viszont a szót már ismeretlen eredetűnek titulálja, hozzátéve, hogy „a szlávból való származtatás a magánhangzók eltérő hangrendje miatt aligha valószínű” („Herleitung aus dem Slawischen ist wegen der unterschiedlichen Vokalharmonie kaum wahrscheinlich”). Mindkét szótár egyetért abban, hogy a szlovén *klošč* új fejlemény, és a *klop* analógiájára keletkezett. Az ESz. erre a részletre nem tér ki ugyan, de az EWUng.-hoz hasonlóan itt is azt olvashatjuk, hogy a szó ismeretlen eredetű – a szláv eredet lehetőségét ez a szótár meg sem említi. Ugyanakkor a főszerkesztő ZAICZ GÁBOR egy korábbi tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy régi szavaink esetében a -cs szóvég jövevényszóra utal (ZAICZ 1982: 59).

Összefoglalva tehát ahhoz, hogy *kullancs* szavunkat összeköthessük az azonos jelentésű szláv formákkal (*клеу, kleszcz, kliešt'* stb. < összl. **klěščь*), a következő hangtani jelenségeket kell megmagyaráznunk: 1. a szókezdő mássalhangzó-torlódás (*kl-*) feloldása magánhangzó betoldásával; 2. az -l- geminációja; 3. nazális mássalhangzó (-n-) beszúrása a szóvégi -cs elé; 4. eltérés a szláv magas és a magyar mély hangrend között. Ahogy az alábbiakban látni fogjuk, mindegyik kérdésre lehetséges meggyőző magyarázatot adni.

1. Az ómagyar nyelvben három fő ejtéskönnyítő megoldást különböztethetünk meg mássalhangzó-torlódás esetén: egy (vagy több) mássalhangzó kiejtése, egy magánhangzó betoldása a szó elejére, illetve egy magánhangzó betoldása a mássalhangzók közé. Mindhárom jelenségre számos példát találhatunk, de a *kullancs* esetében ez utóbbi a releváns: *barack* < nyugati szl. *brosky*; *bolond* < szl. *blōdъ*; *gerezd* < délszl. *grezdъ*; *perec* < kfn. *brez(e)*; illetve tulajdonnevek: *Balaton* < szl. *Blatъnъ* 'sáros, mocsaras'; *Baranya* < szl. *brana* 'kapu' (KESZLER 1969: 16–40). KENYHERCZ RÓBERT KESZLER BORBÁLA anyagát kibővítő kötete a szókezdő mássalhangzó-torlódást tartalmazó helynevekről további 42 olyan toponimát ad meg, amely eredetileg *kl-* hangkapcsolattal kezdődött (KENYHERCZ 2013: 63, 84–85, 107–108, 130, 155–156, 208).

2. A mássalhangzók megnyúlása egy nem kevésbé mindennapos hangváltozás a magyar nyelvben, különösen intervokális pozícióban, az -l- pedig az egyik leginkább geminációra hajlamos magánhangzó, különösen keleten, de néhány nyugati nyelvjárásban is (MNYT. 134). Már a 14. században megjelennek az -l- hosszú változatai (1270, 1285: *kelemes* ~ 1342: *kellemes*; 1231: *holo* ~ 1315: *hollo*); a jelenség ma is adatolható:

a hatvanas években megjelent MNyT. a *halladás*, *Kellenföld* és *ellemi* formákat hozza példaként, de a jelenben is találkozhatunk olyan alakokkal, mint a (nyelvjárási) *nállad* vagy a *töllem*. Míg bizonyos megnyúlt mássalhangzót tartalmazó alakok a nyelvjárási ejtés jellemzői maradtak (pl. *csallán*, *szöllő*), mások az irodalmi nyelv egyetlen helyes formáivá váltak (pl. a fentebb említett *kellemes* és *holló*). Ez történhetett a *kullancs*-csal is, amelynek esetében a TESz. és az EWUng. két rövid *-l*-t tartalmazó alakot is idéz: *Kullanchs* (1565, ez a szó legkorábbi előfordulása), illetve a ragozott *koláncstul* 1835-ből. Ezekből az alakokból – hacsak nem helyesírási hibaként értelmezzük őket – arra következtetünk, hogy *kullancs* szavunk esetében is váltakozott a rövid és hosszú *-l*-, és mivel az intervokális gemináció már a 14. században, tehát két évszázaddal a szó első írott előfordulása előtt megkezdődött, nem dönthető el, hogy melyik az eredeti alak. Ha a rövid *-l*-t tartalmazó a régebbi, akkor közeli párhuzam lehet a szintén szláv eredetű *kollár* 'kerékgyártó, bognár', amely a szlovák *kolár* 'ua.' *-l*-jének megnyúlásával jött létre (TESz.).

3. KNIEZSA (SZLJSZ.) és NYIRKOS (1987) szerint a *kullancs -n*-je „inetimologikus járulékhang”, amelyet nem lehet és nem is kell megmagyarázni. A SZLJSZ.-t követve elvethetjük annak a lehetőségét, hogy a nazális valamely szláv nyelvből érkezett, ugyanis egy szláv nyelvben sincs nyoma annak, hogy a szó tartalmazott volna nazális magán- vagy mássalhangzót. Tehát magyar belső fejleménynek kell lennie akkor is, ha a szláv származtatás helyesnek bizonyul. Ez pedig nem is olyan elképzelhetetlen, hiszen jó pár analógiát találunk az *-n*- hang betoldására magyar szavakban (vö. NYIRKOS 1987: 150–164). A TESz.-t néhány hasonló végződésű szónál fellapozva azt olvashatjuk, hogy a *bogáncs*, *bakancs* és *bilinc*s esetében az *-n*- később betoldott „szervetlen járulékhang” (a *bogáncs* a *bog*-ból, a *bakancs* a *boka* főnévből képzett származékszó, a *bilinc*s pedig ótörök eredetű jövevényszó és egyik török alakban sincs jelen az *n* hang). Ugyanúgy nincsen etimológiai magyarázata, ahogyan a kevésbé közismert *bogrács*/*bográn*c, *korbács*/*korbán*c, vagy az elterjedtebb *fakopács*/*fakopán*c és *muslica*/*muslin*ca párok *-n*- hangjainak sincs. Sőt mi több, az *-ncs* szóvég olyannyira elterjedt a magyarban, hogy a nyelvújítók képzőként is felhasználták, például amikor – valószínűleg az *ág* szóból – létrehozták az *agancs*-ot (NyÚSZ.; CzF.; TESz.). Továbbá a *-cs* vagy *-c* elé betoldott inetimologikus *-n*- helynevekben is megtalálható: *Nőtinc*s (rég. *Nőtics* < szl. *Netyčb*) és *Rohon*c (< szl. *Orehovec*) esetében az *-n*-t tartalmazó forma vált a hivatalossá, de a *Kelecsény*, *Szacsal*, *Becs*, *Debrecen* és *Daróc* helyneveknek is előfordul *Kerencsény*, *Szancsal*, *Bencs*, *Debrecen* és *Daronc* változata (TÓTH 2004: 462–463). Habár az *-n*- betoldása korántsem volt olyan gyakori jelenség, mint az *-l*-é (TÓTH 2004: 454–462), ezek a példák mutatják, hogy a *kullancs* messze nincs egyedül inetimologikus nazálisával.

Ezenfelül *kullancs* szavunk *-n*-jét magyarázhatjuk azzal is, hogy már az átvétel pillanatában bekerült a magyar szavégi *-cs* elé a szláv szavak összetett mássalhangzójának kompenzációja végett. A 'kullancs' jelentésű szláv szavak a **klěstjo*- rekonstruktmra vezethetők vissza: a fő eredeti jelentése 'összeszorít, összefog, összecsíp', egyéb leszármazottai pedig többek között az orosz *клевтѣть* 'ua.' és *клеуи/клеуѣ* 'harapófogó'

szavak (VASMER 1953–1958; TRUBAČEV **klestiti*). Az *-stj-* (vagy *-stj-*) hangkapcsolatok az összlávban *-šč-vé* váltak, majd ez az összetett mássalhangzó bizonyos leánynyelvekben megmaradt, másokban némiképp leegyszerűsödött (pl. bg. *št*, cs., szlk. *št*, illetve a spirantizálódott or. *uȳ*; vö. VAILLANT 1: § 17 és § 29). A magyar *kullancs* átvételének alapja azonban a *-cs* hang jelenléte miatt bizonyára egy *-šč* végű szláv forma volt (vö. szl. **ščerba* > m. *csorba*, szl. **ščuka* > m. *csuka*) – és mivel a magyar anyanyelvi beszélők nem tudták kiejteni ezt a spiránsból és affrikátából álló kettős mássalhangzót, elképzelhető, hogy egy betoldott *-n*-nel kompenzálták annak leegyszerűsítését (a pótlónyúláshoz hasonlóan). Bár efféle kompenzációra más példánk nincs, ez a feltételezés azt is megmagyarázná, hogy miért csak *-n*-t tartalmazó formákat találunk a magyar forrásokban, ha a szláv etimonok egyike sem tartalmaz nazális hangot.

4. Habár a magyar és szláv szavak magánhangzóinak hangrendbeli különbsége tűnik a *kullancs* szláv eredeztetése legnagyobb nehézségének, e téren is vannak olyan adataink, amelyek közelebb hoznak a megoldáshoz. A TESz. és az EWung. megfelelő szócikkait áttanulmányozva a magánhangzók terén igen változatos alakokat találhatunk 'kullancs' jelentéssel. A *kolláncs*, *koláncs*, *kulláncs* és *kalláncs* mellett létezik a szónak *killincz* [ejtsd: *killincs*] formája is, mégpedig egész korai, 1599-es datálással. Ugyanitt, valamint a CsángSz.-ban találunk még egy *kiliűš* alakot is 'kullancs' jelentéssel: erről a régebbi **killint'š* alakra visszamenő szóról CSÚRY BÁLINT (1939: 81) a magyar *kolláncs* és *killincz* formákat, valamint a szlovén *klošč*, *klešč*, cseh *klišť* és ruszin *kl'išč* szavakat említve és MIKLOSICH fentebb idézett munkáira hivatkozva kijelenti, hogy szláv eredetű. Egy ehhez hasonló forma olvasható az MMTSz.-ben is: *kilincs*, azaz az ajtónyitó eszközt jelentő *kilincs* homonimája. Ezek már jóval közelebb állnak a szláv alakokhoz, különösen a csángólakta területek szomszédságában használt ukrán *κλιу*-hez. Így már sokkal elképzelhetőbb a kölcsönzés lehetősége, még akkor is, ha a TESz. szerint „a magas és mély hangrendű alakok kapcsolata magyar viszonylatban is homályos”, és „a szótörténeti alakok alapján inkább a *kullancs* típusúak mutatkoznak korábbiaknak”.

A fent említett magas hangrendű alakokon kívül figyelmet érdemelnek a MTsz. egyéb változatai is: *paklincs* 'kullancs' (Kiskunhalas, Nógrád), *pakeléncs* 'poloska' (Erdővidék), *pákullancs* 'kullancs' (Mátyusfölde, Tallós). Az adatfelvételi helyszínek nagy földrajzi távolsága arra mutat, hogy a *pa-/pá-* kezdetű alakok is igen elterjedtek (voltak) a magyar nyelvterületen, tehát nem egy alkalmi, helyi fejleményről van szó, hanem valami átfogóbb okot kell keresnünk. A MTsz.-ből ezenkívül csak annyit tudhatunk meg, hogy létezik a szintén 'kullancs' jelentésű *óvantag* tájszó is. Az ÚMTsz.-ben is megtaláljuk a *paklincs* és *páklincs* szavakat: a *paklincs*-ot Vácott, illetve Alföld-szerte több helyen (Szentlőrincváta, Hajdúnánás, Kiskunság, Csongrád, Ada) jegyezték fel 'juh-csimbe' jelentéssel, a *páklincs*-ot pedig a Nógrád megyei Hugyag községben mint 'tyúk elősdije'. Mindkét szó a kullancsra kísértetiesen hasonlító élősködőkre utal, de mégsem pontosan kullancsokra – és, ahogy a következőkben látni fogjuk, ez nem véletlen.

Noha KICSÍ (2012: 80) szerint a *pa-* és *pá-* kezdetű formák „egyértelműen szláv jövevényszavak”, megfontolandó, hogy a TESz. nem fogadja el fenntartások nélkül a

paklincs, *pakeléncs*, *pákeléncz*, *pakilincz*, valamint a szintén általa idézett *baglinc*, *baglinca* alakok rokonságát a *kullancs*-csal. Ezt elsősorban azért teszi, mert az időben először felbukkanó formák (1611: *pákeléncz*, *pakilincz*) jelentése 'poloska', a 'kullancs' csak 1789-ből datálható (*paklincs*), 1889-ben pedig már egy harmadik jelentéssel is találkozhatunk: *baglinc*, *baglinca* 'apró légy, muslica'. A szavak eredete ismeretlen, és feltehetően a három szótagos változatok az eredetibbek (ezt a kijelentést a szótár valószínűleg azok korábbi adatoltságára támaszkodva teszi). Az EWUng.-ban ugyanezt olvashatjuk, bár ez a szótár már kimondottan a 'poloska' jelentést tartja az elsődlegesnek, hiszen azt írja, hogy a második és a harmadik jelentés a *kullancs*, illetve a *muslica* szavak hatására keletkezhetett. Tehát semmit sem vehetünk biztosra e szavak eredetével és elsődleges jelentésével kapcsolatban, de minthogy jelentésükben és hangalakjukban is igen közel állnak mind a *kullancs*-hoz és annak nyelvjárási változataihoz (*kalláncs*, *kolláncs*, *kulláncs*, vö. ÚMTsz.), mind pedig a különböző szláv alakokhoz (*клец*, *клешч*, *клиу*, *kleszcz*, *klišť*, *klišť*, *klôšč*), a továbbiakban azt fogjuk feltételezni, hogy van közöttük valamiféle etimológiai kapcsolat.

A *pa-/pá-* előtag utalhat szláv eredetre, hiszen létezik a szláv nyelvekben, még ha viszonylag ritkán fordul is elő, ám nem annyira ritka, hogy ne kerülhetett volna át néhány ilyen prefixumos szláv szó a magyarba. Ezek közül köznyelvi a *pázsit* (< szl. **pažitъ*, a *žiti* 'él' származéka) és ebből a *pást* (SzlJsz., TESz.), a *pók* (< szl. *pauk* < összl. **paqъkъ*, SzlJsz.) és a *pózna* (< szl. *pauzina* < összl. **paqzina*, SzlJsz.), tájnyelvi a *paszkodál* 'lopkod, megdézsmál' (< szlk. *paskuda*, SzlJsz.), *pátyosz* 'szösz' (< szl. **pačesъ*, SzlJsz.), a *pauz* '(jég alatti halászatnál használt) rúd' (szh. *pauz* < összl. *paqъzъ*, SzlJsz.) és a *pazsrák* 'falánk' (< szlk. *pažrāk* 'ua.', az összl. **žbrēti* 'fal, zabál' származéka). Az orosz nyelvet véve példának az egyik legismertebb szó, amely ilyen képző segítségével keletkezett, az 'emlékezet' jelentésű *намять* (a szó egyébként megvan a többi szláv nyelvben is, pl. le. *pamięć*, cseh *paměť*, szlk. *pamět'*, szh. *namem*, bg. *namem* stb.). VASMER etimológiai szótára (1953–1958. 2: 308) a szóban forgó előtag funkcióját itt nem tárgyalva az indoeurópai **mētis*-re vezeti vissza a szót, amelyből többek között a litván *atmintis* 'emlékezet', óind *matīs*, *mātīs* 'gondolat, vélemény, nézet' latin *mens*, *mentis* 'elme, ész', görög *μνήμη* 'emlékezet' és az angol *mind* 'elme' szavak is származnak – HADROVICS LÁSZLÓ (1976: 65–66) szerint e szláv töre vezethetők vissza *elmélkedik* és *emlékezik* szavaink. Az orosz *намять* 'emlékezet' a *помнѹть* 'emlékezik' ige főneve (vö. óegyházi szláv *помънѣти*: *paměti*); a deverbális főneveknél a *pa-* előtag rendszerint semmilyen jelentésbeli változást nem okozott, csupán a *po-* igekötő változata. KNEZSA ISTVÁN ugyan a *pázsit* szláv előzményében „jelentéktelenítő igekötőnek” nevezi a *pa-* elemet, de a semleges stílusértékű szóban ez nem kézenfekvő. Ugyancsak kérdéses, hogy a *pazsrák* előzményében a *pa-* „pejoratív praefixum” lenne (SzlJsz.), itt ugyanis magának **žbrēti* 'fal, zabál' igének van – emberre vonatkoztatva – pejoratív jelentése. Más a helyzet a *pa-* prefixummal képzett denominális főneveknél: itt a *pa-* az alapszóban megnevezett dologhoz térben vagy időben közel álló, illetve ahhoz hasonló, de vele nem azonos dolgot jelent, ami 'nem igazi' vagy egyenesen 'hamis' jelentést is kaphat. Az oroszban

például a 'fiú' jelentésű *сын*-ből képzett *насынок* 'mostohafíú', valamint a 'leány' jelentésű *дочь* (tő: *дочер-*) szóból kialakult *надчерица* 'mostohalány' esetében a *на-* a 'nem igazi' jelentést adta hozzá az eredeti főnevekhez, ahogyan a *клен* 'juhar' jelentéséhez is: a *наклен* vagy *нэklen* 'mezei juhar' egy másik változata a juharnak, a *на-* és *нэ-* előtagú változatok nem az igazi juhart jelölik; ehhez hasonlóan a csehben a *klíč* 'kulcs' szóból ezzel az előképzővel jött létre a *paklič* 'álkulcs, tolvajkulcs' (VASMER 1953–1958. 2: 297; VAILLANT 4: 757–759; КОПЕЧНЫЙ 1963: 160; BORYS 2005: 406; ESJS. 11: 667. a *po* szócikkben; a *pa-* előképzőről a szlávban részletesen l. BORYS 1975: 13–67). Így a *paklincs*, *pakeléncs* és *pakullancs* szavak, amelyek a nyelvjárásokban a kullancshoz hasonló más parazitákat is jelenthetnek ('juhcsimbe', 'tyúk élősködője', 'poloska', 'muslica'), talán egy **paklěščь*-féle 'kullancshoz hasonló élősdí' jelentésű feltételezhető szláv alakból származnak, amely a képzésmód régisége és elterjedtsége miatt létezhetett régebben a szlávban, ha nem is mutatható ki. Ráadásul e három alak közül kettő magas hangrendű, ami még közelebb hozza őket lehetséges szláv etimonjukhoz.

Elképzeltető, hogy magyar elődeink egy (vagy több) magas hangrendű változatot vettek át, és a hangrendbeli változás belső fejlemény. Hasonló történt például *borotva* szavunkkal, amely a szláv *britva* 'borotva' etimonra vezethető vissza (TESz.), és amelynek még él a magas hangrendű *běrětva* változata is. A *borotva* esetében nyilvánvalóbb, hogy a hangrendbeli váltás a szó vegyes hangrendjének tudható be, és az első két szótag *ě* magánhangzói a szóvégi *a*-hoz hasonulva váltak *o*-vá. Talán *kullancs* szavunkkal is hasonló történt: esetleg egy *paklincs/pakeléncs*-szerű vegyes hangrendű alak magas magánhangzói váltak mély hangrendűvé a *pa-* előtag hatására, majd ez analogikusan áttevődött a *pa-* előtag nélküli változatokra is. Ezután a mély hangrendű alakok valamiért felülkerekedtek a magas hangrendűeken (esetleg a gyakrabban használt *kilincs* 'ajtónyitó fogó' szavunkkal való egybeesést elkerülendő), és kizárólag a *kullancs* forma került be a köznyelvbe. De az is elképzelhető, hogy egy számunkra ismeretlen szóval keveredett a szláv etimonokhoz még közelebb álló jövevényszó, és ennek hatására született meg a magyar *kullancs* alak.

Összegzésül tehát azt mondhatjuk, hogy *kullancs* szavunk szláv származtatása problematikus ugyan, de nincs olyan tényező, amely kizárhatná ezt a lehetőséget. A hangtani nehézségek, amelyek arra késztették 20. századi etimológusainkat, hogy elvessék a szó szláv eredetét, mélyrehatóbb vizsgálat után már nem tűnnek olyan leküzdhetetlenek. Bár tisztában vagyok a feltevés bizonytalanságával, mégis azt gondolom, hogy a gyűjtött adatok inkább alátámasztják, mint cáfolják azt.

3. *Horkol, horkant, horkan.* A *hork-* tő igen sokféle magyar ige képzésére szolgált alapul: a *horkant, horkan, horkol, horkad* (TESz. 2: 147) és a velük rokonságban álló *hortyog, hortyant, hortyan* (TESz. 2: 149) és *horcog* (TESz. 2: 145) mellett léteznek még egyéb nyelvjárási változatok is, pl. *horonkul, horonkol, harnyikol, harkol, hārkāl, hōrkōl* (vö. TESz. 2: 145, 147, 149). E szavaink esetében a szláv eredet melletti érvek komoly akadályba ütköznek azáltal, hogy a szócsalád hangutánzó eredetű. Ezt írja BÁRCZI GÉZA is (SzófSz.), valamint ugyanezt olvashatjuk a TESz., az EWUng. és az ESz. megfelelő

szócikkeiben, amelyek meg sem említik az átvétel lehetőségét. Valóban helytállónak tűnik az az érvelés, amely szerint független belső fejleményekről van szó, hiszen a *hork-* tő hangalakja hasonlít az igék által leírt cselekvés, a horkolás, horkantás által okozott hanghatásra. Mégis úgy gondolom, hogy érdemes alaposabban megvizsgálni a kérdést.

Bár a hangutánzó szavak hangalakja hangutánzó jellegükből adódóan viszonylag korlátozott, a különböző nyelvekben mégis meglepően nagy eltérésekkel találkozhatunk az egy és ugyanazon hang utánzására használt szavak összehasonlításakor. A *horkol* ige esetében is ez a helyzet, elég csak az európai nyelveket megnéznünk, hogy belássuk: angol *snore*, német *schnarchen*, holland *snurken*, svéd *snarka*, dán, norvég *snorke*, izlandi *hrjóta* ['rjouta], francia *ronfler*, olasz *russare*, spanyol, portugál *roncar*, román *sforăit*, latin *sterto*, ógörög *ρέγκω*, *ρέγγω*, *ρογγαλίζω*, újböörög *ροχαλίζω*, albán *gërhas*, litván *knarkti*, lett *krākt*, észt *norskama*, finn *kuorsata*, orosz *xpanémь*, fehérorosz *xpanuи*, ukrán *xponimu*, lengyel *chrapać*, cseh *chrápat*, szlovák *chrápat'*, szlovén *smrčati*, szerbhorvát *hrkati*, bolgár *хркам*, macedón *'pka*. Számos, egymástól teljesen független tövű igét láthatunk, amelyek mind ugyanazt a hangot hivatottak leképezni, hangalakjaik mégis nagyban eltérnek egymástól (bár felfedezhetünk közös vonásokat: az *r* hang mindenütt jelen van, jellemzően hátul képzett a többeli magánhangzó, valamint gyakori a veláris más-salhangzó, jellemzően *k* vagy *χ*). Észre kell vennünk azonban a hasonlóságot a magyar *hork-* tő és a déli szláv nyelvek megfelelő szavai, a szerbhorvát *hrkati/hrknuti*, a bolgár *хркам* és a macedón *'pka* között. Még ha egy kissé más jelentéssel is, ugyanez a tő a többi szláv nyelvben is megtalálható: szlovén *hrkati*, cseh *chrkati*, szlovák *chrkat'*, lengyel *charkać*, orosz *хárкать/хárкнть* 'krárogva köpni' (TRUBAČEV 8: 147). A szinte minden leánynyelvben előforduló igét O. N. TRUBAČEV¹ a **хрkati* rekonstruktumra vezeti vissza, amely szintén hangutánzó jellegű, és valamiféle krárogó, horkantó hangot fejez ki.

Mivel minden szláv nyelvben megtalálható a tő, kizárhatjuk annak a lehetőségét, hogy a magyarból vett szláv kölcsönzésről lenne szó. Így két lehetőségünk marad: vagy egymástól független, önálló fejlemények, vagy a *horkol* és társai szláv jövevényszavak a magyarban.

Tudomásom szerint még senki nem érvelt ez utóbbi mellett: sem etimológiai szótáraink nem tesznek rá utalást, sem pedig a SzlJsz. nem tartalmazza sem a *horkol*-t, sem egy vele rokon igét. Pedig hangtanilag semmi probléma nem merül fel a rokonítás során: a szláv szókezdő *ch-* magánhangzó előtt leggyakrabban *h*-val helyettesül a magyarban,² a magyar képző hozzátoldásával történő átvétel pedig bevett eljárás volt a szláv–magyar kétnyelvűség időszakában. Noha valóban csak egy nem bizonyítható sejtésről van szó, úgy gondolom, fontos felhívni erre a kérdésre a figyelmet.

A *horkol* nem az egyetlen olyan hangutánzó szó, amelynek megtalálhatjuk a párját egy vagy több szláv nyelvben. Sajátos hangalakja ellenére *prüszköl* szavunk hangtani

¹ TRUBAČEV szótárában *x = ch*.

² Vö. pl. óor. *cholmъ* > *holm(u)* > *halom* (SzlJsz. 210–211); szl. *chyba* > *hiba* (SzlJsz. 215); szl. *chъrčъkъ* > *hőrcsög* (SzlJsz. 218–219); a mély hangrendű *ъ* könnyen adhat *o*-t [esetleg *ъ* > *u* > *o* átmenettel, pl. *borona* < szl. **brъvъno* (SzlJsz. 103)]; *doh* < szl. *dъchъ* (SzlJsz. 156–157); vö. CHE-LIMSKIJ (1988: 353) táblázatát a leggyakoribb szláv–magyar hangmegfeleltetésekről.

hasonmásai is felfedezhetőek minden szláv nyelvben, szinte azonos jelentéssel: orosz *пры́каться*, ukrán *пры́кати*, fehérorosz *пры́скаць*, bolgár *пры́скам*, szerbhorvát *прскаму*, szlovén *priskati*, cseh *pryskati*, szlovák *prýštit'*, lengyel *pryskać* 'fröccsent, spriccel'. Az etimológiai szótárak (TESz.; EWUng.; ESz.; Vasmer 1953–1958) mégsem tesznek semmiféle utalást arra, hogy az egybeesés esetleg nem a véletlen műve. Hasonlóan független belső fejleménynek mondják a magyar szótárak *lepke* szavunkat (TESz.; EWUng.; ESz.), ahogyan PETAR SKOK teszi a vele elgondolkodtató hasonlóságot mutató szerbhorvát *leptir*-rel. Talán érdemes lenne behatóbban megvizsgálni ezt a kérdést, annál inkább, mert a hangutánzó szavak érzékletes hangalakjuknak köszönhetően valószínűleg még könnyebben válhatnak jövevényszavakká, mint a nem hangutánzó jellegűek.

4. Komor. A szláv etimológia lehetőségét *komor* és a hozzá kapcsolódó *komoly* szavunk esetében részletesen bemutattam a Magyar Nyelv hasábjain megjelent tanulmányomban (GALAC 2017), így itt ennek csak egy rövidebb összefoglalását közlöm.

Komor szavunk igen korán felbukkan a magyar nyelvű forrásokban: befejezett melléknévi igenévként *komorodott* formában már a Jókai-kódexben (1372 u./1448 k.) megtalálhatjuk, a Tihanyi kódexben (1532) pedig a többes számú *kumuruk* melléknév olvasható (TESz. 2: 540–541). Ezzel szemben a *komoly* a nyelvújítás idején bukkan fel és a NyÚSz. szócikke alapján szinte biztosra vehetjük, hogy egy a *komor*-ból képzett alakkal van dolgunk, még ha maga SZILY KÁLMÁN sem tudja eldönteni, hogy létezett-e a *komor*-nak egy *ly*-re végződő népnyelvi változata, vagy Kazinczy alkotta meg és terjesztette el. Tehát ha sikerül felderítenünk a *komor* eredetét, az egyben a *komoly* etimológiájának tisztázását is jelentené.

Többen érveltek már mellett, hogy a magyar *komor* szó török eredetű, és a 'füstös, gesztenyebarna, sárgásbarna, szürke' jelentésű török *qonur* elsősorban szarvasmarhák színére használt csuvas *xămär* változatára vezethető vissza (vö. K. KATONA 1931: 51–54; K. PALLÓ 1981: 208; WOT. 1: 560–561). Ez hangtanilag még elfogadható is lenne, de ahogyan BÁRCZI GÉZA is felhívta rá a figyelmet, ezek az etimonok „jel[entés]tanilag [...] nehezen illeszthetők a magyar szóhoz” (SzófSz.), amely semmiféle színre vonatkozó jelentéstartalmat nem hordoz, hacsak nem másodlagos, átvitt értelemben. Talán ez az oka annak, hogy a TESz. nem fogadja el, az EWUng. pedig igen valószínűtlennek („kaum wahrscheinlich”) tartja a *komor* török eredetét.

Érdemes megnézni azonban a szláv eredet lehetőségét is, amelyet talán KNIEZSA ISTVÁN egy figyelmetlen pillanata miatt vetettek el mélyrehatóbb vizsgálat nélkül. KNIEZSA ugyanis a kétes eredetű szavak közé sorolt *komoly* (SzJJs.) szócikkében (a *komor*-t nem vette fel a SzJJs.-ba) úgy veti el MUNKÁCSI BERNÁT (1896: 19) ötletét, hogy tévesen idézi azt, mint ha MUNKÁCSI a szláv *chmura* 'felhő' főnévből eredeztetné a magyar *komor* melléknévet. Pedig, ha továbbolvassuk MUNKÁCSI gondolatmenetét, kiderül, hogy ő sem a szláv *chmura* 'felhő' főnévből, hanem az azzal azonos tövű orosz *хмырь* 'borús, komor, mogorva' melléknévből, illetve a *хмыряться* 'elkomorul' igéből gondolta a magyar *komor*-t származtatni, ez pedig már korántsem látszik annyira légből kapottnak, mint ahogy azt KNIEZSA

értékelése sugallja. Természetesen abban nem volt igaza MUNKÁCSINAK, hogy a szónak mindenképpen az oroszból kell származnia, ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a szláv nyelveket, egy rendkívül széles körben elterjedt szótőre bukkanunk, amelynek főnévi, igei és melléknévi alakjai is vannak. A szláv nyelvek O. N. TRUBAČEV által szerkesztett etimológiai szótára **xmura / xmurъ(jb)*, **xmuriti (se)* és **xmurъmъjb* címszavai alatt számos leánynyelvi példát találhatunk, amelyek jelentése két csoportra osztható: 1. 'felhős, borult időjárás'; 2. 'rosszkedvűség, szomorúság, morcosság, komorság' (TRUBAČEV 8: 43–45).

Jelentéstani szempontból tehát sokkal könnyebb dolgunk van a szláv származtatással, mint a törökkel: a szláv etimon kettős jelentését tekintve szinte magától értetődik a magyar *komor* szó két fő jelentése (1. 'mogorva, rosszkedvű, szomorú [ember]'; 2. 'sötét, felhős, beborult [időjárás]', lásd TESz. i. h.), míg a magyar és a török szavak jelentésmezeje csak igen kis felületen érintkezik. Egyedül hangtani szempontból szorult némi magyarázatra a *chmur-* > *komor* átvétel, de ez sem jelent áthatolthatatlan akadályt. Három hangtani jelenséget figyelhetünk meg: 1. $\chi > k$ hanghelyettesítés (ritka, de más-salhangzó előtti helyzetben találhatunk rá egyéb példákat is a 14–20. század során, pl. északi szláv **chvorъ > kór*; szlk. *chlapec > klapec*, szlk. *buchta > bukta*, bajor-osztrák *wachter > bakter*); 2. a mássalhangzó-torlódás feloldása egy magánhangzó betoldásával (igen gyakori eset, pl. *brat > barát*, *grezdъ > gerezd*, *služba > zsolozsma*, vö. KESZLER 1969: 16–23); 3. az *u-k* nyíltabbá válása (erre is számos példa akad, pl. *burs > bors*, *dumb > domb*, *pur > por*, *urusz > orosz*, vö. MNyT. 150). E három jelenség közül a 2. és a 3. rendkívül sok szót érintett a magyar nyelvtörténet során, egyedül az 1. előfordulása korlátozottabb, de valószínűleg ez az oka annak, hogy eddig nem derült fény a szláv *chmur-* tő és a magyar *komor* közötti kapcsolatra.

Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy bár nem kizárható a magyar *komor* (és így *komoly*) szavak török eredeztetése, ahogyan nem bizonyítható azok szláv származtatása sem, mégis több érv szól a szláv etimológia mellett.

5. Összegzés. Mindhárom szóról elmondható, hogy a kétségtelenül fennálló nehézségek ellenére az areális összefüggések egyértelműen szláv eredetük mellett szólnak, továbbá túl nagy az összecsengés és a jelentésbeli egyezés köztük és feltételezett szláv mintáik között ahhoz, hogy ezt merő véletlennek lehetne tekinteni.

Hivatkozott irodalom

- BERNEKER, ERICH 1908–1913: *Slavisches etymologisches Wörterbuch* 1. Winter, Heidelberg.
- BORYŚ, WIESŁAW 1975. *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*, Monografie Slawistyczne 32. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- BORYŚ, WIESŁAW 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.

- CsángSz. = *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes*. Hrsg. WICHMANN, YRJÖ. Helsinki, 1936.
- СНЕЛИМСКИЙ, J. A. [= ХЕЛИМСКИЙ, Е. А.] 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г. Доклады советской делегации*. Наука, Москва. 347–368.
- CSÜRY BÁLINT 1939. Wichmann György északi csángó hangtanának kiadatlan részei. *Magyar Nyelv* 35: 73–87.
- CzF. = *A magyar nyelv szótára* 1–6. Szerk. CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS. [1–4.] Emich Gusztáv, [5–6.] Athenaeum, [1–5.] Pest, [6.] Budapest, 1862–1874.
- DANKOVSKY, GREGORIUS 1833. *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum*. – *Kritisch-etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache*. Typis heardum Belay, Posonii–Preßburg.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- ESJS. = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–. Red. EVA HAVLOVÁ – ADOLF ERHART – ILONA JANYŠKOVÁ. Academia, Praha – Tribun EU, Brno, 1989–.
- ESz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- GALAC ÁDÁM 2017. Komor (és így komoly) szavunk lehetséges szláv eredetéről. *Magyar Nyelv* 113: 350–356.
- GYARMATHI SÁMUEL 1816. *Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum lingvarum vocabula collegit S. Gy.* – *Szótár; mellyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbéli szokat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel, orvos doctor és a'göttingai tudós társaság tagja*. Zweck Bertalan betüivel, Bétsben.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1976. Szavak és szólások. In: *Nyelvtudományi Értekezések*, 88. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- K. KATONA LAJOS 1931. Komor. *Magyar Nyelv* 21: 51–54.
- KESZLER BORBÁLA 1969. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövőnyiszavainkban*. Nyelvtudományi Értekezések 63. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2012. A kullancs elnevezései a nyelvjárásokban. *Magyar Nyelv* 108: 80–81.
- KNIEZSA ISTVÁN 1941. Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. *Magyar Nyelv* 37: 283–286.
- KOPEČNÝ, FRANTIŠEK 1973. *Etymologický slovník slovanských jazyků: Slova grammatická a zájmena*. Svazek 1. *Předložky. Koncové partikule*. Academia, Praha.
- LESCHKA, STEPHANUS 1825. *Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavico-rum Magyarici usus*. Typis Typographiae Regiae Univ. Hungaricae, Budae.

- MIKLOSICH, FRANZ 1871. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-Historischen Classe am 18. Jänner 1871. *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe* 21. (1872): 1–74. [Különlenyomatként: Wien, 1871.]
- MIKLOSICH, FRANZ 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Braumüller, Wien.
- MMTSz. = *A moldvai magyar tájnyelv szótára*. Szerk. PÉNTEK JÁNOS. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016.
- MNyT. = *A magyar nyelv története*. Szerk. BENKŐ LORÁND. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- MTsz. = *Magyar tájszótár* 1–2. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1896. A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. *Ethnographia* 8: 1–30.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- NyÚSz. = SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1902–1908.
- PAPP FERENC 1967. A magyar szókinsz gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai (1966. augusztus 24–28.)*. Nyelvtudományi Értekezések 58. Akadémiai Kiadó, Budapest. 518–522.
- K. PALLÓ MARGIT 1981. *Komor. Magyar Nyelv* 77: 208.
- SKOK, PETAR 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.
- SNOJ, MARKO 2003. *Slovenski etimološki slovar*. <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4287616/klsc?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=klo%C5%A1%C4%8D> (2018. 09. 20.).
- SZARVAS GÁBOR 1882. A magyar nyelvbeli szláv szók. Egybeállította Miklosich Ferencz. *Magyar Nyelv* 11: 68–73, 114–121, 161–169, 219–225, 268–273, 316–321, 359–366, 411–417, 456–459, 511–515, 563–568.
- SzJlsz. = KNIEZSA ISTVÁN, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1–2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1941.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2004. Inetimologikus mássalhangzók a régi magyar helynevekben. *Magyar Nyelv* 100: 321–331; 454–470.
- TRUBAČEV = TRUBAČEV, O. N. (szerk.) [ТРУБАЧЕВ, О. Н. (ред.)] 1974–. *Этимологический словарь славянских языков. Общеславянский лексический фонд* 1–. Наука, Москва.

- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár 1–5*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VAILLANT, ANDRÉ 1950–1977. *Grammaire comparée des langues slaves* 1–5. IAC–Klincksieck, Lyon–Paris.
- VASMER, MAX 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Winter, Heidelberg.
- ZAICZ, GÁBOR 1982. Word-structure and etymology (On the ancient layer of words of unknown origin in the Hungarian language). In: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32: 53–70.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2005. „Lappangó” szláv eredetű szavaink: *szid*, *szégyen*. In: ZOLTÁN ANDRÁS. *Szavak, szólások, szövegek*. Lucidus Kiadó, Budapest. 65–73.
- WOT. = RÓNA-TAS, ANDRÁS – †BERTA, ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. 1–2. Harrassowitz, Wiesbaden, 2011.

Funkcióváltás vizsgálata lexikális-funkcionális grammatikai keretben udmurt példán, magyar kitekintéssel

SZABÓ DITTA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
szadibotta@gmail.com

Az udmurtban az evidencialitás igeragozási kategóriává grammatizálódott, de a nem-szemtanúságot kifejező igealak még valamennyire őrzi eredeti aspektus- és időbeli funkcióit. Az ilyen szemantikai torlódás, melyre bármelyik nyelvben, a magyarban is van példa, kihívást jelent az elméleti igényű nyelvészeti leírás számára, de a lexikális-funkcionális grammatika módszere alkalmas a probléma kezelésére.

Kulcsszók: evidencialitás, lexikális-funkcionális grammatika, grammatizáció.

1. Bevezetés. Anyanyelvünk teljes megismeréséhez elengedhetetlen rokon nyelveink ismerete. Kisebb rokon nyelveinkről viszont még közel sem tudunk mindent. A rengeteg feltáratlan vagy csak részben feltárt terület egyike az evidencialitás jelensége az udmurt nyelvben. Az evidencialitás funkcióját a második múlt idő alakjával tudjuk kifejezni, ám ez az alak más funkciókat is betölt. A lexikális-funkcionális grammatika elméleti keretében bemutatom az udmurt nyelvben megfigyelhető szemantikai torlódást a második múlt idő alakján, fókuszálva az evidencialitás jelenségére. Az evidencialitás témaköre még sok esetben feltáratlan, és nemegyszer a szemünk láttára alakul ki grammatikai kategóriaként, például az udmurt nyelvben is. Ennek vizsgálata sok tanulsággal szolgálhat, és párhuzamot kínál magyar nyelvtörténeti szempontból is. BERECZKI rámutat arra, hogy a magyar múltidőrendszer sok hasonlóságot mutat a permi nyelvekével és a mariéval – egyformán török eredetűnek véli mindegyiket –, de a magyarból idővel kiveszett a szemtanúsági és nem-szemtanúsági árnyalat kifejezése (BERECZKI 2003: 90–91).

2. Az evidencialitás definíciója és jellemzői. Az evidencialitás az a jelenség a nyelvben, amikor kifejezzük, hogy az általunk birtokolt információhoz milyen forrásból jutottunk hozzá. Ezt kiegészítve PALMER azt is állítja, hogy az evidenciális kifejezések egyben az igazság iránti elköteleződést is tartalmazzák (2001: 35). Ám antropológiai vizsgálatok bebizonyították, hogy az evidencialitás csakis a tapasztalásról és annak fontosságáról szól, és nem köti igazságértékekhez az elhangzott információkat (KUGLER 2015: 44). Az evidencialitás két fő típusát különböztetjük meg: a közvetlen és közvetett evidenciát. A közvetlen evidencia esetében a forrás a beszélő saját tapasztalata, melyet látás, hallás vagy egyéb érzékelés útján szerzett. A közvetett evidencia az, amikor az információhoz

értesülés útján jutunk hozzá, valamint ide tartozik a következtetés vagy más néven inferencialitás nyelvi megjelenítése is. Az inferencialitás lehet spekulatív jellegű, okfejtés vagy valamilyen tapasztalaton alapuló eredmény is (KUGLER 2015: 44). Ezek a típusok kategóriarendszerekbe rendezhetők; többféle felosztás is született az elmúlt években, melyek közül egyesek a közvetlen–közvetett szembenállásból indulnak ki, mások pedig az első–nem első kézből való szembenállást veszik alapul.

A szemtanúságot avagy a nem-szemtanúságot minden nyelv ki tudja fejezni valamilyen módon. Egyes nyelvek csak körülírással képesek rá (ilyen például a magyar), de más nyelvek grammatikalizálódott jelölők segítségével hoznak létre evidenciális kifejezéseket. Ha az evidencialitásról mint grammatikai kategóriáról beszélünk, akkor csak olyan nyelvek jöhetnek szóba, ahol affixáció, segédigék vagy partikulák segítségével fejezi ki a beszélő tapasztalatát kijelentésének tartalmáról (UTAb.). Ilyen nyelv például az udmurt. Az (1) példában egy magyar mondatot láthatunk, ahol körülírással fejezzük ki a nem-szemtanúsági viszonyt.

- (1) *Apám azt mondta, ott valaha egy ház állott.*

Ebben a mondatban az *azt mondta* kifejezés árulja el, hogy az információhoz csak másodkézből jutott a beszélő. Az udmurt nyelvben az evidencialitás az igeragozási kategóriák egyike, így grammatikai kategóriát képvisel, lásd az alábbi példákat:

- (2) *vumurt ukšo-en-iz ad'ami dore lïkt-em.*
 vízi ember pénz-INS-3SG ember ALL jön-2PST
 'Eljött a vízi szellem az emberhez a pénzzel.' (CSÚCS 1990: 98, 162, 163)

A nem-szemtanúsági viszonyt a második múlt idő (itt 2PST) jelöli, ennek az igeidőnek az alakjával fejezhető ki, hogy a beszélő nem volt szemtanúja az eseménynek. Ezzel szemben a következő példában az első múlt időt (PST) használja a beszélő, mert ő maga is szemtanúja volt az eseménynek.

- (3) *vumurt mon dorï lïkt-i-z.*
 vízi ember én ALL jön-PST-3SG
 'A vízi szellem eljött hozzám.'

3. A nem-szemtanúsági kifejezések az udmurt nyelvben. Az udmurt nyelvben a második múlt idő nem csak a nem-szemtanúsági funkciót hordozza magán. Ugyanezzel az alakkal múlt időt is jelölnek. Az igeidő használatában történeti változások figyelhetők meg. A második múlt idejű alak a befejezett melléknévi igenévből fejlődött ki, és eredetileg nem evidenciajelölő funkciója volt, hanem az információforrás szempontjából semleges, perfektumi igeidő-funkcióban szerepelt. Erre utal többek között, hogy evidencialitást kódoló funkcióban még a XX. század elején sem volt használatos minden

számban és személyben. Állító ragozásban két fő típust különböztethetünk meg egymástól. A 1. táblázatban a jobban átlátható, de kisebb elterjedtségű bavlí típus látható. Ezek az igealakok eredetileg az *-m* képzős befejezett melléknévi igenév birtokos személyjellel ellátott formái.

1. táblázat

Igeragozás második múlt időben. Állító. Bavlí típus. (KOZMÁCS 2001: 21)

Infinitívusz	Tő	Időjel	Vx	Íráskép	
mijnjī (‘menni’)	mjne-	-m-	-e	mjneme	Sg1
			-ed	mjnemed	Sg2
			(-ez)	mjnem(ez)	Sg3
			-mī	mjnemmī	PI1
			-dī	mjnemdī	PI2
			-zī	mjnemzī	PI3

Az állító alakoknak lehet analitikus formájuk is, melyet a *vīlem* segédigével fejeznek ki. Ez az alak valószínűleg csak akkor volt használatos, ha nem-szemtanúságot, illetve a múltban vagy régmúltban történt tartós vagy ismétlődő cselekvést fejeztek ki vele (Csúcs 1990: 50–51). A tartósság, folyamatosság (durativitás) viszont nem csak erre az igeidőre jellemző; más eszközökkel az összes időben kifejezhető. Az 1. táblázat Vx oszlopában a személyragokat láthatjuk.

A második múlt idejű igék tagadó alakjai is ölthetnek analitikus és szintetikus formát. Az analitikus forma az *evēl* tagadószó segítségével jöhet létre, melyet a második múlt idejű állító alak elé tesznek. (Például: *mon evēl mjniškem* – ‘én nem mentem’). A szintetikus formájú tagadó ragozásban is megfigyelhető az alaki sokszínűség, és szintén csak az időjel, ez esetben a negációs időjel a közös az alakokban. A 2. táblázat Vx oszlopában a személyragokat láthatjuk, míg a harmadik oszlopban a másodlagos töveket.

2. táblázat

Igeragozás második múlt időben. Tagadó. Szintetikus. (KOZMÁCS 2001: 22)

Infinitívusz	Tő	Ragozási tő	Negldőjel	Vx	Íráskép	
mijnjī	mijnj-	-ški-	-mte-	-e	mijniskimteje	Sg1
	mijnj-	—		-ed	mijnimtejed	Sg2
				—	mijnimte	Sg3
	mijnj-	-l'l'a-		-mj	mijniskimtemj	PI1
				-dj	mijnil'l'amtedj	PI2
				-zi	minil'l'amtezi	PI3

4. A funkcióváltás jelensége a második múlt idő alakján. Az fentebb bemutatott alakok tehát több funkciót is ellátnak az udmurt nyelvben. Egyik elsődleges funkciójuk a perfekt igeidőkéhez hasonlóan a rezultativitás, illetve az előidejűség (Csúcs 1990:

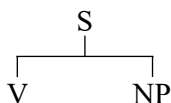
50–51; SIEGL 2004: 140). Ezek nem függenek össze az evidencialitással, és gyűjtött anyagokból kimutathatók olyan esetek, ahol a második múlt idejű alak nem utal szemtanúsági–nem-szemtanúsági szembenállásra.

Az evidencialitást tekintve az udmurt nyelv kétosztatú rendszer, ahol csak a nem-szemtanúsági esetnek van grammatikalizálódott kódja. Ezen belül viszont nem különböztet meg szemantikailag különböző eseteket, mint amilyenek a hallomásból szerzett információ, a népi elbeszélés, a mirativitás, a nem-akaratlagosság és az inferencialitás esetei; ezek a szöveggörnyezetből derülnek ki. A tapasztalat azt mutatja, hogy ma már az eredeti funkció, tehát a rezultativitás és előidejűség kiveszni látszik a használatból, és egyre inkább az evidencialitási funkció uralja ezt az alakot.

5. A lexikális-funkcionális grammatikáról röviden. A lexikális-funkcionális grammatika (LFG) egy posztgenerativista nyelvelmélet, melyet az 1970-es évek második felében JOAN BRESNAN és RONALD KAPLAN alkotott meg. A név a nyelvtan legalapvetőbb összetevőire utal, tehát a lexikonra és a funkciókra (PRÓSZÉKY 1989: 130–134). A szintaxiselméleteken és szintaktikai alelméleteken kívül kidolgozhatók benne például a lexikai leképezés elméletei, az egyeztetés elméletei vagy a névmások kötésének és a grammatikai viszonyok kontrollálásának elméletei is. Alapelvei között szerepel, hogy az LFG által megalkotott nyelvi modellek számítógéppel könnyen kezelhetők és pszichológiailag reálisak legyenek. Ezért megalkotói a hagyományos generatív grammatika eszköztárából száműzték a transzformációkat és az „üres kategóriákat”, melyek csupán gátolnák az elérni kívánt célokat. „A lexikonban található elemek csakis a felszíni szerkezetre vonatkozó megszorításokat tartalmaznak. Ilyen módon a transzformációkat vagy mozgásokat motiváló összefüggéseket az LFG a lexikonon belül kezeli” (KÁLMÁN–TRÓN 2007: 141). Meghatározó elvei közé sorolhatjuk a variabilitást, az univerzalitást és a transzparenciát. Az LFG modelljében három reprezentációs szintet különböztünk el egymástól, melyek a grammatikai szerveződés különböző szintjeinek felelnek meg:

1. Lexikai vagy argumentumstruktúra (a-struktúra): itt jelennek meg az argumentum tematikus szerepei a mondatban. Példa: *lát* (AG, PAT). A példában a *lát* ige után a zárójelben az általa igényelt ágens és egy páciens szerepű vonzat látható, melyek nélkül a *lát* ige nem alkothat grammatikus mondatot, és ez igaz minden más mondatra is, ahol a régensnek vonzatigénye nem elégül ki, például: **Eszter megköött. *László elénekelt.*

2. Kategóriális vagy összetevős szerkezet (c-struktúra): a szavak és szintagmák sorrendjét és azok egymásba épülési rendjét ábrázolja. Ezeken kívül a szavak kategóriája is megjelenik benne. Példa:

3. Funkcionális szerkezet (f-struktúra): itt megjelennek a mondatrészek szerinti elemzések eredményei és az alkotórészek által hordozott grammatikai tulajdonságok és funkciók is. Példa:

PRED	'lát' <(↑SUBJ), (↑OBJ)>
SUBJ	[PRED'te']
OBJ	[PRED'Tamás']
TENSE	PRES
MODE	IND

A példa a *Te látod Tamást* mondat f-struktúrája, melyben a predikátum a 'lát', amelynek két vonzata van: egy alanyi és egy tárgyi. Ez alatt kifejtve látható az alany, amelynek predikátuma a 'te', majd a tárgy, amelynek predikátuma a 'Tamás' értéket kapta. Alattuk az igeidő, azaz TENSE jelenik meg, a jelen (PRES = present) értékkel. A modalitás kategóriában az attribútum a MODE, értéke az IND (indicative = kijelentő) (KOMLÓSY 2001: 14–15, 22–27). Az f-struktúra nyelvfüggetlen, hiszen az univerzális nyelvtani relációk ábrázolására szolgál, ezzel szemben a c-struktúra nyelvspecifikus, és lehetővé teszi a függőségi viszonyok és szórendi tulajdonságok leírását (PRÓSZÉKY 1989: 130–131).

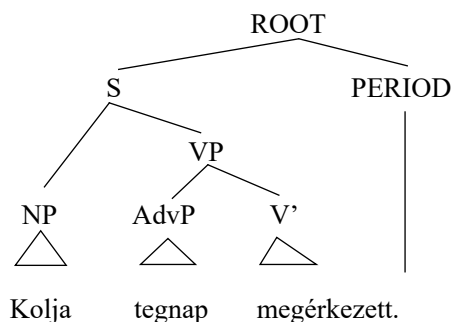
6. Az elmélet nyújtotta lehetőségek az udmurt nyelvben. A cél eléréséhez, tehát hogy az udmurtban megfigyelhető funkcióváltást egyazon morfológiai alakon egyértelműen és tisztán lehessen ábrázolni, az LFG rendszerét találtam a legalkalmasabbnak. A rendszer f-struktúrája rugalmasan alakítható; új szintek és kategóriák bevezetését, illetve már meglévő funkciók elnyomása, vagy elfojtása is végrehajtható benne. Ezekkel a műveletekkel precízen el lehet választani a forma összes funkcióját egymástól. Ezen felül a későbbiekben esetleg a számítógépes nyelvészet irányába tehetők lépések annak érdekében, hogy ezen a kisebb finnugor nyelven is megnyíljon a további kutatási lehetőségek tárháza mind anyanyelvűek, mind a külföldiek számára.

7. Az LFG alkalmazása az udmurt evidencialitás ábrázolására. Az elemzéshez először is vennünk kell egy konkrét példát, melyről meg tudjuk állapítani, hogy az evidencialitás kategóriáján belül mely szemantikai árnyalatokat fed le, tehát például egy adott mondatban hallomásból szerzett információval találkozunk, vagy éppen következtetéssel van-e dolgunk. A következő udmurt nyelvi példa SIEGLTől származik.

- (4) *Kolja tolon lįktem.* (SIEGL 2004: 29)
 Kolja tegnap érkezik-2PST
 'Kolja tegnap állítólag megérkezett.'

Ez a mondat azt fejezi ki, hogy az elbeszélő nem volt szemtanúja Kolja megérkezésének, és a kontextusból tudható, hogy mindössze utólag hallotta valaki mástól az

információt. A predikátum argumentumstruktúrája az alábbi: *ljkte* ('megérkezik') (AG). Ez nem jelent mást, minthogy a *megérkezni* igének egy kötelező vonzata van, ez pedig egy ágens (= subject = alany). Tehát ahhoz, hogy a mondat grammatikus legyen, ennek az igének mindenképp egy alanyra van szüksége. A mondat c-struktúrája a következő:

Ez a struktúra nem más, mint a mondat külső szerkezetének formális modellje. Itt láthatjuk a mondatot alkotó elemek típusát és azok sorrendjét is. Az mondható, hogy egy kiterjesztett szófajok szerinti elemzést láthatunk, ahol a szintagmák is minősítést kapnak (KOMLÓSY 2001: 25). Az S maga a mondat (sentence), mely tartalmaz egy NP-t, illetve egy VP-t. Az NP itt nem bomlik több összetevőre, de a VP egy határozót (AdvP) és egy igei kategóriájú kifejezést (V') tartalmaz. A PERIOD a kijelentő mondatra utal, melynek ebben mondatban a mondatvégi pont felel meg.

Az általam vizsgált jelenséget, az egy forma–több funkció problémát (tehát a szemantikai torlódást ugyanazon a formán) az f-struktúrában tudjuk ábrázolni, hiszen itt lehetőség van morfoszintaktikai és funkcionális információk ábrázolására is (KOMLÓSY 2001: 31–32). Ez lesz a mondat belső struktúrájának formális modellje. Az f-struktúrákat attribútum–érték párok segítségével ábrázoljuk, ahol minden attribútum csak egy értéket kaphat. Az f-struktúra a következő:

PRED	'megérkezik' <(↑SUBJ)>										
SUBJ	<table> <tr> <td>PRED</td><td>'Kolja'</td></tr> <tr> <td>NUM</td><td>Sg</td></tr> <tr> <td>PER</td><td>3</td></tr> </table>	PRED	'Kolja'	NUM	Sg	PER	3				
PRED	'Kolja'										
NUM	Sg										
PER	3										
TENSE	2PAST										
RES	φ										
BEF	φ										
SOURCE	<table> <tr> <td>PRED</td><td>'-m'</td></tr> <tr> <td>CAT</td><td>EVID</td></tr> <tr> <td>TYPE</td><td>HEAR</td></tr> <tr> <td>ANAL</td><td>–</td></tr> <tr> <td>SYN</td><td>+</td></tr> </table>	PRED	'-m'	CAT	EVID	TYPE	HEAR	ANAL	–	SYN	+
PRED	'-m'										
CAT	EVID										
TYPE	HEAR										
ANAL	–										
SYN	+										
ADV	<table> <tr> <td>[PRED</td><td>'tegnap']</td></tr> </table>	[PRED	'tegnap']								
[PRED	'tegnap']										

Az ábrában a predikátum a *megérkezik*, melynek egy alanyi vonzata van (SUBJ). Az alany vagy szubjektum ezután kifejtve látható, predikátuma a 'Kolja', és emellett kifejezendő az alany száma (NUM) és személye (PER) is. Az igeidő attribútuma a TENSE, értéke pedig a 2PAST, azaz második múlt idő, melynek a RES (rezultatív), és a BEF (perfekt) funkcióit ezúttal elfojtottuk, ezért láthatóvá válik a forma nem-szemtanúsági funkciója. Ez hasonló ahhoz, mint amikor elnyomunk (vagy akár be is vezethetünk) bizonyos tematikus szerepeket, például a passzíváláskor, ahol az ágenst nyomjuk el, mégis főszereplő marad (KOMLÓSY 2001: 91). Az elfojtást a \varnothing jelöli, és ennek következtében írható fel a SOURCE attribútum, mely az információ forrására utal. Ennek predikátuma az '-m', amely nem más, mint a második múlt idő jele (a személyrag pedig ez esetben zéró, l. az 1. táblázatot). A CAT, tehát kategória az evidencialitás, melyben típusokat (TYPE) különböztethetünk meg, ami ennél a példánál a HEAR (hearsay), vagyis hallomásból szerzett információt jelent. Az igealak egytagúsága vagy kéttagúsága az ANAL és SYN, vagyis analitikus és szintetikus kategóriák + és – értékéből derül ki.

8. A módszer alkalmazásának lehetőségei a magyarban. Minden nyelvben megfigyelhető, hogy a nyelvtani kategóriák jelölői a nyelv életében ki vannak téve a funkcionális változásoknak. A régi funkciókat olykor újak váltják fel, és ez a későbbiekben a nyelvek leírását és értelmezését is megnehezíti. E folyamatok deskriptív kezelésére és ábrázolására az LFG alkalmas módszernek tűnik nemcsak az udmurtban, de a magyar nyelvben is, például az egyes igeekötők funkcióváltásainak bemutatására. A magyar *be-* igeekötő jelenthet irányt (*berepül, befut, benéz*), ugyanakkor perfektív szemantikai árnyalatot is adhat az igeének (*bebizonyít, bevall, beütemez*). A magyar igeekötős igéket már vizsgálták az LFG rendszerében a szintaktikai és lexikai komplexitás szempontjából (RÁKOSI–LACZKÓ–CSERNYI 2011), de az egyes igeekötők esetében a grammatizálódás és a funkciótorlódás ugyancsak precízen és átláthatóan ábrázolható a lexikális-funkcionális grammatika f-struktúrájában. Az LFG természetesen ezeken kívül számos hasonló jelenség leírására alkalmas, bármely nyelvről legyen is szó.

Hivatkozott irodalom

- BERECZKI GÁBOR 2003. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Harmadik kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.
- CSÚCS SÁNDOR 1990. *Chrestomathia votiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – TRÓN VIKTOR 2007. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 48. Második, bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KOMLÓSY ANDRÁS 2011. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 7. Nem transzformációs nyelvtanok 1. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- KOZMÁCS ISTVÁN 2011. *Az udmurt (votják) nyelv alapjai*. Budapesti Finnugor Füzetek 16. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- KUGLER NÓRA 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- PALMER, FRANK ROBERT 2001. *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- PRÓSZÉKY GÁBOR 1989. *Számítógépes nyelvészet*. Természetes nyelvek használata számítógépes rendszerekben. Számítástechnika-alkalmazási Vállalat, Budapest.
- RÁKOSI GYÖRGY – LACZKÓ TIBOR – CSERNYI GÁBOR 2011. *On English phrasal verbs and their Hungarian counterparts: from the perspective of a computational linguistic project*. Argumentum 7. Debrecen University Press, Debrecen.
- SIEGL, FLORIAN 2004. *The 2nd past in the permic languages. Form, function and a comparative analysis from a typological perspective*. MA Thesis, Tartu.
<http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/1265/Siegl.pdf> (2016. 09. 23.)
- UTAb. = HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA, *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*. Budapest, 2015. utdb.elte.hu (2017. 01. 23.)

TÖRTÉNETI ÉS SZINKRÓN NÉVTAN

A Gesta Hungarorum román fordításaiban szereplő helynevek

BÁTORI GYOPÁRKA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
batori.gyopi@gmail.com

Dolgozatomban a Gesta Hungarorum három román fordításában szereplő helynévközlési módszereket vizsgálom. Megközelítésem interdiszciplináris jellegű, az alkalmazott nyelvtörténeti kutatások körébe illeszthető. Célom a román Anonymus-fordítások, valamint névadaptációs eljárásaik bemutatása.

Kulcsszók: névadaptáció, szórványemlékek, kontinuitáselmélet.

1. Bevezetés. Anonymus művének történettudományi és nyelvtörténeti jelentősége vitathatatlan, hosszú idő óta foglalkoztatja e tudományterületek kutatóit. Ezzel összefüggésben természetesnek tűnik, hogy Anonymus Gestájának számos magyar fordítása készült (LETHENYEI 1790; MÁNDY 1799; SZABÓ 1860; FEJÉRPATAKY 1900/2000; PAIS 1926, 1977; VESZPRÉMY 1999). Mivel azonban a mű nem kizárólag a magyarság korai története számára fontos, a magyar fordításokon túl több más nyelvre is lefordították: angol (VESZPRÉMY–RADY 2010), román (BÉSÁN 1899; POPA-LISSEANU 1934; TONCIULESCU 1996), francia (POTOCKI–SZWAJCER é. n.), szlovák (MÚCSKA 2001), német (SILAGI–VESZPRÉMY 1991), lengyel (GRZESIK szerk. 2006) és katalán (FERNÁNDEZ–KOMLÓSI 2008) fordításai is léteznek. A történeti szövegek – jelen esetben a Gesta Hungarorum – fordítása problematikus, ugyanis a fordítónak, aki általában két nyelvvel dolgozik (a forrás- és a célnyelvvel), meg kell küzdenie a szövegben nagy számban előforduló ómagyar helynevek (illetve személynevek) interpretálásával is. Ez azt jelenti, hogy a két nyelv (a latin és a célnyelv) ismerete mellett magyar nyelv- és névtörténeti, illetve történettudományi és történeti földrajzi ismeretekkel is rendelkeznie kell.

Dolgozatomban a geszta három román nyelvű fordításában (BÉSÁN 1899; POPA-LISSEANU 1934; TONCIULESCU 1996) szereplő, a történelmi Magyarországon található valós helynevek fordításának módszereit vizsgálom VERMES ALBERT PÉTER (2005a, 2005b) modellje alapján.¹

Megjegyzendő, hogy az első és a harmadik román fordítás között csaknem száz év telt el (az első román fordítás 1899-ben született, a legutóbbi pedig 1996-ban). Ebben az időszakban jelentős történelmi események zajlottak le, melyeket vélhetően a fordítások

¹ Jelen dolgozatban azért döntöttem a történelmi Magyarország területén lévő helynevek vizsgálata mellett, mert a *Kleopátra városa*, *Fekete-tenger*, *Lombardia*, *Don* stb. típusú helynevek olyan problémákat vetnek fel, melyek további kutatásokat igényelnek.

mikéntje is tükröz. Bár nem célom a 20. századi Románia (Anonymus-interpretációkat is meghatározó) történelmének részletes bemutatása, jelen dolgozatban mégis jelzem a fontosabb történelmi eseményeket, ugyanis feltevésem szerint ezek a (hely)nevek közlésének módszereit is befolyásoló tényezők.

2. A Gesta Hungarorum szerepe a román történetírásban. A román Anonymus-kiadványok fontos szakirodalmát képezik a romániai történelem kutatásának. Anonymus gesztájára olyan forrásként tekintenek, mely – többek között – a dákoromán kontinuitáselméletet² is bizonyíthatja. A román tudományosság hagyományosan elutasítja a bevándorláselméletet, a román történelemkönyvek javarészt ennek cáfolatával kezdődnek. Ezzel szemben az immigracionalista elmélet mellett érvel a német és a magyar tudományosság (ennek összefoglalását l. BALOGH 2001: 12). Újabban néhány román történész, LUCIAN BOIA és RADU LUPESCU is elismeri a dákoromán kontinuitáselmélet tarthatatlanságát. LUPESCU felhívja a figyelmet a magyar és román kutatók párbeszédének fontosságára: „A rendszerváltás óta sorozatban jelennek meg a hiányzó erdélyi magyar forrásmunkák. Egyetlen nagy probléma, hogy az erdélyi múltat feltáró forrásmunkák csak magyar nyelven látnak napvilágot, így nem hozzáférhetők a román nyelvű szakma számára. [...] Rövidesen eljön az az időszak is, amikor az erdélyi múlt hangsúlyosan szerepel majd angol nyelvű szakirodalomként, és román nyelven is hozzáférhető lesz” (idézi MAKKAY 2013).

A kontinuitás elmélete mellett szóló érvek közül témám szempontjából a legfontosabb azon érv, mely a Gesta Hungarorumra támaszkodik; az Anonymus által emlegetett vlachokat, a rómaiak pásztorait ugyanis a román történetírás a mai románsággal azonosítja (POPA-LISSEANU 1934; BULEI 1996; TONCIULESCU 1996; DJUVARA 2010). Ebből következik az a megállapítás, hogy a románok már a magyarok előtt a Kárpát-medencében voltak, ami miatt a történelemmel foglalkozó román kutatók és érdeklődők mindegyike ismeri Anonymus művét, és ugyancsak ezzel magyarázható az, hogy a geszta háromszor is megjelent román fordításban. A továbbiakban e három fordítást mutatom be.

2.1. Az első román fordítás. Az Erdélyi Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért Egyesület (Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – ASTRA) gondozásában indult 1868-ban a Transilvania című folyóirat.³ Ebben a periodikában irodalmi művek mellett elsősorban az akkori román kisebbséget érintő témákban közöltek cikkeket. A folyóiratra jellemző, hogy lépést tartott a magyar sajtóval, közöltek fordításokat például az Erdélyi Múzeumból, illetve a Századokból. Így kerülhetett a folyóirat hasábjaira Anonymus szövegének román nyelvű fordítása, főként mert ez a románság számára a dákoromán elméletet bizonyító szöveg. Ez az első

² Dolgozatomnak nem célja a dákoromán kontinuitás elméletének, illetve cáfolatának a bemutatása; minderről kiváló összefoglalást ad TÓTFALUSI ISTVÁN (2017: 133–140).

³ A periodika elérhető a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară) online adatbázisában: <http://dspace.bcucuj.ro/jspui/handle/123456789/7436> (2018. 03. 22.)

román gesztafordítás MIHAIL BÉSÁN közjegyző érdeme, 1899-ben három részben jelent meg a Transilvaniában. A fordítás a *Cronica Notarului anonim al regelui Bela. Faptele Ungurilor* címen jelent meg; alapjául FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ latin átírata szolgált (1892), melyet a román fordításszöveg mellett párhuzamosan közöltek. A geszta szövege előtt rövid bevezetőt találunk, melyben a fordító kiemeli a mű fontosságát a román történelem számára, majd röviden említést tesz a geszta keletkezéstörténetéről és a körülötte felmerülő problémákról, mint például P. Magister személyének a kérdése. A bevezető szerzője ismeretlen, az azonban bizonyosan állítható, hogy nem BÉSÁN írta, ugyanis a fordítóról E/3-ban szól, így nem csoda, hogy fordításelméleti kérdések nem merülnek fel benne. A fordítást bőséges latin, német, magyar és román nyelvű szakirodalom egészíti ki.

2.2. A második román fordítás. Ez a változat már Nagy-Romániában született, *Faptele Ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela* címmel az *Izvoarele istoriei românilor* (A román történelem forrásai) kötet első számában jelent meg 1934-ben, Bukarestben, GHEORGHE POPA LISSEANU fordításában. E kötetnek hosszabb a bevezetője, ám fordításelméleti kérdések itt sem merülnek fel, sem általánosan, sem a nevek viszonylatában. A bevezetőt maga a fordító írta, aki a geszta fordításának kettős célját határozza meg: elsősorban azt látja fontosnak, hogy a román olvasó megismerje a történelmi forrásokat, ezért közli a román szöveget ő is a latin eredeti mellett. A latin szöveg JUHÁSZ LÁSZLÓ átírata (1932), a fordító a jegyzetek írásához FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és PAIS DEZSŐ (1937) jegyzeteit használta. A fordítás célja másodsorban választ adni azoknak, akik történelmi jogokra hivatkozva olyan területeket követelnek, amelyeket csak egy „akármilyen időszakban” birtokoltak (POPA LISSEANU 1934: 7). A BÉSÁN fordításához fűzött előszóhoz képest itt erősebben fogalmazódik meg célként a románok ősiségének bizonyítása: „noi am fost, înainte de Unguri, nu numai în Dacia dar, ceea ce este de o extremă importanță, și în Pannonia și preste tot locul în vechia Ungarie” (LISSEANU 1934: 8).⁴ POPA-LISSEANU jelzi, hogy létezik egy előző román nyelvű fordítás is, melynek érdeme, hogy az első, ám méltatlankodva jegyzi meg, hogy BÉSÁN szövegének egyrészt vannak hibái, másrészt mivel folyóiratban jelent meg, nem szolgálhatta ki a széles közönséget, csupán a lap olvasóit (1934: 8). A bevezető további részében a szerző részletesen ismerteti az Anonymus-kérdéskört (mint Anonymus személye vagy a korszakolás), és cáfolja azt a tételt, hogy anakronizmus a románok magyarok előtti léte Erdélyben és Pannóniában (POPA-LISSEANU 1934: 7–20).

2.3. A harmadik román fordítás. A legutóbbi román fordítás, a *Cronica notarului Anonymus* – *Faptele ungurilor* 1996-ban jelent meg Bukarestben, hét évvel a kommunista diktatúra bukása után. Fordítója a történész PAUL LAZĂR TONCIULESCU. Akárcsak az előző fordításoknak, ennek is célja a kontinuitáselmélet bizonyítása. Emellett a szerző

⁴ „Mi voltunk a magyarok előtt, nemcsak Daciában, ami nagyon fontos, hanem Pannóniában és a régi Magyarország egész területén.” (Saját ford.: B. Gy.; a továbbiakban a román szövegrészek fordításait – amennyiben külön nem jelzem – saját fordításomban közlöm.)

felveti azt az ötletét is, hogy a *P. dictus magister* a *Pousa* nevet fedi, így Anonymus román volt, hiszen – szerinte – a *Pousa* egy trák név Kapadikiából [!]. Érvelését azzal támogatja meg, hogy a *pousar* ‘pihen, megpihen’ ige megtalálható a portugálban is, a brazilai portugálban pedig a főnévi *pouso* ‘hely’ jelentésben. Romániában Bihar, Szilágy és Vâlcea megyében több településnév is őrzi ezt a nevet: *Păușa* (TONCIULESCU 1996: 3).

A fordítás mellékletei között szerepel egy lista a nevekről: *Organizații statale românești, personalități române, elemente toponimice române și localnici găsiți de unguri în Pannonia și Transilvania la invadarea acestora la anul 896 – conform Anonymus (Román államalakulatok, román személyek, román toponimák és román helybeliek, akiket a magyarok találtak Pannóniába és Erdélybe való bejövetelükkor 896-ban – Anonymus nyomán).* Ebben a helynévlistában román névként látjuk viszont a gesztában szereplő neveket, mint: *Bolotun/Lacul Balaton, Ferteu, Sepel, Buduuar/Buda, Nougrad, Olpar, Zotmar/Sătmar, Teteuetlen, Gemelsen, Igfon, Peturgoz, Loponsu, Tekereu* stb. Egy-egy névhez a szerző jegyzetben (etimológiai fejtegetéseknek sem igazán mondható) megjegyzéseket fűz. Ezek közül néhányat érdemesnek látok (magyarul idézve) bemutatni:

- *Erdeuelu*: a román *Ardeal* szónak a képzett alakja (TONCIULESCU 1996: 13).
- *Zotmar*: *Sătmar* vagy *Satu-Mare*. Ennek a várnak a létezése bizonyítja, hogy a románoknak volt szervezettségük, és nem „nomád pásztorok”, ahogyan ezt LUKINICH mondja (TONCIULESCU 1996: 19).
- *Criș*: a *Criș* név először Iordanes *Getica* című művében jelenik meg (a VI. század közepén), *Crisia* formában. A név megléte Anonymus idejében bizonyára a románok kontinuitása mellett szól (TONCIULESCU 1996: 20).
- *Nougrad*: vár a Dunától északra, pontosabban a Pannóniai Duna északi oldalán. Ez a név bizonyíthatja a román eredetét ennek a várnak: *Nou* ‘új’ (vö. rom. *nou*) + *Grad* ‘vár’ (vö. rom. *cetate*) = *Cetate nouă* ‘Újvár’ (TONCIULESCU 1996: 24).
- *Zoloncaman* (olv. *Soloncaman*): m. *Szalankemen* [!], kikötő a Dunánál, a név *Salanus* román vezérre emlékeztet (TONCIULESCU 1996: 28).
- *Musun*: m. *Mozony* [!]. A név latin volta (*Lutum Musun*) bizonyítja a román nép jelenlétét a magyarok érkezése előtt (TONCIULESCU 1996: 38).

A szerző minden olyan nevet, melyet Anonymus latinul épített be munkájába, román-nak tekint, de számos ómagyar nevet is (és ezáltal helységet, települést, várat is) valódi érvelés nélkül román eredetűnek minősít.

3. Névfordítási műveletek. VERMES ALBERT PÉTER (2005a) négy fő névfordítói műveletet különböztet meg: 1. átvitel (transference) – a név változatlanul illeszkedik be a célnyelvbe; 2. behelyettesítés (substitution) – ez a művelet azon neveket érinti, melyek rendelkeznek releváns célnyelvi megfelelővel (pl. an. *England* ~ m. *Anglia*), de ide tartozik a transliteráció/naturalizáció esete is (pl. or. *Μοσχά* ~ ma. *Moszkva*); 3. fordítás

(translation)⁵ – a forrásnyelvi névnek vagy egy részének a szó szerinti fordítása (ma. *Vasvár* ~ lat. *Castrum Ferreum*); 4. modifikáció (modification) – a forrásnyelvi név felcserélése egy olyan megfelelőre, mely logikailag és enciklopédikusan sem függ össze az eredetivel, ez leginkább irodalmi művekre jellemző, pl. ang. *Winnie the Pooh* ~ m. *Micimackó*, továbbá ide sorolható a név hivatkozással, vagy más elemmel történő kiegészítése, az általánosítás, illetve a név elhagyása.

VERMES ALBERT PÉTER (2005) névfordítási műveletekről beszél, véleményem szerint ez a megnevezés zavart okoz a tipológiában, ugyanis az általa felvázolt kategóriák közül a harmadikra ugyancsak a *fordítás* (*translation*) terminust alkalmazza. Az átvitel, behelyettesítés, modifikáció művelete során viszont nincs szó par excellence fordításról. Így a továbbiakban, a félreértést kerülendő, *névfordítási műveletek* helyett *névadaptációs műveletek*-nek nevezem a fent említett módszerek összességét.

4. A román fordításokban szereplő névadaptációs műveletek. A felsorolt fő műveletek mindegyike megtalálható az általam vizsgált román fordításokban. A modifikációs műveletek közül viszont csak a kiegészítés jellemző, a más jellegű módosításokat kerültek, hiszen a fordítók hiteles történeti forrásként tekintenek a műre. A név elhagyására és általánosításra sem találtam adatot, ugyanis a szövegkohézió szempontjából minden toponima fontos. A következőkben a fent említett műveleteket mutatom be.

4.1. Átvitel. Ennek a módszernek az alkalmazása leginkább azokra az esetekre jellemző, amikor nincs román nyelvű megfelelője a helynévnek.

1. táblázat

Az Anonymus által használt ómagyar név átvitele román nyelvű szövegbe⁶

Fej.	An.	M.	R1.	R2.	R3.
11	Wag	Vág	Wag	Wag	Wag
37	mons Zubur	Zobor hegye	muntele Zubur	muntele Zubur	Muntele Zubur
48	castrum Bezprem	Veszprém vára	ceataea Bezprem	fortăreața Bezprem	fortăreața Bezprem
17	fluvium Souyou	Sajó	fluviul Souyou	fluviul Souyou	fluviul Souyou
22	Zyloc, Ziloc	Zilah	Zyloc (Zilah)	Zyloc, Ziloc *Zilah	Zyloc, Ziloc

⁵ Mivel megtévesztő a terminus, a későbbiekben *szó szerinti fordítás*-ként utalok erre a műveletre.

⁶ A táblázatban használt jelek: An. = Anonymus eredeti szövegében szereplő névalakok; M. = A PAIS DEZSŐ fordításában (1977) szereplő névalakok; R1. = Az első román fordításban (BÉSÁN 1899) szereplő névalakok; R2. = A második román fordításban (POPA-LISSEANU 1934) szereplő névalakok; R3. = A harmadik román fordításban (TONCIULESCU 1899) szereplő névalakok; * = ha lábjegyzetben közli a szerző egy név másnyelvű (többnyire magyar) megfelelőjét; {...} = ha a folyó szövegben zárójelben közli a szerző egy név másnyelvű megfelelőjét; továbbá a félkövérrel szedett nevek példázzák a táblázat címében jelzett típust.

E módszer használatában is találunk következtetlenségeket: noha Zilah a mai Románia területén található, egyik fordítás sem jelzi a város román nevét.

2. táblázat

Az Anonymus által használt latin konvencionális megfelelő átvitele

Fej.	An.	M.	R1.	R2.	R3.
9	Tyscia	[Tisza]	Tyscia {Tisa}	Tisa *Tyscia , Tisa	Tyscia *Tisa
11	Tyscia	Tisza	Tisa	Tisa *Tyscia , Tisa	Tyscia , Tisa
20	Thyscie	Tisza	Tisa	Tisa	Thyscia , Tisa
32	Thyscia	Tisza	Tisa	Tisa	Thyscia

A vizsgált toponimák közül ezt a típust a *Danubius* és a *Thiscya/Tyscia* képviseli, ez az a két földrajzi entitás, melynek nemzetközi ismertsége miatt létezik konvencionális latin megfelelője. A *Danubius* összesen tizenhét fejezetben jelenik meg a gesztában, ezek közül a román fordítások három kivétellel, minden esetben románul, *Dunăre*-ként illesztik a szövegbe. Ehhez képest a *Thiscya/Tyscia* adaptálása már nem ilyen egyértelmű. A konvencionális latin megfelelő csak az R1.-ben és az R3.-ban jelenik meg, de a folyónak nem minden említésekor: a ro. *Tisa* és a lat. *Thyscia* felváltva jelentkezik.

4.2. Behelyettesítés. Jellemzően ez olyan nevekre vonatkozik, melyeknek van célnyelvi megfelelőjük:

3. táblázat

Célnyelvi megfelelő a román fordításban

Fej.	An.	M.	R1.	R2.	R3.
26	fluvium Almas	Almás vize	fluviul Almas	râul Almaș *Almás	fluviul Almaș
28	Crisium	Körös	Criș	Cris, Criș	Criș
26	portas Mezesinas	meszesi kapuk	pořile Mezeșului	pořile Mezeșului	Porřile Meseșului
20	fluuium Zomus	Szamos	fluviul Zomus	fluviul Someș	fluviul Someș

Ez a módszer azon esetekben sem működik konzekvensen, amikor létezik célnyelvi megfelelő, az átvitel, a behelyettesítés és a kiegészítés művelete váltakozik.

4. táblázat

Transzliteráció vagy naturalizáció

Fej.	An.	M.	R1.	R2.	R3.
1	Dentumoger	Dentü-mogyer	Dentumoger	Dentumoger *Don-Thanais + moger, 'magyar'; jelentése: doni magyarok	Dentumoger
5	Dentumoger	Dentü-mogyer	Dentumoger	Dentumoger	Dentumoger *a Don népét jelenti
14	Dentumoger	Dentü-mogyer	Dentumoger	Dentumoger	Dentumoger

Ezen módszer vonatkozik voltaképp az ómagyarról mai magyarra történő adaptációra. Ennek szemléltetésére (bár nem tartozik a vizsgált nevek közé) a legalkalmasabb példának a *Dentü-mogyer* helynév tűnik. Olyan névalakról van szó ugyanis, melynek – nem lévén újmagyar formája – rekonstruálni kellett olvasatát. A névalak transzliterált változatát csak a magyar fordításban találjuk, más fordítások inkább magyarázatot fűztek a névhez.

4.3. Szó szerinti fordítás. Anonymus maga is él (magyarról latinra) fordítással egyes transzprens nevek esetében. *Vasvár* esetében a latin szöveg fordítóinak három opciójuk van: 1. meghagyják az anonymusi formát; 2. lefordítják célnyelvre; 3. a mai magyar megfelelőt illesztik be a szövegbe:

5. táblázat

Transzprens helynevek szó szerinti fordítása

Fej.	An.	M.	R1.	R2.	R3.
48	Castrum Ferreum	Vasvár	fortăreața de fer {Vasvár}	Castrul de fier *Vasvár	Fortăreața de Fier
49	Castro Ferreo	Vasvár	fortăreața de fer	Castrul de fier	Fortăreața de Fier

Az anonymusi formát egyik fordítás folyószövegében sem látjuk. A magyar fordításban a *Vasvár* szerepel, amely egyrészt visszafordítás eredménye, másrészt a mai magyar megfelelő szövegbe illesztése. A román fordítások közül az első kettő jelzi ugyan a magyar megfelelőt, mégis tükörfordítással él. Az R3.-ban csak a célnyelvi megfelelő szerepel.

4.4. Modifikáció. Sajátos szövegről lévén szó a fordítók gyakran élnek kiegészítésekkel. Mindegyik fordításra jellemző a lábjegyzetes vagy zárójeles megjegyzések használata, ezek általában a következő információkkal bővítik az adott helynevet: 1. más nyelvű

névalak feltüntetése; 2. etimológia; 3. nyelvtani megjegyzések; 4. lokalizációs/földrajzi természetű megjegyzések; 5. történelmi témájú megjegyzések.

5. Összegzés. Annak ellenére, hogy a közvélekedés nem tekinti fontosnak a névfordítással kapcsolatos kérdéseket, egyáltalán a névfordítás/névadaptáció kérdését, láthatjuk, hogy egy fordítónak mennyi kérdést kell/kéne megválaszolnia. A névadaptációt a hagyomány, illetve szokás határozza meg, mely időben is és nyelvenként is változhat, ám általános konvenció, illetve egy egységes helynévközlési módszer hiányában minden fordító a saját belátása szerint közli a névalakokat. A román nyelvű Anonymus-kiadványokkal kapcsolatos feltételezésem, hogy a történelmi kontextus befolyásolhatja a helynévközlési módszereket, csak részben igazolódott be. Mindhárom román fordító beszámol a fordítás keletkezésének azon okáról, hogy a román kontinuitáselméletet bizonyító szövegnek tartják a Gestát. Így arra gondolhatunk, hogy azon helynevek, melyeknek létezik román megfelelőjük, következetesen románul jelennek meg majd a szövegben, ez azonban nem minden esetben történik így. Ennek oka valószínűleg az, hogy inkább a helynevekhez fűzött megjegyzéseikkel, és kevésbé a nevek román változataival látták célszerűnek igazolni a kontinuitáselméletet. A három kiadvány között megfigyelhető intenzitásbeli különbség: míg az első fordítás bevezetője csak röviden nyilváníti ki a szöveggözlés ezen célját, addig a második részletesen taglalja azt, a harmadik fordító emellett bizonyos etimológizálási kísérletekkel is megpróbálja alátámasztani a románság ösiségét a Kárpát-medencében.

Valamennyi vizsgált helynév adaptációs műveletek szerinti csoportosítása után pontosabb következtetéseket vonhatunk majd le. Ám egy ilyen jellegű munka előtt számos döntést kell hoznunk; elsősorban például azt kell meghatározni, hogy mit tekintünk egyáltalán tulajdonnévnek. Tulajdonnév-e a névelőzmény? Tulajdonnév-e egy alkalmi megnevezés? A köznévi elem része-e a tulajdonnévnek? E kérdések megválaszolása a kutatás egy következő lépése lesz.

Hivatkozott irodalom

- An. /1937 = P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. Praefatus est textumque recensuit AEMILIUS JAKUBOVICH. Annotationes exegeticas adiecit DESIDERIUS PAIS. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937. 1: 13–117.
- BALOGH LÁSZLÓ 2001. Románia története. Aula Kiadó Kft., Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÉSÁN, MIHAIL 1899. Cronica notarului anonim al regelui Bela. *Faptele ungarilor. Transilvania* 30: 14–41, 72–105, 132–165.
- BULEI, ION 1996. *Scurtă istorie a românilor*. Ed. Meronia, București.
- DJUVARA, NEAGU 2010. *A románok rövid története*. Koinonia Kiadó, Kolozsvár.

- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatalának Bizománya, Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1900/2000. I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA. In: PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR szerk., *A magyar honfoglalás kútfoi a honfoglalás ezredéves emlékére*. Nap Kiadó, Budapest, 2000. 381–463.
- FERNÁNDEZ-KOMLÓSI, CARLES 2008. *Gesta Hvngrorvm. Els actes dels hongaresos*. <http://mek.oszk.hu/05800/05885/05885.pdf> (2018. 04. 10.)
- GRZESIK, RYSZARD szerk. 2006. *Anonimowego notariusza króla Béla GESTA HUNGARORUM*. Fordítás: ALEKSANDRA KULBICKA – KRZYSZTOF PAWŁOWSKI – GRAŻYNA WODZINOWSKA-TAKLIŃSKA. Bevezetés és jegyzetek: RYSZARD GRZESIK. Societas Vistulana, Kraków.
- JUHÁSZ, LADISLAUS szerk. 1932. *P. magister: Gesta Hvngrorvm*. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saecula 12–13. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- LETHENYEI JÁNOS 1790. *Anonymus, az az Bela királynak nevetlen íródeákja Hét-magyaroknak Szittyából Almos hertzeg vezérlése-alatt lött ki-jövetelőket meg-írta*. Fordította LETHENYEI JÁNOS. Pest, 1790.
- MAKKAY JÓZSEF 2013. A román történelem hiányzó ezer éve. *Erdélyi Napló*. <http://tortenelemportal.hu/2013/02/lucian-boia-lupescu-radu/> (2018. 04. 12)
- MÁNDY ISTVÁN 1799. *Magyar Sunád, avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja*. Fordította MÁNDY ISTVÁN. Debrecen.
- MÚCSKA, VINCENT 2001. *Kronika anonymného notára kráľa Bela (Gesta Hungarorum)*. Rak, Budrevice.
- PAIS DEZSŐ 1926. *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta PAIS DEZSŐ. A Napkelet Könyvtára 14. Magyar Irodalmi Társaság, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1977. *Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Magyar Helikon, Budapest.
- POPA-LISSEANU, GHEORGHE 1934. *Izvoarele istoriei românilor* 1. <https://www.scribd.com/document/105973191/Izvoarele-istoriei-romanilor-Volumul-1-Faptele-ungurilor> (2018. 02. 12.)
- POTOCKI, C. – SZWAJCER, MARC é. n. *ANONYME Notaire anonyme du roi BELA*. <http://remacle.org/bloodwolf/historiens/anonyme/bela.htm> (2018. 04. 11.)
- SILAGI, GABRIEL – VESZPRÉMY, LÁSZLÓ 1991. *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*. Sigmaringen.
- SZABÓ KÁROLY 1860. *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. Fordította SZABÓ KÁROLY. Ráth Mór, Pest.

- TONCIULESCU, PAUL LAZĂR, 1996. *Cronica notarului Anonymus – Faptele ungurilor*. Miracol Kiadó, Bukarest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2017. Dákoromán legenda. In: Uő, *Nyelvészeti ínyencfalatok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 133–140.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79819/de_402.pdf;sequence=1 (2018. 02. 15.)
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.

„Bor István Feleségemmel együtt hitem után vallo”

Névelemek, párrepresentáció és bűnösség kapcsolódási pontjai boszorkányperekben

HAVASI ZSUZSANNA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
havasizsuzsi4@gmail.com

Dolgozatom boszorkányperekben vizsgálja házaspárok mint vádlottak említéseinek névelemeit, mégpedig a párrepresentációval összefüggésben. Megfigyelhető, hogy az alapvetőnek tekinthető, férfi vezette párrepresentáció elmozdulhat, nemcsak perenként, de egy peren belül is változatosságot mutat – egyes esetekben ugyanis a nő vezető szerepével reprezentálódik a pár a periratokban. A nők periratbeli előtérbe kerülésekor pontosabb, saját nevet is mutató névelemeket olvashatunk, ami együtt jár a vélt bűnösség mértékének fokozódásával is.

Kulcsszók: boszorkányperes iratok, említések, asszonynév.

1. Bevezetés. Dolgozatom házaspárok ellen lefolytatott boszorkányperek történeti szociopragmatikai szemléletű, névtani vonatkozású vizsgálata. Elemzésem során a peres anyag említéseit veszem számba és kísérek meg összekapcsolási lehetőséget felvetni az előforduló névelemek és a vádlott házaspárok reprezentációja között.

Jelen dolgozat kiegészítője korábbi vizsgálódásaimnak, illetve azok megállapításaira alapoz. A tanulmány anyagával megegyező gyűjtésből három per komplex elemzését (HAVASI 2018a) és több adat diakronia-központú bemutatását (HAVASI 2018b) korábbi írásaimban bemutatam, így ezúttal kizárólag a névelemekre összpontosítok. Kiindulópontnak tekintem az előző elemzések tükrében, hogy a házaspárok ellen lefolytatott boszorkányperek esetén feltűnő, hogy a vádlottak elkülönítése nem történik meg teljes mértékben. A korabeli jegyző által megalkotott dokumentum nem tisztázza körülmények között, hogy az egyes vallomások melyik vádlott ellen szolgálnak bizonyítékkal, a kérdőpontokra adott vallomások nagyfokú átjárást biztosítanak a nőről és a férfiról alkotott narratívák között, egyes esetekben pedig nem indokolja a korabeli jegyzői vagy a modern szerkesztői munka, hogy miért válik a házaspár mindkét tagja vádlottá, ha csak egyikükhöz kötődik aktív tett.

Szemléletmódom történeti szociopragmatikai, így a nyelvi adatokat a szociokulturális háttérrel, a tágan értelmezett kontextussal összevetve dolgozom fel, valamint következtetésem is ezen tényezőkhöz való visszacsatolására alkalmasak (SÁROSI 2003, 2015). Az elemzések során tehát a párrepresentációt az említések vizsgálata felől közelítem meg, ezt pedig a sugallt bűnösséggel, a tárgyalótermi diskurzusban a személyek előtérbe

kerülésével kapcsolom össze, mindennek pedig háttérben, lévén a vádlottak házaspárok, gendervonatkozások húzódnak.

A boszorkányperes dokumentumokra elsősorban nem mint az élőbeszédet tükröző forrásokra (l. PUSZTAI 1999, 2005), hanem mint a jegyző által létrehozott dokumentációs célú, az elhangzottakat és a jogi procedúrát írott formában megörökíteni szándékozó, befogadó számára hozzáférhetővé tevő írásos szövegekre tekintek, amelyekből a tárgyalótermi diskurzus során elhangzottakra többé-kevésbé következtethetünk is.

2. A férfi vezető szerepe a párrepresentációban. Alapvető kérdésként merül fel a középmagyar pereket vizsgálva, hogy mennyiben tekinthetők jogi személyeknek a nők, hiszen a 18. századi fővárosi bíróságon a férj lép fel a feleség helyett akár abortusz kapcsán is (GÉRA 2014: 382). Ilyen eseteket tükröz a periratban, hogy a férfiak vallomásai a férfiak és feleségük együttes vallomásának is megfelelhetnek: „Bor István Feleségemmel együtt hitem Utan vallom” (MB. 2: 462); „Szabo Janos Uram mint feleségestül igaz jo lölki kereszten hitire azt felelte es azt mondta”, ugyanitt a hitelesítésre szolgáló aláíró a férj „Feleségestül”, a nő kézjegye viszont nem került a dokumentumra (MB. 2: 462).

FERCSIK ERZSÉBET a boszorkánypercek címeire jellemző nőinév-formákat megvizsgálva típusokat különít el a rokonságneves megnevezéstől a csak saját névelemet tartalmazó megközelítésig, következtetése szerint uralkodónak az asszonyneves formák bizonyulnak (2003). A hatalmi viszonyokat tekintve az említések számbavételében a férfi vezette párrepresentációk felől indulok ki, ezt tekintem alapvetőnek, hiszen a korban a férj a jogokkal és felelősségekkel felruházott személy, helyzetét a férji hatalom jellemzi (l. pl. BÓNIS 1962: 273).

Elsőként, bár nem a legegyszerűbb esetként, ide tartozónak tekintem a megnevezés hiányát, ahol implikált alannyal találkozunk. Azért sorolom ide ezt az esetet, mert feltételezhetjük, hogy ilyenkor az egyes szám harmadik személyű személyrag a férfira, nem pedig a női vádlottra utal – azonban ez annyira nyilvánvaló a közösség számára, hogy nem szükséges megnevezést kapcsolni hozzá, feltételezhetően azért, mert a tárgyalótermi diskurzusban a jogi személy elsősorban a férfi. A Kovács Szabó György és Bodor Kata ellen indított per irataiban (1735) kilenc esetben találkozhatunk implikált alannal, amelyet az olvasó nem tud azonosítani, csak a lejegyzett vallomások narratíváiból következtethetünk arra, hogy ezek a férfira vonatkoznak (MB. 2: 583–586). A tanúvallomások sorának megegyező motívuma, hogy egy férfihoz kapcsolódó aktív tett után a passzív feleségre is kihat a boszorkányként való megítélés. A perben a vádlottak nem tűnnek bűnösnek, mivel a tanúk egymással megegyező vallomásokat adva visszaemlékeznek egy adott cselekedetre, amelytől kezdve a vádlottak boszorkányhíre elterjedt, a hatóság megfogalmazásai is inkább ártatlanságot sugallnak. A periratból arra következtethetünk, hogy a házaspár boszorkányságának csak akkor kezdett el terjedni a híre, amikor a férj megkísérelte behajtani egy őt ért veszteség ellenértékét. A hatóság által megfogalmazottak többes számúak, a névelem nélküli kérdések, megállapítások a férfira és a nőre is vonatkoznak (pl. „baracsagossan *elteké*”, törvényesen keresnek, MB. 2: 583). Ezzel

szemben a tanúk narratíváiban egyes szám harmadik személyű kifejezésekkel őt azonosíthatják („törvényessen *nem kereste*”, MB. 2: 584), az implikált alany hozzá köthető (*keresi, impetálta*, MB. 2: 584), amely akár azt is mutathatja, hogy cselekvőként alapvetően a férjet azonosította a beszélőközösség.

A névelemként funkcionáló hiány példája még a Simon János és két nőrokona, felesége és anyósa elleni per (1729) is, amelynek érdekessége, hogy a feleségről – bár vádlott –, semmilyen információt nem tudunk meg, még a nevét sem, csupán rokonságneves említéssel szerepel a per címében és annak egyetlen, rá vonatkozó megjegyzésében. Ez egy hatósági kérdőpont, a tanúknak a per során kellett vallaniuk arról, igaz-e Simonra, hogy „közönséges hérül járt, hogy Boszorkány feleségivel edgyütt” (MB. 1: 530). Tehát a perben a nő egyfajta tartozékszerepbe kerül, aki valószínűleg csupán férjének való alárendeltsége miatt részesül a férfi elleni boszorkányvádban, hiszen a rendelkezésre álló dokumentumokban nincs nyoma annak, hogy a feleség maga is aktív résztvevője lett volna bármilyen boszorkánycselekedetnek. Az egyik vallomás tárgyaként is a férfi boszorkányságát adja meg – feltehetően a jegyző. Ezzel párhuzamos az a tény is, hogy önálló tulajdonnévvel a feleség nincs megnevezve a dokumentumban. A két esetből látható, hogy a megnevezés hiánya a per részleteiben vagy az egészében mutathatja a férj fölérendelt szerepét, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez nem csupán nyelvi valósul meg, hanem a tanúvallomásokban rögzített mozzanatok is a férfiakra koncentrálnak.

Másutt a per – bár címében a férfi vezető reprezentációját jeleníti meg –, a későbbiekben a bűnösség vélt vagy valós mértékével, a narratívákban a női szereplő előtérbe kerülésével együtt ingadozik a női szereplő megnevezése, ilyen Szarka Kata és Szabó Mihály pere (1742). A periratban a vádlottak első megjelenítése, a címként funkcionáló latin felirat („*Michaelis Szabo et consortis ejusdem Catharinae Szarka*”, MB. 2: 149) a férfi és a nő vádlott nevét is közli, feltehetőleg a személyazonosság pontos rögzítését szolgálja (FERCSIK 2003: 118). A hatóság által megfogalmazott általános kérdésekben kétszer fordul elő a „Szabo Mihály, és Felesége” megfogalmazás (MB. 2: 149). A női vádlott megnevezésére ez a forma a boszorkányperes iratokban főként akkor jellemző, mikor a narratíva főszereplője a férfi (B. GERGELY 1993: 119). A házaspár előforduló említései alapján tehát a férfi családfői szerepe nem elhanyagolható. A konkrét vádpontok megnevezéseiben a nő személye némiképp előtérbe kerül; négy vádpont szól a bevettnek tekinthető asszonyneves formával (*Szabó Mihályné*), megnevezett (FERCSIK 2003: 121) vádlott ellen. Az látszik tehát, hogy az asszony illetén megnevezése, nem csak családi állapotával történő említése, követi az ellene szóló vádak, azaz ha a vádak súlyosbodnak, ő lesz a vádpont főszereplője, ezért pontosabb reprezentációra van igény. Vele szemben a férfi szerepe változik, mivel kevésbé tűnik bűnösnek (egy konkrét vádpont szól ellene), a feleség nem az ő személyén keresztül válik már elérhetővé, sőt, mintegy a férj kerül mellékesen a perbe, ezt pedig a lejegyzett narratívák említésein is követhetjük. A vádak megjelenésekor a nő átveszi a férfi központi szerepét, erre utal a „meghírt Szabó Mihályis” megfogalmazás (MB. 2: 149), ahol a kötőszó mutathatja, hogy a

feleség lett a fő vádlott. Szarka Katát vélt boszorkányságával egyszerre önállósítja a beszélőközösség, illetve a perirat megfogalmazásai, a férje fölött mintegy hatalmat szerez, a narratíva szerint befolyásolja a cselekedeteit is („az Férjét Szabó Mihályt küldöttö el”, MB. 2: 151).

3. A nő vezető szerepe a párrepresentációban. Az előző eset átvezetőként szolgál azokhoz a perekhez, ahol a korabeli elvárásoktól eltérően a nő kerül előtérbe a pár tagjai közül.

Linka Mária és Horváth Mihály perében (1750) inkább a nőt ábrázolják bűnösnek a diskurzusokban. Ezzel állhat összhangban, hogy már a perirat tárgymegjelölésében lévő megnevezések is rendhagyónak tekinthetők (vö. FERCSIK 2003): a „Linka Mária, Horváth alias Ontó Mihályné és férje, Horváth alias Ontó Mihály” (MB. 1: 280) megnevezés a párt a nő vezető szerepével reprezentálja, hiszen a férfit érjük el a rokonságneves névelemmel, a nő személyéhez kapcsolódva. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy elsősorban a feleség tekintendő boszorkánynak, a férjet csak mellékesen éri a vád. A hatóság ugyanis a per során inkább a nőt ábrázolja bűnösnek, a férfinak egy kérdéssel felajánlják (vö. TÓTH 2001: 31) azt a narratívát, hogy a felesége hatására vett részt a boszorkányságban. Ezzel párhuzamosan a nő önállóságának növelésére megjelenik a szokatlan *mind Urastúl* forma (MB. 1: 288, 292) a vallomásokban, noha szerepel a nőt mellékes szereplővé tevő szokványosabb *feleséghestül* alak (MB. 1: 296) is.

A boszorkánynak tartott nő megnevezésében előtérbe kerül a saját személye, Pásztor András és Rákosi Marin perében például az említések eltávolodnak a rokonságneves alakoktól, összhangban a nő vélt bűnössége mértékének változásával (MBF. 1: 245–257). A peranyag első három részében tanúvallomások szerepelnek, a férfi és a női vádlott ellen egyaránt szólnak a tanúk, az előbbi ellen leginkább fenyegetéseinek leírásai kerülnek a középpontba. A férfi említései teljes nevével és foglalkozásával történnek, bár esetében ezek elkülönítése kérdéses lehet (pl. *Pásztor András, azon szuhafeji páztor András, ezen Pásztor, csordás Pásztor András*), míg a nő rokonságneves megnevezéssel, a férfi foglalkozásához, illetve vezetéknévéhez társított rokonságnévvel, gyakrabban asszonynév-képzővel, valamint keresztnévvel (*szuhafeji tehénpáztorné Marin, Marin, Páztorné, Pásztor András felesége*) szerepel. A per negyedik részében váltás történik a bűnösség mértékének sugallásában; a hatóság szövegeit olvashatjuk, amelyek fő gyanúsítottja a nő, a férfi csupán büntársként szerepel (pl. „Az ura szintén olyan boszorkány, mint ő”, MBF. 1: 255). Ezzel párhuzamosan a patriarchális reprezentáció nyelvi megjelenései, a nőhöz kapcsolódó rokonságneves és asszonynév-képzős formák jelenléte is megszűnik, sőt, egyenesen a férfihoz tartoznak rokonságneves formák: *az Ura Tóth András, az ura, Rákossy Marinnak az ura Pásztor András* megjelölések vonatkoznak a férfira. A nő viszont önálló személyként reprezentálódik, nyelvileg elszakad a férjtől, a per ezen pontján tudjuk meg saját családi nevét is.

A Tóth György és Ilona nevű felesége elleni peranyagban (1619) is (MBF. 2: 351–355) a per lefolyását tekintve bűnősként határozottan a nő tűnik ki a közösség szemében, hiszen a nagyobb peranyagban a férfi mint vádlott csupán a több darabból álló

peranyagból az utolsó, IX. peres iratban bukkan fel, előtte a két nő szereplő ellen irányul a vizsgálat (MBF. 2: 327–355). A hatóság ugyanakkor egyértelműen olyan párrepresentációt rajzol, amelyben a férj családfői mivoltánál fogva a perrészlet főszereplője – közös gyermekük mint „Thot György fia”, a női vádlott pedig kétszer is a tanúvallomásokban kizárólagos asszonyneves forma helyett rokonságneves említéssel szerepel, noha személyét már jobban ismerik a per résztvevői (MBF. 2: 352). A hatóság leírása a pár gyermekének gyanús cselekedeteiből indul ki, ez is támogathatta a patriarchális párrepresentáció kirajzolódását, amelyet a jegyző perrendre vonatkozó közlései is megerősítenek: „Elsőben is az embört úgymint Thot Györgyöt előhivatták csak magán, hogy jobban végére mehessenek a dolognak. [...] Ezután hivatják be az aszszont is Thot György feleséget” (MBF. 2: 352). Ezzel állítható szembe, hogy a vallomások többségében a *Thot György* és *Thot Györgyné*, a személyek előtérbe helyezése szempontjából az előzőeknél kiegyensúlyozottabb formái szerepelnek. Egyes narratívákban előfordul, hogy a férj személyét a nő személyén keresztül érjük el az *ura* megnevezés alkalmazásával. Ennek oka a perben kétféle. Egyrészt a narratíva elsősorban a nő bűnösségéről, cselekedeteiről számol be, a férfi szerepe csak másodlagos: a nő bort fakaszt „az urának Thot Györgynek”, illetve egy ártó rontás elvégzését „az ura Thot György nem engette” (MBF. 2: 352, 354). Másrészt a boszorkányság olyan hatalmi pozícióként jelenik meg, amely felülírja a családfői szerepet, illetve a nőt helyezi ebbe („Thot Györgyné az urának szokta gyakorta azt mondani, hogy míg ő él, úgymint Thot Györgyné, addig az ura semmi szegénységtől ne félne”, MBF. 2: 352).

4. Összegzés. Az elemzett perek összefüggései, tendenciái azt mutatják, hogy a nő vélt bűnösségének mértéke összefüggésben állhat saját személyneves megnevezéseivel. Természetesen a jelenség kulcsa lehet, hogy a hangsúlyosabban, erőteljesebben vádolt személyről több szó esik, így szükség van pontosabb megnevezésére – azonban ezzel nem kerülhető meg az a megállapítás, hogy a nők reprezentációja a vizsgált esetekben akkor távolodik el a férjüketől, amikor hatalminak tekinthető pozícióra tesznek szert.

Hivatkozott irodalom

- B. GERGELY PIROSKA 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 15: 118–125.
- BÓNIS GYÖRGY 1962. *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERCSIK ERZSÉBET 2003. A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban, vagyis az ördöghi inczelkedesből büös, bajos cördögös asszonyok neveiről. *Névtani Értesítő* 25: 115–122.
- GÉRA ELEONÓRA 2014. *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

- HAVASI ZSUZSANNA 2018a. A házaspárok elleni boszorkányperekben kirajzolódó csomópontok. Háttértenyezőik és nyelvi tüneteik találkozása történeti szociopragmatikai megközelítésben. In: BALLAGÓ JÚLIA – HAVASI ZSUZSANNA szerk., *Találkozások*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. 201–218.
- HAVASI ZSUZSANNA 2018b. Olvasói elvárások és nyelvi adatok ütközése történeti szövegek elemzésekor. Felvetések Grice maximáinak alkalmazásához – diakrón szempontból. *Magyar Nyelv* 114: 428–446.
- MB. = *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. 1–3. Közreadja: SCHRAM FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970/1983.
- MBF. = *A magyarországi boszorkányság forrásai* 1–4. Szerk. BESSENYEI JÓZSEF etc. Balassi Kiadó, Budapest, 1997–2005.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani értesítő* 21: 380–387.
- PUSZTAI FERENC 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101: 332–334.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434 – 448.
- SÁROSI ZSÓFIA 2015. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111: 129–146.
- TÓTH G. PÉTER 2001. „Mit tud, látott, avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: PÓCS ÉVA szerk., *Demonológia és boszorkányság Európában*. L’Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Budapest. 199–225.

Ekecs-Apácaszakállas község keresztnévadási szokásainak változása

INCZÉDI LILLA

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
inczedi.lilla@gmail.com

Munkám célja Ekecs-Apácaszakállas község keresztnévállományának vizsgálata az 1907 és 2016 közötti időszakban. E korszak teljes lakosságának keresztnévlistáját a község anyakönyvi, illetve lakosság-nyilvántartási hivatala szolgáltatta. Munkámban közlöm a községekről és történelmükről szóló általános információkat, az adatgyűjtés és -feldolgozás módját. Tanulmányom fő részében a község keresztnéveit vizsgálom az általam meghatározott nyolc időszakban. Vizsgálom a keresztnévek öröklődését, foglalkozom a többelemű keresztnévadással, majd értékelem a kapott eredményeket.

Kulcsszók: keresztnévek, onomasztika, összehasonlítás, kétnyelvűség, anyakönyvezés.

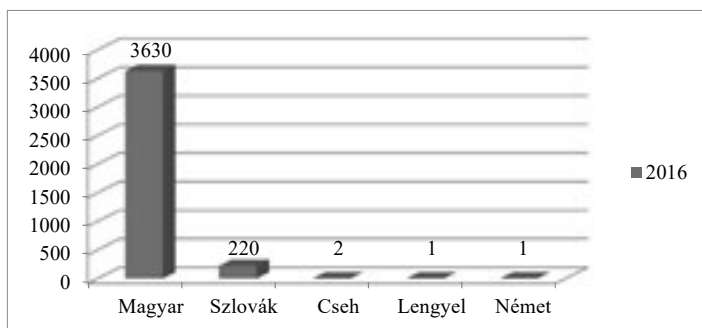
1. Bevezetés. Munkám során Ekecs-Apácaszakállas nagyközség keresztnéveit vizsgáltam az állami születési anyakönyvezés kezdeteitől egészen napjainkig. Az általam összegyűjtött összesen 110 év keresztnéveit korszakok szerint elemeztem, gyakorisági rátát állítottam fel a férfi és a női keresztnévállományban. Céлом az volt, hogy képet kapjak arról, mely keresztnévek voltak a legnépszerűbbek, melyek kevésbé, melyek veszték ki idővel a keresztnévállományból és melyek kerültek be újonnan az egyes korszakokban. Továbbá igyekszem megvilágítani az egyes névadási indítékokat is, amelyek többek közt a keresztnévek öröklődésével is összefüggenek.

A vizsgálandó korszakokat a különböző történelmi és társadalmi eseményekhez köthetően állítottam fel, mint például az első és második világháború, vagy azon évek, amikor a településeket visszacsatolták Magyarországhoz.

2. Ekecs-Apácaszakállas község története. A község Szlovákia délnyugati részén terül el, a Nagyszombati kerületben, a Dunaszerdahelyi járásban, a Csallóköz északi részén található. A községet két település alkotja. Ekecs települést 1268-ban említették először, Apácaszakállast pedig 1243-ban. Ebben az időben mindkét falu a komáromi vár birtoka volt. A két település már az ősidőktől fogva különböző kiváltságokat és mentességeket élvezett a vizahalászat miatt; a viza mai napig megtalálható a község címerében. 1976-ban egyesítették hivatalosan a településeket. Az összeépülés már 1960-ban megkezdődött, amikor megnyitották az Ekecsi Kilencéves Alapiskolát (ZSIGMOND 1996).

1. ábra

A lakosság nemzetiségek szerinti megoszlása a 2016-os adatok alapján

A község önkormányzata által kiadott 2016-os statisztikai adatok napjaink állapotát tükrözik. E statisztikai adatok alapján a lakosok száma 3854 fő, ebből 1909 (49,53%) férfi és 1945 (50,46%) nő. Közülük magyar nemzetiségű 3630 fő, vagyis a lakosság 94,19%-a. Más nemzetiségek is megjelennek: 220 szlovák (5,70%), 2 cseh (0,05%), 1 lengyel (0,025%) és 1 német (0,025%) lakos. Az önkormányzati adatok a lakosok valósi hovatartozását nem jegyzik. A település sajnos az elöregedés útján jár, mivel egyre kevesebb a fiatal, és csökken az újszülöttek száma. A község átlagéletkora 39,6 év. Ezen adatok a községi hivatal saját statisztikáiból származnak. (Korábbi nyilvános statisztikai adatok: <http://www.okoc.sk/hu/kozseglol>.)

3. Az adatok gyűjtésének és feldolgozásának módja. Az adatgyűjtést a falu községi hivatalában, azon belül is az anyakönyvi és a lakosság-nyilvántartási hivatalokban kezdtem. Az 1907-től egészen az 1965-ös évekig tartó időszokról az adatokat az ekecsi községhez tartozó állami anyakönyvekből nyertem. Ezen anyakönyveknek két fajtája is ismert: a születési és a halálozási anyakönyv. Jelenlegi munkámhoz csak az állami születési anyakönyvek adatait használtam fel. A huszadik század második felének adatait már a lakossági nyilvántartásból szereztem be (ennek okairól l. alább). Itt tartják számon a község összes lakójának nevét és adatait.

A feldolgozás során csoportosítottam Ekecs és Apácaszakállas községek keresztnevállományát. Bár a kezdeti években még külön-külön anyakönyveket vezettek a falvakban, ez szinte évtizedről évtizedre változott. Így a könnyebb átláthatóság érdekében, illetve napjaink állapotát figyelembe véve ezen anyakönyvek adatait, a keresztneveket egybevettem. Gyűjtésem során összesen 7669 keresztnevet jegyeztem fel. Ebből 3918 (51,1%) férfinév és 3751 (48,9%) női keresztnev. Kettős keresztnevet 322 (4,2%) lakos kapott, ebből 148 (5,52%) fiú- és 174 (6,68%) lánynév. E nevek esetében mindig az első névtagot vettem figyelembe a keresztnevek megterheltségének vizsgálatakor. Érdeklőség, hogy három időszakban, az 1950–1964-es, az 1965–1975-es és az 1976–1989-es korszakokban egyáltalán nem kaptak két vagy több névtagból álló keresztnevet az újszülöttek.

Az 1907–2016-os időszakot, tehát a vizsgálat 110 évét 8 korszakra osztottam fel. A korszakhatárokat az alapján állítottam fel, hogy azok köthetők legyenek valamilyen jelentősebb eseményhez, mely befolyásolta a települések életét. Az első községben megtalálható anyakönyvek az 1907-es évvel kezdődnek, ezért ezt választottam az adatgyűjtés első évének. 1920-ban volt a trianoni békeszerződés aláírása, ekkor ezt a területet elcsatolták az anyaországtól. Az 1938-ban a település ismét Magyarországhoz tartozott, 1945-ben lezárult a második világháború, ezután pedig újra Csehszlovákiának ítélték e területeket. Az 1950-es év egy újabb korszak kezdete, amikor megszűnik a születettek és szüleik vallásának feltüntetése. Az 1964-es évtől jelentősen megcsappant az anyakönyvi bejegyzések száma, ettől kezdve emelkedett a kórházi születések száma. A további években a községháza anyakönyvi és lakosság nyilvántartási hivatala már csak értesítést kapott az újszülöttekről; e születéseket már külön nem vezették az anyakönyvekben. Az 1965-től feltüntetett adatokat a lakossági nyilvántartásból gyűjtöttem. A további fontos dátumok közé tartozik az 1976-os év, amikor a két kisebb település egyesült, valamint a rendszerváltás éve: 1989–90.

Kutatásom során összesen 13 anyakönyvet vizsgáltam meg, amelyek kisebb-nagyobb kihagyásokkal egészen 1971-ig tartják számon a községben születettek adatait. Ezen átlamilag központosított születési anyakönyvek A3-as méretű, 300 lapot tartalmazó könyvek, amelyekbe többnyire (kivéve az 1950-től kezdődő időszakot) ugyanazon információtypusokat jegyezték fel. A feljegyzett adatok a következők: 1. Folyószám; 2. A bejegyzés ideje (év, hó, nap); 3. A születés ideje (év, hó, nap); 4. A gyermek utóneve, neme, vallása; 5. A szülők; 5.1. családi és utóneve, állása (foglalkozása), lakhelye; 5.2. vallása; 5.3. életkora; 6. A születés helye, ha a születés nem az anya lakásán történt; 7. Aláírás előtti esetleges megjegyzések. Aláírások; 8. Utólagos bejegyzések. Kiigazítások.

Az ekecsi és apácaszakállasi, valamint az ekecs-apácaszakállasi anyakönyveket az 1922–1938-as, 1945–1964-es és az 1965–1975-ös időszakokban szlovákul, az 1976-os időszaktól kezdve pedig vegyesen, szlovákul és magyarul vezették. Az így bejegyzett neveket eredeti formájukban hagytam, és a feldolgozás során ezeket a magyar párjukkal párhuzamosan tárgyaltam, például *Erzsébet – Alžbeta, Éva – Eva, Ferenc – František, Lajos – Ludovít*, ugyanis tudatosítanunk kell, hogy a magyar-szlovák kétnyelvű, illetve a korábbi időszakok magyar-szlovák-cseh háromnyelvű környezete hatással van a szlovákiai magyarok keresztnévválasztására. Legtöbb esetben azonban a szlovákul vagy csehül bejegyzett keresztnévek is magyar nemzetiségű személyt rejtenek.

A keresztnévek osztályozása során több utónévkönyvet is használtam: a Keresztnévek enciklopédiáját (FERCSIK–RAÁTZ 2009), a Magyar utónévkönyvet (LADÓ–BÍRÓ 2003) és a *Vyberte si meno pre svoje dieťa* (MAJTÁN–POVAŽAJ 1998) című keresztnévjegyzékét. Munkám során külön keresztnévként tekintek a már önállósult becéző formákra is.

4. Az összegyűjtött adatok elemzése. A községben a teljes férfilakosságot tekintve összesen 187 különböző keresztnévet különböztethetünk meg, ezek közül 62 olyan utónév, amelyet csupán egyszer választottak a születettnek, ez 33,16%-át teszi a teljes névállománynak, tehát minden harmadik név egyedi név a községben, a legtöbb ilyen utónév

az utolsó időszakban került be a keresztnév-állományba, ilyenek például: *Amir*, *Nimród*, *Xavér*, *Zétény*.

Bizonyos keresztnévek több változatban is bekerültek a község névállományába, például a *Lajos*, amelynek 7 változata van, a magyaron kívül használatosak a szlovák és cseh variációi is, illetve több írásmóddal is rendelkezik. Ehhez hasonlóan a *Vince* utónév bejegyzése is öt változatban jelenik meg.

A teljes vizsgált időszakban a leggyakoribb keresztnév a *László/Ladislav* lett, amelyet összesen 287-szer választottak, így 7,33%-os terheltséget ért el. Az általam vizsgált időszakokban négyszer volt a legkedveltebb keresztnév, három további pedig a három leggyakoribb név között szerepelt. A második helyen szereplő *József/Jozef* jelentős lemaradással követi a *Lászlót* a sorban. Összesen 218-szoros választást ért el, amely 5,57%-os megterheltséget jelent, az évek alatt született gyermekek közül minden tizennyolcadik a *József/Jozef* nevet kapta. A harmadik helyre is hagyományosnak mondható keresztnév, az *István/Štefan/Štefán* került, amelyet 203-szor választottak, így 5,18%-os terheltségű. Mindhárom dobogón végzett névnél a szlovák pár volt az, amelyről több bejegyzés tanúskodik.

1. táblázat

A 10 leggyakoribb férfi keresztnév a teljes vizsgált időszakban

Sor-szám	Keresztnévek	Névviselők száma	Megterheltség
1.	<i>László</i> (88) / <i>Ladislav</i> (199)	287	7,33%
2.	<i>József</i> (79) / <i>Jozef</i> (139)	218	5,57%
3.	<i>István</i> (79) / <i>Štefan</i> (123) / <i>Štefán</i> (1)	203	5,18%
4.	<i>János</i> (70) / <i>Ján</i> (120)	190	4,85%
5.	<i>Lajos</i> (89) / <i>Eudovít</i> (45) / <i>Eudovít</i> (23) / <i>Ludovít</i> (1) / <i>Ludovít</i> (2) / <i>Ludevit</i> (5) / <i>Ludvik</i> (6)	171	4,37%
6.	<i>Gyula</i> (72) / <i>Július</i> (29) / <i>Julius</i> (50)	151	3,86%
7.	<i>Imre</i> (69) / <i>Imrich</i> (75)	144	3,68%
8.	<i>Sándor</i> (38) / <i>Alexander</i> (105)	143	3,65%
9.	<i>Béla</i> (55) / <i>Belo</i> (25) / <i>Vojtech</i> (36)	116	2,96%
10.	<i>Zoltán</i> (109) / <i>Zoltan</i> (6)	115	2,94%

A nők között összesen 271 különböző keresztnév oszlik meg, ezek közül 73 nevet tekinthetünk egyedi névnek, ugyanis csupán egyszeres választással rendelkeznek. Akár-csak a férfiaknál, a hölgyek esetében is az utolsó időszakban kerültek be a köztudatba a ritkán használt keresztnévek, ilyenek például a *Csenge*, az *Írisz*, a *Laila*, a *Zselyke*. Ez az jelenti, hogy az elmúlt 110 évben született lányok közül minden huszonhatedik kapott olyan keresztnévet, amelyet a vizsgált községben csak egy főnek választottak.

A teljes időszak legnépszerűbb keresztnéve a *Mária/Maria* volt. Összesen 347 adatunk van erről, így ez 9,30%-os terheltséget jelent. Az összes korszakot tekintve ez az utónév hatszor volt a leginkább megterhelt, és további egy korszakban került még fel a

dobogóra. Az eredményeket tekintve kijelenthető, hogy minden tizenegyedik lány ezt a nevet kapta. A további közkedvelt nevek közé az *Erzsébet* és további négy változata (*Alžbeta/Alzbeta/Alsbeta/Elisabeth*) tartozik, valamint az *Ilona/Elena/Helena* keresztnév. Az utóbbi kettőt jelentős különbséggel előzi meg a *Mária/Maria*.

2. táblázat

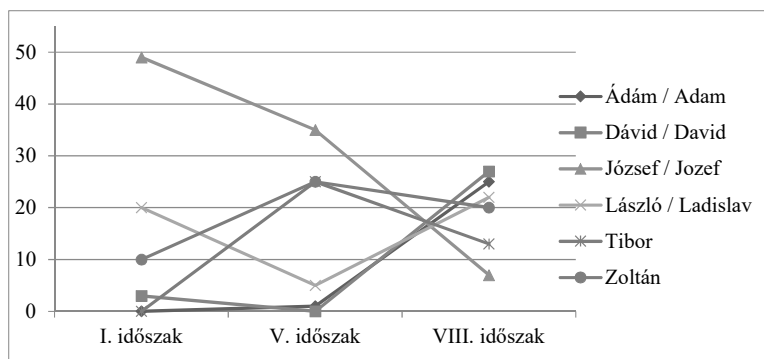
A 10 leggyakoribb női keresztnév a teljes vizsgált időszakban

Sorszám	Keresztnév	Névviselők száma	Megterheltség
1.	<i>Mária</i> (311) / <i>Maria</i> (36)	347	9,30%
2.	<i>Erzsébet</i> (103) / <i>Alžbeta</i> (113) / <i>Alzbeta</i> (26) / <i>Alsbeta</i> (2) / <i>Elisabeth</i> (4)	248	6,64%
3.	<i>Ilona</i> (99) / <i>Elena</i> (8) / <i>Helena</i> (112)	219	5,87%
4.	<i>Irén</i> (62) / <i>Iren</i> (1) / <i>Irena</i> (65) / <i>Iréna</i> (11) / <i>Iréne</i> (1)	140	3,75%
5.	<i>Éva</i> (22) / <i>Eva</i> (86)	108	2,89%
6.	<i>Julianna</i> (23) / <i>Juliánna</i> (41) / <i>Juliana</i> (33)	97	2,60%
7.	<i>Rozália</i> (63) / <i>Rozalia</i> (27) / <i>Rosalia</i> (2)	92	2,46%
8.	<i>Gizella</i> (22) / <i>Gizela</i> (65) / <i>Gisela</i> (1)	88	2,36%
9.	<i>Margit</i> (48) / <i>Margita</i> (36)	84	2,25%
10.	<i>Katalin</i> (22) / <i>Katarína</i> (32) / <i>Katarina</i> (23) / <i>Katerina</i> (4)	81	2,17%

A női neveknél elmondható, hogy a választott nevek magyar és szlovák változata ugyanolyan népszerű, nincs szó olyan nagy különbségről, mint a férfinevek kapcsán; kiegyenlítettebbek az arányok. Továbbá elmondható még e nevekről, hasonlóan a férfikeresztnév-állományban szereplő nevekhez, hogy a hagyományosnak mondható nevek a leginkább megterheltek.

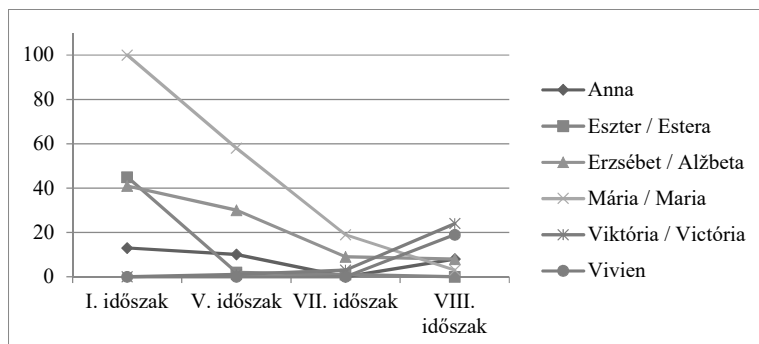
1. ábra

A férfi keresztnévek megterheltségének változása a teljes időszakban

2. ábra

A női keresztnévek megterheltsége a teljes időszakban

5. Többtagú keresztnévek. Napjaink szlovákiai anyakönyvi törvénye szerint az újszülött gyermekek legfeljebb három névtagból álló keresztnévet kaphatnak. Nem hivatalos érintkezésekkor azonban általában csak az a keresztnév használatos, amely első helyen szerepel az érintett személy anyakönyvi kivonatában.

Kutatásom során összesen öt korszakban találtam két vagy több tagból álló keresztnéveket, meglepő módon az ötödik (1950–1964), hatodik (1965–1975) és hetedik (1976–1989) időszakban e típusú nevek használata nem volt jelen. A vizsgált időszakokban a férfiak 5,52%-a, azaz 148 fő, a nők 6,78%-a, 174 fő rendelkezik több keresztnévvel.

Mindkét nem képviselőinél a kettős keresztnévek aránya egészen a negyedik időszakig, azaz 1949-ig folyamatosan emelkedik. A nyolcadik korszakban (1990–2016) azonban változás következett be, jelentősen visszaesett a több keresztnévvel rendelkezők száma. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy napjainkban a szülők inkább igyekeznek olyan nevet választani utódaiknak, amely egyediségüket hirdeti. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy mind a férfiak, mind pedig a nők esetében is ekkor a legnagyobb az egyedi nevek aránya.

A férfiak esetében a vizsgált időszakokban a legtöbbször választott első keresztnévek a *Gusztáv/Gustav* és *László/Ladislav* lettek. Mindkettőt kilencszer választották. Érdekeségük ezen neveknek, hogy a *László* az abszolút első helyezett a vizsgált időszakok teljes férfi lakosságának körében, s noha a *Gusztáv* csupán a huszonharmadik helyet foglalja el, a kettős keresztnévek esetében az egyik legmegterheltebb keresztnév.

A női nevek esetében az első névtag vizsgálata azt mutatja, hogy a leggyakoribb első keresztnév a *Mária/Maria*, ezt követi az *Erzsébet/Alžbeta/Alžbeta*, illetve az *Éva/Eva*. Mindhárom olyan, amely a női keresztnévek teljes állományában is igencsak kiemelkedő helyet ért el. Összesen 73 különböző keresztnév jelenik meg első névtagként. Ebből 42 esetben olyan utónévről van szó, amelyet csak egyetlen alkalommal választottak, ez a nevek 57,53%-át teszi ki.

6. A keresztnévek öröklődése. Kutatásom során igyekeztem a névöröklődés tényezőjét is nyomon követni, de elégséges információk hiányában ez szinte lehetetlennek

bizonyult, az állami anyakönyvekben ugyanis a született gyermek szülein kívül más felmenők (nagyszülők) illetve keresztszülők adatait nem tüntetik fel. Továbbá mivel az 1965-től kezdődő időszak adatait a lakosság-nyilvántartási adatokból gyűjtöttem össze, így az általam megállapított három utolsó korszakban (1965–2016) nem tudtam a névöröklődést nyomon követni. Mivel az 1950-es évektől nem jegyezték az egyes újszülöttek vallási hovatartozását, a könnyebb áttekinthetőség érdekében egyben tárgyalom a névöröklődést a vallási tényezőtől függetlenül. Az első öt időszaknál (1907–1964) az adatgyűjtésem során az újszülött nevének rögzítése mellett feljegyeztem azt is, ha a gyermek neve megegyezett 1. az anya vagy apa keresztnévével, 2. az 1950-es évektől kezdve a nagyszülő nevével, 3. szintén az '50-es évektől fogva mind a szülő, mind a nagyszülő nevével.

A vizsgált öt korszakban a férfiak névöröklése mindig 20% feletti volt. Gyakrabban kapták meg az apa nevét, mint a lányok édesanyjukét, akiknél ez a szám minden esetben 20% alatti volt. A férfiak esetében 62 különböző öröklődő keresztnévet lehet elkülöníteni, közülük a legnagyobb terheltséget a *József/Jozef* érte el, amely 64-szer szállt apáról fiúra. Második a sorban, nem sokkal lemaradva a *József* utónév után a *Lajos* és variánsai, 62-szeres választással. A harmadik leggyakrabban öröklődő név pedig az *István/Štefan*, amelyet 57-szer választottak. A lánygyermekes esetében nem volt olyan népszerű a keresztnév öröklődése, mint a fiúk esetében. A nőknél egy esetet leszámítva mindig 20% alatt maradt az névöröklítés. A legtöbbször öröklődő név a *Mária/Maria* lett, amely 116-szoros választásával jelentősen megelőzte a sorban utána következő neveket, melyek az *Erzsébet/Alžbeta/Alžbeta* (41) és *Ilona/Helena* (40). A nők esetében 50 különböző keresztnévet lehet elkülöníteni, amelyek öröklődnek.

7. Összegzés. Annak ellenére, hogy a legtöbb keresztnév szlovákul anyakönyvezett, figyelembe kell venni a lakosság nemzetiségi összetételét. A lakosság több mint 90%-a magyar nemzetiségű, tehát a még szlovákul bejegyzett keresztnévek is magyar nemzetiségű lakosok, azaz a bejegyzés formája, illetve nyelve nem egyezik meg a névhasználat formájával és nyelvével.

Tagadhatatlan, hogy a magyar-szlovák kétnyelvű környezet hatással van a szlovákiai magyarok, köztük a vizsgált község keresztnévválasztására is. Megfigyelhető, hogy azokban az időszakokban, amikor a község és a terület is átkerült Csehszlovákia irányítása alá, megváltozott az anyakönyvekbe történő bejegyzéseknek, illetve maguknak a keresztnéveknek a nyelve is. Továbbá az is kiolvasható az adatokból, hogy az ilyen időszakokban mindig a szlovák keresztnévállományból származó utónév volt az, amely magasabb számú választást ért el. Ez leginkább a legterheltebb nevek esetében figyelhető meg. A leggyakoribb név a *Ladislav* lett 199 választással, míg a magyar megfelelője, a *László* csupán 88-szoros választást ért el. Hasonló a helyzet a *Jozef* (139) és *József* (79), valamint *Štefan* (123) és *István* (79) nevek esetében is. A nők esetében a második és harmadik helyezett nevek szintén ez a jellemző: *Alžbeta* (133) és *Erzsébet* (103), továbbá *Helena* (112) és *Ilona* (99). A leggyakoribb női név (a *Mária/Maria*) esetében

ez annyiban különbözik, hogy a *Mária* névalak mindkét nyelv keresztnévállományában szerepel és elfogadott. Napjainkban tehát az utolsó korszak adatai alapján ez a tendencia megfordulni látszik, azt is szükséges azonban megemlíteni, hogy egyre több olyan keresztnév került be a község névállományába, amely idegen írás- és ejtismóddal rendelkezik, ezáltal sem a magyar, sem a szlovák keresztnévrendszerbe sem sorolható be.

Hivatkozott irodalom

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2009. *Keresztnevek enciklopédiája*. Tinta Kiadó, Budapest.

LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 2003. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.

MAJTÁN, MILAN – POVAŽAJ, MATEJ 1998. *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Art Area, Bratislava.

ZSIGMOND TIBOR 1996. *Ekecs Apácaszakállas*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.

TÁRSADALOM ÉS NYELVHASZNÁLAT

Mi mihez van közel az interneten?

Az *itt* mutató névmás funkciói az internetes nyelvhasználatban

BAKÓ JUDIT

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
bj.judit@gmail.com

Kutatásomban a térdeixis tipikus megjelenési formáján, az *itt* közelre mutató névmáson keresztül vizsgáltam, hogyan történik a tér nyelvi megjelenítése az online kommunikációban. A virtuális terek közti váltás a fizikai terek közti váltással analóg. Az internetes nyelvhasználatban azonban ez a deiktikus nyelvi elem egyes esetekben (amennyiben a kommunikáció kizárólag a virtuális térre korlátozódott) más jelentésben fordult elő, mint a fizikai térre történő vonatkoztatásban. Az *itt* funkcióinak megváltozása szinkroniában zajló nyelvi változás, amelyet az új tömegkommunikációs eszközök alkalmazása indított el.

Kulcsszók: internetes nyelvhasználat, térdeixis, web 2.0, a tér nyelvi megjelenítése, közösségi oldal, funkcionális pragmatika.

1. A vizsgálat tárgya. Kutatásom tárgya egy szinkrón nyelvi változás, az internet nyelvhasználatra gyakorolt hatásának egy aspektusát mutatom be. Funkcionális pragmatikai szemléletű megközelítésben vizsgáltam, hogyan valósul meg a tér nyelvi megjelenítése a virtuális kommunikációban. Ezen belül a térdeixis jelenségét figyeltem meg, különös tekintettel a helydeixis legtipikusabb megjelenési módjára a közelre mutató *itt* névmásra.

2. Hipotézis. Hipotézisem szerint a virtuális terek, illetve a köztük történő váltás nyelvi megjelenítése analóg a fizikai terek illetve az azok közti mozgás nyelvi megjelenítésével. Így tehát az egyik virtuális tér használatából a másikba való áttérést a megnyilatkozók nyelvhasználatukban térbeli átlépésként konstruálják meg, ugyanúgy, ahogy a virtuális és fizikai tér közti váltást is.

3. Szinkrón nyelvi változások

3.1. Web 2.0. Az internet és a tömegkommunikáció történetében fontos vízvonalat a *webkettő*-nek vagy *web 2.0*-nak is nevezett jelenség térnyerése. Megjelenését nagyjából a 2000-es évek elejére teszik (egyes szakirodalmak a 2010 utáni időszakról már *web 3.0*-ról, azaz szemantikus webről beszélnek). Előzménye a *world wide web*, amelynek esetében az internetezők még kizárólag passzív felhasználói, fogyasztói az interneten fellelhető tartalmaknak, információknak. A *webkettőt* ezzel szemben *social web* néven is ismerjük, ezzel az elnevezéssel utalva arra, hogy a felhasználók állítják elő és osztják

meg a virtuális tartalmakat, míg az adott felület előállítója csak a keretrendszert biztosítja ehhez (KLAUSZ 2016: 16–17). Ennek legtipikusabb megjelenési formái a közösségi hálózatok. Kutatásom az egyik legnépszerűbb közösségi hálózathoz, a Facebookhoz kötődik.

3.2. Az írott nyelv általános változásai. A virtuális térben történő írásbeli megnyilatkozásokkal kapcsolatban a külföldi szakirodalomban találkozhatunk az *electronic language* ('elektronikus nyelv'), *electronic discourse* ('elektornikus diskurzus'), *interactive written discourse* ('interaktív írott diskurzus'), vagy *cyberspeak* kifejezésekkel, illetve az angolra vonatkozóan az *English* szó mintájára létrehozott *Weblish*, *Netlish* kifejezésekkel (CRYSTAL 2004: 17). Nevezik még többek között *írott-beszélt nyelv*-nek, *virtuális írásbeliség*-nek (BÓDI 2006: 22–23), illetve (WALTER J. ONG korábbi *elsődleges szóbeliség*, *elsődleges írásbeliség* és *másodlagos szóbeliség* fogalmainak nyomán) *másodlagos írásbeliség*-nek (BALÁZS 2005: 37). PETYKÓ MÁRTON a *tervezett* és a *spontán írott nyelv* különbségtételt használja, utóbbit vonatkoztatva az internetes írásbeli kommunikációra, hiszen ebben az esetben a produkció során a tervezés a kivitelezéssel párhuzamosan történik, rövid idő lezajlása alatt, kisebb nyelvi kidolgozottsággal (PETYKÓ 2012: 48–50).

A különböző meghatározási kísérletek azért jöttek létre, mert az interneten megvalósuló írásbeli kommunikáció egyszerre rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyeket a szóbeli, és olyanokkal, amelyeket az írásbeli kommunikáció jellemzőiként szoktunk tapasztalni. Egyaránt jellemzi az írott forma, a képi megjelenésmód, a fordulókra vonatkozóan a térbeli és időbeli eltolódás, a gesztusok és mimika hiánya, de a gyorsaság, a spontaneitás, az azonnali válasz lehetősége, a gesztusok és mimika emotikonokkal és képekkel való pótlásának kísérlete is (BÓDI 2005: 207).

4. Kutatási anyag és módszer. Kutatásom nyelvi anyagát a Facebook közösségi oldal két csoportjának diskurzusai szolgáltatták. Az első egy online kulturális folyóirat szerkesztőségének csoportja, amelyben a tagok a közös munkáról tudnak értekezni (továbbiakban SZCS). A második csoport egy volt gimnáziumi osztályhoz tartozik, akik ezen a felületen tartják egymással a kapcsolatot (a továbbiakban OCS). A megnyilatkozók jelentős része a huszonéves korosztályt képviseli.

Fontos különbség, hogy az OCS tagjai leginkább találkozók szervezésére használják a felületet, az SZCS tagjai pedig online dolgoznak, nem rendelkeznek szerkesztőségi irodával. Az SZCS tagjainak lakhelye az országban bárhol lehet, és a csoport tagjainak nincs tudásuk a többiek tényleges tartózkodási helyéről. Ezzel szemben az OCS megnyilatkozói előzetes tudással rendelkeznek arról, hogy a tagok mely településekről származnak, valamint a többiek hosszabb távú, de ideiglenes tartózkodási helyéről is (például kollégium vagy másik ország). Általánosságban véve elmondható, hogy az egymással főleg online társalgó tagok az SZCS-ben több nyelvi adatot szolgáltatnak a virtuális térre vonatkozóan, míg az OCS tagjai, akiknek ismeretük volt egymás fizikai tartózkodási helyéről (és társalgási témáik is főképp erre irányultak), nagyobb számban utaltak fizikai terekre.

Mindkét csoport zárt, így az adatokat külső szemlélő nem tudja keresés alapján a megnyilatkozóhoz kötni. Nem adok meg azonosításra szolgáló adatot (például nevet, a megnyilatkozók által leírt e-mail címet: amikor a szövegben ilyen előfordul, szögletes zárójellel jelzem).

A csatolt ábrákon az SZCS esetében 6784, míg az OCS esetében 4088 összes számhoz viszonyítottam az eredményeket.

5. A térdeixis jelensége. A térdeixissel a kommunikáló felek a térbeli viszonyokra utalnak, miután a beszédesemény fizikai világát „megfigyelték”, mentálisan feldolgozták, és ezeket az ismereteiket a kommunikációba bevonták (TÁTRAI 2011: 135). Ez szorosan összefügg a diskurzusdeixis jelenségével, ugyanis a diskurzus egyes részeire is hasonló módon tudunk referálni. Jelen esetben a kettő szoros összefüggést mutat, hiszen a virtuális tér maga a diskurzus megjelenítője.

A deixis egocentrikusan szerveződik, ezért a kommunikációban általában a megnyilatkozó az elsődleges kiindulási pont, az *én*, *itt* és *most* által jellemezhető deiktikus térhez viszonyítva (tehát saját helyzetéből kiindulva) képezi le a beszélő a fizikai és társas teret a beszédében (TÁTRAI 2011: 130). Ehhez társul a szociokulturális kiindulópont, amely a megnyilatkozó számára lehetővé teszi a másik személyébe való belehelyezkedést, a partner mentális ágensként való értelmezését, és ezáltal olyan aktusokat, mint a figyelemirányítás vagy a nézőpont áthelyezése, a deiktikus kivetítés (TÁTRAI 2011: 130). A nyelvben ugyanis nincs egy abszolút térfogalom, amelyre a különböző nyelvi elemek épülhetnek a tér kifejezésekor; ezek mindig viszonyítás eredményeként, perspektívávalsal jönnek létre (TOLCSVAI NAGY 2013: 66).

Előfeltevésem az volt, hogy az internetes kommunikáció esetében a szöveg értelmezésének sikerére hatással van annak a ténynek a feldolgozása, hogy a címzett és a befogadó nem tartózkodik azonos térben, illetve az általuk használt deiktikus és egyéb nyelvi elemek megválasztását és funkcionálását a tér leképezésekor befolyásolhatja az internet hipertextualitása.

6. Az *itt* névmás típusai a vizsgálatban. A kutatás során az SZCS-ben 198 mutató névből 28, az OCS-ben a 27-ből 10 a közelre mutató. Az *itt*-eknek öt megjelenési formáját különítettem el vonatkozásuk szerint: 1. linkre vagy azon keresztül egy másik virtuális felületre; 2. az aktuális virtuális felületre; 3. csatolmányra; 4. arra a fizikai térre, ahol a megnyilatkozó tartózkodik; 5. egyéb eset.

7. Eredmények

7.1. A két csoport különbségei. Az OCS-ben a közelre mutató névmás segítségével gyakrabban utalnak a megnyilatkozók arra a fizikai térre, ahol tartózkodnak a megnyilatkozás írásakor, és amint azt a korpusz több adata tanúsítja, ezeknek nem kell explicitnek lenniük. Nem találtam arra való utalást, hogy ez a kifejtetlenség bármikor félreértéshez vezetett volna.

1. táblázat

Az *itt* közelre mutató névmások százalékos megoszlása a két vizsgált csoportban

	SZCS	OCS
Link által másik virtuális tér (mint ahol a nyelvi elem megjelenik)	12	1
Aktuális virtuális tér	11	3
Csatolmány	3	1
Fizikai tér	1	5
Egyéb	1	0

- (1) A: (...) még hogy óceáni éghajlat?! Itt rohadt hideg van;
 B: De itt sem termesztünk banánt;
 A: hát jó jó, de itt két gatyába is fáznak a lábujaim;

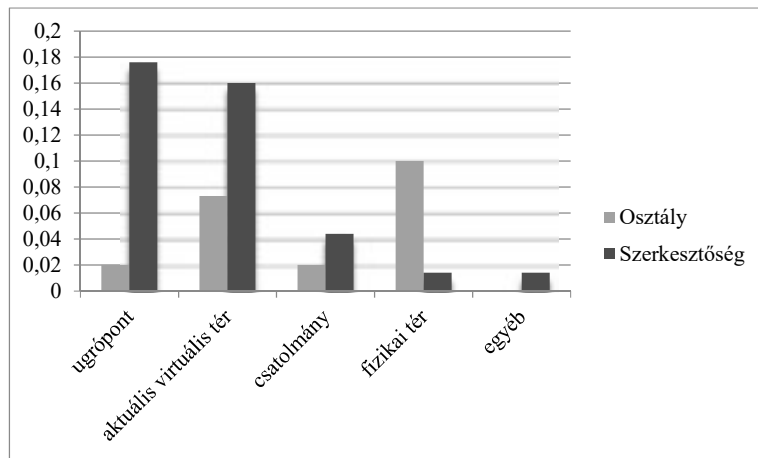
Az (1)-ben a párbeszéd két résztvevője (A és B) két külön országban tartózkodik (Dániában illetve Magyarországon), de ezt nyelvileg egyikük sem fejt ki. Ezzel szemben az SZCS-ben mindössze egyetlen adat volt, amelyben az *itt* a megnyilatkozó fizikai tartózkodási helyére utalt.

- (2) (...) itt a mi programjaink lesznek

Ez a megnyilatkozás azonban azért tudott létrejönni, mert a tágabban értelmezett kontextus a helyszín ismertetéséről szól, és a megnyilatkozó azt korábban meg is nevezte.

1. ábra

Az *itt* előfordulásainak százalékos megoszlása
 a két csoportban az összes szószámhoz viszonyítva

7.2. Megnyilatkozói kiindulópont. A megnyilatkozó kiindulópontja a meghatározó a mutató névmások használatában és a tér nyelvi leképezésében. Természetesen a közelség-távolság viszonya alapvetően határozza meg (az ikonicitás révén a palatális és veláris típusok szembeállításával) a mutató névmások használatát (LACZKÓ 2014: 227), a távolságon kívül azonban egyéb tényezőket is figyelembe kell vennünk a vizsgálatnál. Ilyen a könnyű és nehéz elérhetőség, ami az internetes kommunikációban igen erősen érvényesül.

Abban az esetben például, amikor a felhasználók egy linket osztottak meg a befogadókkal, és arra nyelvileg utaltak, közelre mutató névmást használtak. Az általuk megjelenített másik virtuális teret is így konstruálják meg nyelvileg.

- (3) *akit érdekel a legújabb verses kötetem, itt olvashat róla bővebben*
[A megnyilatkozó egy linket mellékel a mondat alatt.]

A másik online felület így hozzákapcsolódik ahhoz, amelyiken a felhasználók éppen „tartózkodnak”, a link által a könnyű elérhetőség érvényesül. A külön ablakban megnyíló csatolmányok esetében hasonló eredményt kaptam.

Kapcsolódik ehhez a *közeli hely* fogalmának metonimikus kiterjesztése, amikor az *itt* nem az adott csoport üzenőfalára vonatkozik, hanem a teljes közösségi oldalra, amely a közlés virtuális helyét is tartalmazza.

- (4) *vagy írjon itt* [ti. itt a Facebookon, de nem a csoportban] *privátban ismerősnek jelölés után*
(5) *[b]ármikor van elértek itt és a [e-mail cím]-on*

Ebben az esetben azonban a kontextusból ki kell derülnie annak, amire a megnyilatkozó utal, ahogy a (4)-ben (az ismerősnek jelölés mint előzmény utal arra, hogy a személyes levélküldő alkalmazásról van szó, hiszen az teszi majd lehetővé a levélküldést), vagy expliciten meg kell jelennie a mondatban, mint az (5)-ben.

A mutató névmások használatát meghatározó további tényező a kontrasztálhatóság (TÓTH-CSATÁR 2014: 72–73). A jelenség olyan esetekben játszik szerepet, amikor a vizsgált közösségi oldalt a diskurzus résztvevői másik virtuális térrel állítják szembe.

- (6) *Az utóbbi időben itt is, ott is osztottak meg cikket a szerkesztők.*

A (6)-ban az SZCS egyik megnyilatkozója a Facebook felületét (vagy az adott üzenőfalat) állítja szembe a Google levelezőrendszerével. Természetesen ez nem választható el szorosan a könnyű és nehéz elérhetőség esetétől, figyelembe véve, hogy egyikről nem lehet közvetlenül a másikkra átvonni.

7.3. „Egyéb” kategória. Az egyéb kategóriába olyan adat tartozik, amelyben bár szerepelt a vizsgált névmás, alkalmazása konvencionálódott, a virtuális tértől független funkciójú volt.

(7) *Itt a nagy könyves hajítás, rengeteg nagyszerű friss megjelenéssel...*

Ebben a mondatban a fizikai és virtuális tér, az idő és a körülmény egyaránt megjelenik. A vizsgálatban mégsem volt releváns, hiszen ezúttal egy hagyományozódó alakot látunk. Az *itt*-ekre kiterjedő részvizsgálatban ez volt az egyetlen ilyen jellegű példa, ám a szélesebb körű kutatás során többször előfordult, hogy a megnyilatkozó hagyományozódó nyelvi fordulattal élt.

8. Kitekintés a tágabb kutatásra. Az *itt* előfordulásaira vonatkozó vizsgálat az internetes nyelvhasználatban megjelenő térleképezésről szóló nagyobb kutatás része volt. Ennek során figyelembe vettem, hogyan jelennek meg a két csoport nyelvhasználatában a fizikai terekre történő utalások, illetve a terek közti mozgásra vonatkozó nyelvi elemek. Vizsgáltam a fizikai helyek tulajdonnévvel való említését, a fizikai helyek nyelvi kifejezését a hozzá kapcsolódó eseményen keresztül (például *órán leszek*), a téri érintkezésen alapuló személyes névmásokat (például *nálam*), a virtuális és a fizikai térben való helyváltoztatásra utaló igéket (például *menjünk át oda; jövök*).

2. táblázat

Kitekintés a szélesebb körű vizsgálatra

	SZCS	OCS
Fizikai hely: tulajdonnév	41	72
Fizikai hely: tevékenység	3	29
Személyes névmás (téri érintkezés)	2	12
Igék: helyváltoztató mozgás virtuális térben	8	2
Igék: helyváltoztató mozgás fizikai térben	27	105

Az OCS-ben többször fordultak elő olyan nyelvi adatok, amelyek a fizikai teret kizárólag az ott folytatott tevékenység által jelenítették meg, hiszen a diskurzusból részt vevő felek elegendő közös tudással rendelkeztek ahhoz, hogy értelmezzék ezeket a viszonyokat. Hasonló okokból a téri érintkezésen alapuló személyes névmások az SZCS-ben alig fordultak elő, hiszen a *nálam* kifejezés nem szolgált volna elegendő információval a befogadó számára. Ezzel szemben megjelent a *nálunk* magára a szerkesztőségre történő utalásként, tehát a virtuális térre (vagy metonimikusan az ahhoz tartozó személyekre) vonatkozóan. A virtuális terek közti váltás az OCS-ben kevesebb volt, de ott jelent meg a szemléletes *menjünk át oda* (ti. egyik online felületről a másikra) felszólítás.

Bár ezek az eredmények a jelen tanulmánynak közvetlenül nem képezik részét, fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a virtuális terek közti váltás nyelvi leképezésére alkotott hipotézist ezek is igazolták.

9. Összefoglalás és konklúzió. A virtuális terek jól elkülöníthetőként jelentek meg, a közöttük való váltás pedig a fizikai terekben történőhöz hasonló mozgásként konstruálódott meg. Ezt árnyalja a könnyű, illetve nehéz elérhetőség: a közelre mutató névmás alkalmazása a virtuális térben is a könnyebb eléréssel asszociálódik. A nyelvi kifejezések megválasztását befolyásolja a résztvevők előzetes és közös tudása. Az olyan csoportban, ahol a megnyilatkozóknak nincs tudásuk a másik tartózkodási helyéről (illetve ez nem releváns az interakciójukban), a közelre mutató *itt* névmás nem arra a fizikai térre irányul, ahol a megnyilatkozó tartózkodik, hanem arra a virtuális térre, amelyben csak virtuálisan van jelen.

Az SZCS-ben egyetlen kivételtől eltekintve minden *itt* előfordulás a virtuális térre vonatkozott (a kivételes esetben pedig a kontextus segítette az értelmezést), így tehát az internet hatására épp az ellenkezőjét láthatjuk annak, amit a fizikai tér nyelvi leképezésénél várunk: a közelre mutató névmás olyan helyszínre utal, ahol a megnyilatkozó valójában nem tartózkodik. Ez azonban csak bizonyos esetben történt így: amennyiben a megnyilatkozók egyetlen kommunikációs színtere az online felület volt. Bár az OCS-ben a fizikai térre vonatkozó deiktikus referencia gyakori volt, a hipotézisnek az a része, amely a terek közti váltásra vonatkozott ellenőrizhető volt és igazolódott. Az OCS-ből származik például a két online tér közötti váltásra utaló, explicit *menjünk át oda* adat.

Az internet nyelvre gyakorolt hatását az *itt* névmás funkcióin keresztül vizsgálva egy aktuális nyelvi változásnak lehetünk tanúi: a téri viszonyok leképezésének és újraértelmezésének a virtuális térben és a terek közötti virtuális mozgásban, váltásban.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 2005. Az internetkorszak kommunikációja. In: BALÁZS GÉZA – BÓDI ZOLTÁN szerk., *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat–Infonia, Budapest. 25–59.
- BÓDI ZOLTÁN 2006. Szimbolikus kommunikáció az interneten. In: BÓDI ZOLTÁN – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Emotikonok az internetes kommunikációban*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 23–25.
- CRYSTAL, DAVID 2004. *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KLAUSZ MELINDA 2016. *A közösségi média nagykönyve. Hogyan vidd sikerre céged és önmagad*. Athenaeum, Budapest.
- LACZKÓ KRISZTINA 2014. Térdeixis és mutató névmások a magyarban. In: LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. 223–236.

- PETKYÓ MÁRTON 2012. Az írott beszélt nyelvtől a spontán írott nyelv felé. In: HATTYÁR HELGA – HUGYECZ ENIKŐ HENRIETTA – KREPSZ VALÉRIA – VLADÁR ZSUZSA szerk., *A sokszínű alkalmazott nyelvészet. Tanulmányok az alkalmazott nyelvészet területéről.* Tinta Könyvkiadó, Budapest. 44–52.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Titna Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Osiris Kiadó, Budapest.
- TÓTH ENIKŐ – CSATÁR PÉTER 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat.* 1: 67–85.

Családon belüli nyelvi stratégiák és a magyar nyelv szerepe két finnországi többnyelvű családban

DABÓCZY KATALIN

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
dabockata@gmail.com

Tanulmányom témája a magyar mint kisebbségi nyelv átadása finn domináns nyelvi környezetben, amelyet két Finnországban élő többnyelvű család nyelvi stratégiáján keresztül vizsgállok. Mindkét családban az egyik szülő magyar anyanyelvű, azonban a generációk közötti nyelvtadás más-más módon történik. A két esettanulmány rávilágít arra, hogy többnyelvű családban a magyar nyelvnek milyen szerepe lehet, és milyen tényezők idézhetnek elő változást a családban betöltött helyzetében.

Kulcsszók: többnyelvűség, magyar mint kisebbségi nyelv, Finnország, családi nyelvi stratégiák, nyelvfenntartás.

1. A magyar nyelv a többnyelvű Finnországban. A magyar nyelv generációról generációra történő átadása, azaz fenntartása korántsem magától értetődő folyamat kisebbségi környezetben. A migrációs eredetű magyar nyelvűek, vagyis a külföldön élő, de nem Magyarország szomszédos országaiiban őshonos magyar nyelvű kisebbségek nyelvi választásokkal néznek szembe, mikor többnyelvű környezetben nevelik gyermekeiket. A jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogyan zajlik a magyar nyelv átadása finn többségi nyelvi környezetben, és milyen szerepet kap a magyar mint kisebbségi nyelv a családban. Mintául két, Finnországban élő többnyelvű család szolgál, melyekben az egyik szülő első generációs magyar bevándorló.

Finnországnak két hivatalos államnyelve van: a finn és a svéd. A finnországi lakosság többsége finn nyelvű, a svéd anyanyelvűek a lakosság 5,3 %-át teszik ki (Tilastokeskus b). E két nyelven kívül Finnországban még törvény által biztosított nyelvi jogokkal rendelkeznek az autochton, vagyis őshonos nyelvek: a karjalai, a kolтта, az inari és az északi számi nyelv, a romani, a finn és a finnsvéd jelnyelv. A finn lakosság azonban nyelviileg sokkal színesebb a migrációs eredetű nyelveknek köszönhetően: 2016-ban több mint 150 nyelvet beszéltek az országban (Kotus). A leginkább beszélt nyelvek az orosz, az észt, az arab és a szomáli. A beszélt nyelvek száma a finn népesség-nyilvántartásból nyerhető ki, ahol minden lakos megjelöl egy anyanyelvet. Mivel csakis egy nyelvet lehet megjelölni, a többnyelvűség ezekkel az adatokkal nem mérhető megbízhatóan, mégis kimondhatjuk, hogy Finnország lakosságának jelentős hányada többnyelvű, mivel a kisebbségi nyelveket beszélők vélhetően beszélik az egyik államnyelvet is. A nem számi vagy finn nyelvű beszélők aránya 6,5 % (Tilastokeskus a). Finnországban a magyar nyelv

a közepes méretű bevándorló nyelvek közé tartozik: magyar anyanyelvűnek 2017-ban 2885-en vallották magukat (Tilastokeskus b).

2. Többsnyelvűség a családban

2.1. Miért fontos kutatni? A többsnyelvű családok kutatása fontos kiindulópont a generációk közötti nyelvátadás szempontjából. Ha makroszinten szeretnénk megérteni vagy befolyásolni a kisebbségi nyelvek használatát és generációk közötti átadását, fontos feltérképezni, hogyan zajlik ez a családban. A család a gyermek első szocializációs színtere, vagyis az első olyan közeg, ahol a közösen kialakított és kialakuló normákhoz kell igazodnia (LANZA 2007: 47). Ez igaz nyelvileg is: a gyermek a szülei/nevelői mintájára sajátítja el a nyelveket és a nyelvhasználati szokásokat. A többsnyelvű családokban a szülők tudatos vagy tudattalan döntések szerint megválasztják, mely nyelve(ke)t adják át gyermeküknek és milyen módon. Ha a többsnyelvűséget követendő normának vesszük, a nyelvváltás folyamatának lelassításában és a nyelvi diverzitás fenntartásában a családoknak kulcsszerepe van.

2.2. Nyelvi stratégiák. A családok különböző irányelvek szerint alakítják ki nyelvhasználati szokásaikat. Ezeket a nyelvi irányelveket nevezhetjük nyelvi stratégiáknak. ROMAINÉ kategóriákat állított fel arról, hogy a gyermek milyen módon sajátíthatja el szülei anyanyelveit (1995: 183–187). Ezek a korai szimultán nyelvelsajátítás modelljei. ROMAINÉ a különböző családtípusok csoportosításában figyelembe vette a szülők anyanyelvét, a beszélőközösség nyelvét és a szülők nyelvi stratégiáját (1995: 183). A stratégia arra utal, mely nyelveket beszélnek a szülők a gyermekkel.

A legismertebb kétnyelvű stratégia az *egy nyelv – egy személy*-stratégia. A szülők közül az egyik a beszélőközösség többségi nyelvét beszéli, a másik egy kisebbségi nyelvet, és mindketten csak a saját nyelvüket használják a gyermekkel (ROMAINÉ 1995: 183–187). Ez a stratégia nagy népszerűségnek örvend a kétnyelvű családok körében, mivel a szülők ezzel biztosítottak vélik a gyermek aktív kétnyelvűségét, valamint úgy hiszik, hogy a személyhez kötött nyelvhasználattal meg lehet előzni azt, hogy a gyermek keverje a nyelveket. Ha azonban az egyik szülő a beszélőközösség domináns nyelvét használja otthon, a stratégia könnyen vezethet passzív kétnyelvűséghez (CALDAS 2012: 4–5).

A nyelvi stratégiák a nyelvválasztás irányelveiként szolgálnak. Emellett a szülők a gyermekkel való interakcióban is közvetlenül befolyásolhatják a gyermek nyelvválasztását. LANZA (2007: 55–56) azt kutatta, hogy kétnyelvű családokban hogyan reagál a szülő, amikor a gyermek nem az ő nyelvén kezdi meg a kommunikációt. A szülő diszkurzuszstratégiája lehet egynyelvű, ha csak a saját nyelvét használja a gyermekkel, és arra ösztönzi, hogy nyelvet váltson; illetve többsnyelvű, ha átvált a gyermek nyelvére, vagy a kommunikáció két nyelven zajlik párhuzamosan.

3. A kutatás. Esettanulmányaim anyaga két félstrukturált interjúból áll, amelyet 2016 őszén készítettem két többnyelvű családdal Helsinkiben és Espooban (l. az 1. táblázatot). A diktafonnal rögzített interjúk a családok otthonában készültek. A beszélgetésben részt vett mindkét szülő, illetve a magyar–litván családban a háttérben a gyerekek is jelen voltak. A magyar–finn családban a két szülő mellett a három gyermek egyike is részben részt vett az interjúban. A kérdések elsősorban a szülőkhöz szóltak, és segítettek feltérképezni a család nyelvhasználatát a kezdeti nyelvtervezéstől a jelenlegi nyelvhasználatig. Fontos megjegyezni, hogy a család nyelvi stratégiáit a szülők által elmondottak alapján mutatom be; a tényleges nyelvhasználatban lehetnek eltérések, melyeket nem vizsgáltam.

1. táblázat
A kutatási anyag

	A szülők által használt nyelvek a családban	A gyerekek által használt nyelvek. (Zárójelben: életkor)	Lakóhely	Az interjú nyelve és hossza	Megjegyzések
1.	Apa: magyar, angol Anya: litván, angol	Gy ₁ (6): finn, litván, magyar Gy ₂ (4): finn, litván, magyar	Helsinki	angol 59:26	a háttérben jelen voltak a gyerekek
2.	Apa: finn, magyar Anya: magyar, finn	Gy ₁ (17): finn, magyar Gy ₂ (15): finn, magyar Gy ₃ (12): finn, magyar	Espoo	magyar 01:13:42	az egyik gyerek részt vett az interjún

4. A két család nyelvhasználata

4.1. Kialakult nyelvi stratégiák a családban. A két család nyelvi stratégiája annyiban hasonlít egymásra, hogy a szülők mindkét családban használják anyanyelvüket a gyerekekkel. A magyar–litván családban az egy nyelv–egy személy stratégiát követi mindkét szülő, vagyis a gyerekekkel az anya litvánul, az apa magyarul beszél. Ha figyelembe vesszük a nyelvek társadalomban elfoglalt helyét, akkor ROMAINE (1995: 183–187) besorolása szerint ez a „két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül” kategóriába esik.

A magyar–finn családban az apa finnül beszél a gyerekekkel, míg az anya a finnt és anyanyelvét, a magyart is használja. ROMAINE (1995: 183–187) kritériumait figyelembe véve ezt a kategóriát a következőképpen lehet leírni: az egyik szülő saját nyelvén kívül a beszélőközösség domináns nyelvét is használja, míg a másik szülő csak a beszélőközösség domináns nyelvét használja.

Az előbb leírtak azonban nem adnak teljes képet a család nyelvi helyzetéről, hiszen csak a szülők gyerekek felé irányuló nyelvi választásairól adnak képet. Átfogóbb képet kapunk, ha figyelembe vesszük a családtagok közötti nyelv választást, illetve a család közös nyelvét. A magyar–litván család tulajdonképpen négynyelvű, habár a család egyik

tagja sem négy nyelvű önmagában. A szülő-gyerek nyelvhasználatban a szülők anyanyelve dominál. A gyerekek egymás között többnyire finnül beszélnek (finn nyelvű óvodába járnak), a szülők egymás között pedig angolul. A családnak nincs bevett közös nyelve; az összes családtag jelenlétében is a személyhez kötött nyelvválasztások érvényesek. A szülők gyerekek felé irányuló diskurzusstratégiája (LANZA 2007: 55–56) egynyelvű, vagyis nem alkalmazkodnak a gyerekek nyelvválasztásához – ha a gyerekek nem a szülő nyelvén válaszolnak –, hanem ragaszkodnak saját nyelvválasztásukhoz, és próbálják rábírní a gyerekeket ugyanannak a nyelvnek a használatára.

A magyar–finn családban az apa és gyerekek közötti kommunikáció finnül zajlik. Az anya a gyerekekhez finnül és magyarul is szól, a gyerekek az anyuka felé zajló kommunikációban a finnt választják. A gyerekek egymás közötti nyelve a finn, a szülők egymás között pedig magyarul beszélnek. A család közös nyelve a finn. Az anyuka gyerekek felé irányuló diskurzusstratégiája kétnyelvű, vagyis alkalmazkodik a gyerekek nyelvválasztásához, és átvált finnre.

4.2. A magyar nyelv szerepe a két családban. A magyar–litván családban a magyar nyelv az apa és a gyerekek közti kommunikáció szerepét tölti be, ez a gyerekek „apanyelve”. A gyerekek aktív többnyelvűek, és az egyes nyelvek használata kiegyenlítettnek látszik. A magyar sem nem domináns, sem nem alárendelt nyelv a családban. A családban a domináns nyelv mellett a közös nyelv is hiányzik.

A magyar–finn családban a magyar az anya nyelve a gyerekek felé, illetve a szülők egymás közötti nyelve. A gyerekek inkább passzív használói a magyarnak. A finn egyértelműen domináns, hiszen ez a család közös nyelve, minden családtag aktívan beszél.

A két család között jelentős eltérések mutatkoznak. Felvetődik a kérdés, hogy a nyelvi stratégiákat figyelembe véve milyen tényezők biztosíthatják a magyar aktív használatát és generációk közötti átadását a többnyelvű családban. A két esettanulmány alapján a szülők által használt nyelvek társadalmi státusza nagy jelentőséggel bír. Ha az egyik, gyerekekkel használatos nyelv a beszélőközösség domináns nyelve, vagyis a finn, nagy a valószínűsége, hogy az fog dominálni, főleg, ha a másik szülő is tud finnül. Ha viszont a szülők egyáltalán nem használják a beszélőközösség domináns nyelvét, az a kisebbségi magyar nyelvnek kedvez. A szülők nyelvtudása szintén fontos tényező. A többségi nyelv ismeretének hiánya – akár tényleges, akár csak tettetett meg nem értésről van szó – pozitívan hathat a családon belüli többnyelvűség fenntartására, hiszen így a többségi nyelvhasználat otthon nem kerül túlsúlyba.

A többnyelvű nyelvi stratégiák azonban önmagukban nem döntöek a gyermek aktív vagy passzív nyelvtudásának elérésében. A szülő és gyermek közötti interakcióban mindkét fél reagál egymás nyelvi választásaira. Ha egyértelmű, hogy például a finn vagy a litván nyelvi kezdeményezésre a magyar anyanyelvű apa nem a gyerek elvárásai szerint reagál, a gyerek rákényszerül a magyar nyelv használatára. Az egynyelvű diskurzusstratégia alkalmazásával elérhető, hogy a gyermek aktívan használja a szülő nyelvét.

5. Változó stratégiák. Ha a magyar nyelv generációk közötti átadása a cél kisebbségi nyelvi helyzetben, nagyobb valószínűséggel lesz aktív beszélő a gyermek, ha a családban mindkét szülő beszéli a magyar nyelvet, és a beszélőközösség domináns nyelvét csak az egyik szülő használja (l. pl. DE HOUWER 2007). Így túlsúlyba kerül a magyar nyelv használata – ha nem is minőségileg, de mennyiségileg mindenképpen. Mi hátráltathatja ennek a stratégiának a választásában a szülőket, ha Finnországban egyikük finn anyanyelvű, a másikuk pedig magyar? Egyrészt az a tévhit, miszerint ha a szülők nem csak egy nyelvet használnak a gyermekkel, keverni fogja a nyelveket. Másrésztől tarthatnak attól, hogy ha a többségi nyelvet a gyermek nem sajátítja el otthon tökéletesen, hátrányos pozícióba kerül a többségi nyelvű oktatásban. (Általában azonban az oktatás és az osztálytársak nyelvének hatására a többségi nyelv amúgy is dominál – ha otthon nem is, az otthonon kívül biztosan.) Végezetül a másik szülő nem minden családban beszéli a kisebbségi nyelvet, illetve ha beszéli is, nem akarja átadni idegen akcentusát.

A családon belüli nyelvi stratégiák nem statikusak. A család nyelvhasználati szokásaiban változás következhet be, és így a magyar nyelv szerepe is megváltozhat. A magyar–litván családban például változást kiváltó tényező lehet az, hogy a családban nincsen olyan nyelv, amelyet mindegyik családtag jól beszélne. Ha például a gyerekek az iskolában elsajátítják az angol nyelvet, elképzelhető, hogy a szülők közös nyelve válik dominánssá a családban, ezzel gyengítve a magyar (és a litván) nyelv helyzetét. A magyar–finn család elmondása szerint a gyerekeket elkezdte érdekelni a magyar nyelv, így elképzelhető, hogy a passzív nyelvtudás aktívvá válik, ha fennmarad a magyar nyelvtanulás motivációja.

A magyar és más kisebbségi nyelvek helyzete és fenntartása támogatható, ha a szülők és a nevelők tudatosabbak nyelvi döntéseikben, és a szélesebb beszélőközösségben átértékelődik a nyelvhasználati norma: az egynyelvűség eszméjét hátrahagyva felismerjük a társadalom többnyelvűségét és az ebből származó előnyöket.

Hivatkozott irodalom

- CALDAS, STEPHEN J. 2012. Language policy in the family. In: SPOLSKY, BERNARD ed., *The Cambridge handbook of language policy*. Cambridge University Press, Cambridge. 351–373.
- DE HOUWER, ANNICK 2007. Parental language input patterns and children's bilingual use. *Applied Psycholinguistics* 28: 411–424. http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html (2018. 04. 04.)
- Kotus = Kotimaisten kielten keskus. *Kielet*. <https://www.kotus.fi/kielitieto/kielet> (2018. 04. 04.)
- LANZA, ELIZABETH 2007. Multilingualism and the family. In: AUER, PETER – WEI, LI eds., *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Morton de Gruyter, Berlin. 45–67.

ROMAINE, SUZANNE 1995. *Bilingualism*. Blackwell, Oxford.

Tilastokeskus a. *Väestörakenne. Väestö kielen mukaan*. https://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html (2018. 04. 04.)

Tilastokeskus b. *Väestörakenne. Kieli iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain*. http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/statfin_vaerak_pxt_010.px/?rxid=4a351f3a-abc6-4651-8c75-c47807e13289 (2018. 04. 04.)

„Szólalj meg, s megmondom, ki vagy!”

Nyelvjárási jelenségek Tarany településről

HORVÁTH BRIGITTA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
h.horvath.brigitta@gmail.com

Kutatómunkám során a Somogy megyei Tarany község nyelvhasználatát vizsgáltam. Jelen dolgozat Tarany település dialektológiai vizsgálatával foglalkozik. Célja, hogy egy eddig feltáratlan vidék nyelvjárásáról, jelenbeli nyelvéllapotáról képet adjon. A dél-somogyi nyelvjáráscsoportha jellemző hangtani jelenségek közül az *ő*-zés, az *l* kiesése és a *v* zöngésítő hatása kerül fókuszba: a nyelvi adatokat az életkor és a nem függvényében vettem össze. A vizsgálat hanganyagát saját gyűjtés képezte.

Kulcsszók: dialektológia, Tarany, dél-somogyi nyelvjárás csoport, nem, életkor.

1. Bevezetés. Dolgozatomban a Dél-dunántúli nyelvjáráshoz tartozó, Somogy megye délnyugati területén fekvő Tarany község néhány jellemző nyelvjárási sajátosságát vizsgálom, mint az *ő*-zés, az *l*-kiesés, illetve a *v* zöngésítő hatása. Ezeket a jelenségeket az életkor és a nem függvényében elemzem. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyire tekinthető befolyásoló tényezőnek az életkor a nyelvjárási beszédben, illetve hogy a nem szempontjából van-e különbség a nyelvjárásiasság fokában.

Kutatásom célja, hogy a kiválasztott aspektusokon keresztül feltárjam, a községben mennyire lelhető még fel az archaikus nyelvváltozat, illetve megállapításokat tegyek a nyelvjárás, illetőleg a köznyelvi hatás mértékéről. Az említett három hangtani jelenséget általam gyűjtött hanganyag alapján vizsgálom.

Egy-egy falu nyelvjárása nem teljesen azonos a településen beszélt nyelvvel, hiszen utóbbit köznyelvi, illetve regionális köznyelvi elemek színesítik. Ezzel szemben, ha egy település nyelvjárására gondolunk, akkor a régi, archaikus elemek juthatnak eszünkbe. Nem minden beszédszituációban hallható a „tisza” nyelvjárás; a szituáción kívül ez függ a beszélő személyétől, illetve épp aktuális mentális állapotától. Kutatásom során erre az archaikus változatra igyekeztem figyelni.

2. A vizsgált település, Tarany bemutatása. Tarany kisközség Somogy megyében, Nagyatádtól 8 kilométerre délnyugatra található (l. az 1. ábrát). Nem volt nyelvatlasz-kutatópont, így meglévő anyagra nem támaszkodhattam kutatásom során. A vizsgált település kiválasztásának két fő indoka volt: 1. szülőfalum nyelvjárását anyanyelvjárásomnak tekintem, 2. feltételezésem szerint Tarany – mint egy szinte teljesen elzárt zsákfalú – földrajzi elhelyezkedése kedvez a régiségeknek, a hagyományok megtartásának.

Tarany meglehetősen kis lélekszámú dél-dunántúli község: lakosainak száma 1100 fő körüli. A község életét, ezáltal nyelvét is nagyban meghatározza elszigeteltsége. Kiepített, jól járható útszakasz csak a közeli kisvárossal, Nagyatáddal köti össze. A településen egyelőre működik óvoda, általános iskolai alsó tagozat, önkormányzati hivatal, valamint posta és háziorvosi szolgálat. A falu nyújtotta csekély számú munkalehetőség és a továbbtanulás miatt sokan ingáznak Tarany és a közeli települések között. Ennek következtében az ingázó lakosoknál a teljes elzárttság feloldódik: nyelvhasználatuk tágabb területi hatásoknak van kitéve, a társadalom szélesebb rétegeivel kerülnek interakcióba (KONTRA 2003: 63). Emellett nem elhanyagolható tény a tömegkommunikáció özszerű beáramlása a mindennapokba – hatásai szintén a köznyelv felé mozdít(hat)ják el a nyelvhasználatot. Ezen hatásokat figyelembe véve igyekeztem adatközlőimet azok közül kiválasztani, akik nem folytatnak ingázó életmódot: ezt azonban a legfiatalabb adatközlők esetében nem tudtam elkerülni, hiszen középfokú tanintézmény a faluban nem működik.

3. Tarany nyelvjárásának háttéréről. A nyelvjárási szakirodalomban – legjobb tudomásom szerint – eddig egyetlen alkalommal sem foglalkoztak Tarany nyelvi állapotával, így meglévő, korábbi adatokra nem támaszkodhattam munkám során. A legjelentősebb somogyi nyelvjáráskutató KIRÁLY LAJOS, a dialektológiai háttérrel az ő munkája biztosította számomra (KIRÁLY 2005). Dolgozatomban néhány általános megjegyzést a nyelvjárásokról, illetve a település általános, átfogó nyelvjárási képéről szükségesnek és hasznosnak érzek bemutatni.

1. ábra

Tarany földrajzi elhelyezkedése

3.1. A mai magyar nyelvjárási rendszer. A magyar nyelv területi rétegzettsége szempontjából két fő nyelvváltozat különíthető el. Az egész nyelvterületen mind szóban, mind írásban használt, egységes köznyelv, illetve a területi nyelvváltozatok (nyelvjárások), amelyek az egységes nyelvtípus normáitól eltérnek (KIRÁLY 2004: 641). A nyelv táji változata a helyi azonosság szimbóluma, társadalmi jegy, illetve a helyi kultúra hordozója lehet – ami a címben szereplő kijelentés miatt is kiemelendő (KISS 2001: 50–51).

A magyar nyelvterületen tíz nyelvjárási régiót különítenek el: ezek elhatárolása nem egy éles vonal mentén történik, hiszen a megkülönböztető jegyek jelenséghatárai ritkán esnek pontosan egybe. A nyelvjárási régiókat további kisebb csoportokra lehet osztani a helyi hasonlóságok alapján: ezeket a kisebb egységeket nyelvjárás csoportoknak nevezzük (KIRÁLY 2004: 650–651).

3.2. A Dél-Dunántúli nyelvjárási régió. Ide tartoznak a Dél-Dunántúl ő-ző vidékei, Somogy megye területe a Törökkoppány–Osztopán–Marcali vonaltól délre, továbbá Baranya megye területe. Ezt a nyelvjárási régiót négy nyelvjárás csoport alkotja: a közép-somogyi, a dél-somogyi, az észak-baranyai és a dél-baranyai (KIRÁLY 2005: 28). A vizsgált település, Tarany a dél-somogyi nyelvjárás csoporthoz tartozik (l. 2. ábra). Somogy megye déli részei, a Csurgó–Nagyatád–Kadarkút–Gálosfa vonaltól délre, Belső-Somogy, a Rinya és a Dráva folyó mente és a Zselic déli felének nyelvjárásai tartoznak ide (KIRÁLY 2005: 36).

2. ábra

A dél-somogyi nyelvjárás csoport

3.3. A dél-somogyi nyelvjáráscsoport

A nyelvjáráscsoport főbb hangtani jellemzői:

1. A nyelvjáráscsoport egyik legfontosabb sajátossága a független *ő*-zés, melynek következtében néhány egytagú szó (*tē, lē, sē, ēggy, nēm*), a vegyes hangrendű szavak és az újabb jövevényszavak kivételével (*hērnyó, dēsza, konzerv, rēformátus*) minden zárt *ē* helyén *ő* hangot ejtenek Somogy területén. Leginkább egy csúfolódó rigmussal lehet példázni ezt a jelenséget: *Ögyé könyeret möggyē, ha nēm kő, tödd ē, maj mögöszöd röggē!*
2. A *v* hang hasonít, illetve maga is hasonulhat az egész területen: *huzsvét, Kapozsvár, ázsványvíz, hédvége, kizsvasut; husfét, hitfány, ötfen, hatfan.*
3. A szótagzáró *l* kiesése (és az *rr* megrövidülése) pótlónyúlást idéz elő, ilyen esetekben jelentkezik az *ā* és az *ē* hang: *āsó, bēső, ēmöntek, asztāra; āra.*
4. Az *l*-ezés erős, általánosak a *halla, bellebb* típusú alakok.

A főbb alaktani jellemzők:

1. Az *-unk, -ünk* igei személyrag kijelentő módban is *-junk, -jünk*: *szöggyünk* 'szedünk', *ögyünk* 'eszünk', *ēmönnyünk* 'elmegyünk'.
2. A kijelentő mód tárgyas ragozásban az E/3., illetve a T/2. és 3. személyben a mély hangrendű igékben is *-i, -itok, -ik* személyrag van: *mondi, monditok, mondik.*
3. A főnévi igenév képzője itt *-ni*: *énekőni, csépőni, rénni.*
4. Az *-l* igeképző a legtöbb esetben a köznyelvinek megfelelő *-ol, -öl* formában jelenik meg (*korbácsol, pöröl*), de nem ritka az *-ul, -ül* változat sem (*dorombul, énekül*).

Az adatok KIRÁLY LAJOS Somogy–zalai nyelvatlaszából származnak, ahol a felsoroltakon kívül további példák is olvashatók (KIRÁLY 2005: 28–37). Megjegyzés: a jelen tanulmányban a hangtani jellemzők közül az első három jelenséget vizsgálom.

4. A kutatás bemutatása

4.1. A gyűjtés módszere. A vizsgált korpusz hangfellevőn rögzített saját gyűjtés eredménye, melyet 2014 októberében végeztem Taranyban. A nyelvi változatok legszélesebb körű tanulmányozásának lehetősége miatt a spontán beszélgetés módszerével dolgoztam. Az adatközlők kiválasztásánál arra törekedtem, hogy átfogóan három generáció nyelvhasználatát tudjam vizsgálni; három eltérő korcsoportból (fiatalkor, felnőttkor, idős kor) választottam egy-egy férfit és nőt. Fontosnak tartottam ugyanis megvizsgálni, hogy megállapítható-e különbség a női és férfi beszélők nyelvjárásiasságának mértékében. Vizsgálható továbbá, hogy egy korosztályon belül a nyelvjárási beszélők közel azonos nyelvi ismereteik mellett másképp használják-e a nyelvet vagy sem. Nem kizárható azonban, hogy a különbségek az iskolázottság fokának eltéréséből adódnak. Sajnos nem

volt arra lehetőség, hogy minden adatközlő azonos iskolai végzettséggel rendelkezzen. Ezt a szempontot a kutatás jövőbeli kiterjesztése során érdemes lesz figyelembe venni: így egyértelműen kizárható lenne, hogy az esetleges különbségek az iskolázottság mértékéből adódnak.

Meglátásom szerint sikerült oldott hangulatot teremtenem adatközlőimmal a beszélgetés során. Valamennyiüket gyermekkorom óta ismerem: több személlyel (közele) rokon kapcsolatban állok, így a feszelen légkört nem volt nehéz megteremteni, bár a felvevő készülék még így is érezhetően zavarta néhányukat. Az interjúk során 5–10 percnyi anyagot sikerült rögzítenem, majd feldolgoznom.

4.2. Az adatközlők. A nyelvi változások összefüggésben vannak a gazdasági, társadalmi, kulturális változásokkal, ennek értelmében vizsgálni kell a beszélők társadalmi helyzetét, foglalkozását, életkörülményeit, a művelődési tényezőket és a beszédhelyzetét is. Ennek értelmében a három korcsoport adatközlőinek legfontosabb adatait szükségesnek tartom feltüntetni.

I. korcsoport:

1. 78 éves nyugdíjas nő. Hat elemi végzett, egész életében mezőgazdasági munka és háztartásbeli volt. Nem Taranyban született, hanem a Zala megyei Murakeresztúron, de kisgyermekként áttelepült Taranyba, így alkalmasnak minősült az itteni nyelvjárás vizsgálatához. A bálázási szokásokról és a lakodalmakról kérdeztem. Szívesen és sokat beszélt, jó adatközlőnek bizonyult.
2. 74 éves nyugdíjas férfi, tősgyökeres taranyi. Többször dolgozott távol a falutól (például Budapesten és Pécsen): köművesként, bányászként és favágóként is tevékenykedett. Szívesen mesélt az életútjáról, egészen a mai napig felvonultatva a fontosabb állomásokat.

II. korcsoport:

3. 42 éves háztartásbeli nő, a 2. adatközlő leánya. Születése óta a falu lakója, tartósan nem volt távol a lakóhelyétől. A gimnáziumot is a közeli kisvárosban végezte. Tanulmányait befejezve rövid ideig dolgozott, ezt követően született három gyermeke, jelenleg beteg édesapját ápolja. A hivatalos ügyeket ő intézi a családban, így kapcsolatban van más nyelvvaltozatot használó személyekkel is.
4. 53 éves rokkantnyugdíjas férfi, az 1. adatközlő fia. Nagyatádi születésű, de lakhelye – a katonaidőt és távolabbi időszakos munkákat leszámítva – mindig Tarany volt. Az iparos réteghez tartozik, gépszerelő, géplakatosként végzett és dolgozott, amíg egészsége engedte. Életútjáról mesélt, de rajta lehetett leginkább érezni, hogy a felvevő készülék feszélyezi. Gátlásos, félénk beszélőnek bizonyult. Szavai legtöbb esetben rendezettek voltak, ha hibázott, azonnal kijavította magát.

III. korcsoport:

5. 17 éves gimnazista lány, a 2. adatközlő unokája, a 3. adatközlő leánya. Nagyatádon született, de a faluban él. Őt az iskolai életéről, további terveiről, illetve a falusi élethez való viszonyáról kérdeztem. Böbeszédűnek bizonyult, őszintén, gátlások nélkül, humorosan beszélt a témában.
6. 17 éves szakközépiskolai tanuló, aki szintén a közeli kisvárosban született, de életvitelszerűen Taranyban él. A téma ugyanaz volt, mint a vele egykorú lány adatközlő esetében: az iskolai életéről, jövőbeli terveiről, illetve a falusi életéről kérdeztem.

4.3. A vizsgálat eredményei. A felvételek kiértékelését követően javarészt előzetes várakozásaimnak megfelelő eredményeket kaptam. A vizsgált három hangtani jelenséget az életkor alapján mutatom be az adatközlőknél megismert csoportosítás szerint.

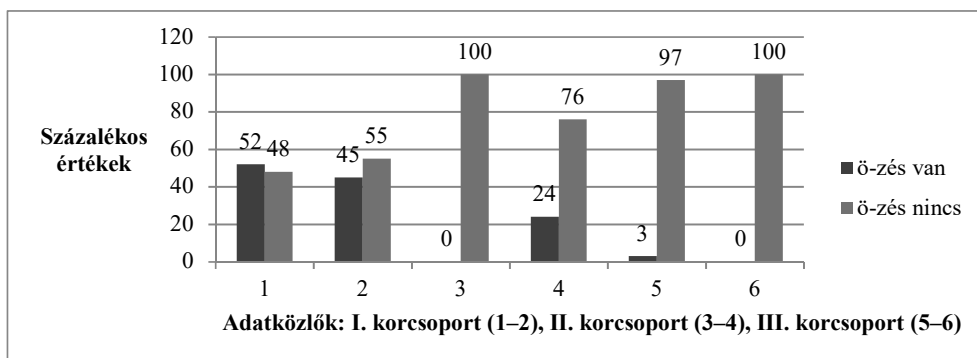
4.3.1. A somogyi *ő*-zés. Az *ő*-zű kiejtés szinte az egész Dunántúl jellemző vonása, kis mértékben minden somogyi településen jelentkezik. Ez a sajátos kiejtémód a nem tipikusan *ő*-zű területeken csak néhány olyan szóra terjed ki, amelyek a köznyelvben is ket-tős alakúnak számítanak (*fel: föl, gyenge: gyönge, seprű: söprű*). Az *ő*-zű nyelvjárásokra a labiális változatok a jellemzőek. Az *ő*-zés jelensége a morfémák jelentős számát érintő, bizonyos hangtani helyzetekhez kötött *ő*-zésre, vagy a hangtani helyzettől független *ő*-zésre vonatkozik (KIRÁLY 2005: 40).

A somogyi nyelvjárásra a független *ő*-zés a leginkább jellemző: a beszélők a regionális köznyelv zárt *ē* fonémája helyett – hangtani és alaktani helyzettől függetlenül – *ő* hangot ejtenek. Az *ē* helyén tehát legtöbb esetben *ő* jelenik meg. Már KIRÁLY LAJOS is megállapította, hogy az *ő*-zés jelentősége fokozatosan csökken, aminek egyik oka lehet, hogy az *ē*-zés egybeesik a regionális köznyelv kiejtési normájával, ennek köszönhetően pedig ezt tartják követendő példának, így ez a jellegzetesség van terjedőben. Az *ő*-zés szinte egész Somogyban pusztuló tendenciát mutat: jobbra csak az idősebbek beszédében fordul elő, a közép- és fiatalokéak parasztnak ítélik, így a korábbi alakok használatát felváltja az *ē*-zés (KIRÁLY 2005: 41).

KIRÁLY LAJOS vizsgálatának eredményeit saját gyűjtésem is alátámasztja. Az I. korcsoport tagjai még gyakran *ő*-znek, az 1. adatközlő a 81 releváns *ő*-zű helyen 42 alkalommal ejtett *ő* hangot, ezzel az eredménnyel nála fordul elő ez a jelenség a leggyakrabban. A 2. adatközlő még viszonylag nagyobb arányban *ő*-zik: 49 releváns helyen 22 esetben ejtett *ő* hangot: ez azonban már kevesebb, mint 50% az összes lehetséges helyet figyelembe véve. A II. korcsoport tagjainál az *ő*-zés mértéke sokkal alacsonyabb. A 3. adatközlő egyetlen lehetséges helyen sem használta ezt a változatot, a 4. adatközlő esetében néhol előfordult, de csak csekély mértékben, mindösszesen négy helyen: *főlső tagozatba, mögszünt* (két alkalommal), *Budapestön*. A somogyi *ő*-zés visszaszorulását jelzi, hogy a III. korcsoport tagjainak nyelvhasználata a legkisebb mértékben sem *ő*-zű. Az 5. adatközlőnél két alkalommal fordult elő a jelenség, de tipikusan olyan alakoknál,

amelyek a köznyelvben is kettős alakúnak számítanak: *fölveszem házvezetőnőnek, a söprű is rosszul áll a kezemben*. A 6. adatközlő pedig egyszer sem produkált a köznyelvitől eltérő hangalakot. Az összesített adatokat a 3. ábra mutatja.

3. ábra
Az ö-zés mértéke adatközlőnként

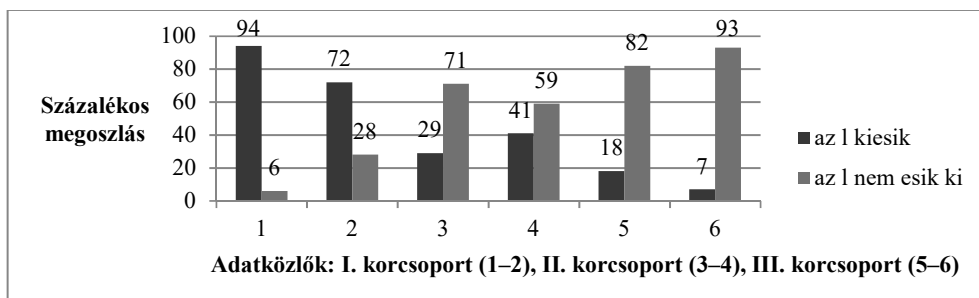
4.3.2. Az /-kiesés jelensége. A szótagzáró / kiesése a vizsgált terület egyik legjellemzőbben előforduló jelensége. Használata mindhárom korosztály beszédében jelentkezett, de eltérő gyakorisággal. A legidősebbek nyelvhasználatában túlnyomórészt jelen van a szótagvégi / kiesése. Az 1. adatközlőnél 94%-ban kiesnek az / hangok, a 2. adatközlőnél is magas a kiesés aránya: 72%.

A II. korcsoport tagjai az előzőhöz viszonyítva sokkal kevesebbszer használják ezt a változatot: a 3. adatközlő a vizsgált anyagban a releváns helyek 29%-ában használta, a 4. adatközlőnél ez az arány magasabb, 41%. Mindezekből látszik, hogy a középkorúak nyelvhasználatában még jócskán előfordul a szótagvégi / kiesése. Az alacsonyabb szám annak köszönhető, hogy ők intenzívebben jelen vannak a hivatalosabb szituációkban, míg az idősebb generáció kevésbé aktív szerepet tölt be ezen a téren. Feltételezésem szerint egy hosszabb beszélgetés során jobban feloldódtak volna az adatközlők, melynek következtében még többször jelentkeztek volna az / nélküli változatok.

A III. korcsoport esetében ugyan az arányokat nézve alacsony a jelenség előfordulása, de mivel jelenléte hallható a fiatalabb korosztály nyelvhasználatában is, így kijelenthető, hogy ez az egyik olyan jelenség, amely a nyelvterületen még ma is aktívan használt. Az 5. adatközlő beszédében a releváns helyek 18%-ában esett ki szótagzáró helyzetben az /, a 6. adatközlő ennél is ritkábban, mindössze 7%-ban produkálta ezt a jelenséget. A 4. ábra jól szemlélteti, hogy a fiatalabb korosztálynál az / megmaradása nagyon magas, de 100%-os megmaradás egyik adatközlőnél sem fordult elő, mint például az előző hangjelenség vizsgálatánál.

4. ábra

Az /-kiesés mértéke adatközlőnként

4.3.3. A -v- hasonulása és hasonító hatása. A *v* hasonít és maga is hasonulhat az egész nyelvjárási területen. Ezt a nyelvi változót sikerült a legkevésbé vizsgálnom, a spontán beszélgetések alkalmával ugyanis kevés olyan eset fordult elő, ahol a jelenség megjelenhetett volna. Ennek értelmében csak a hanganyagban megjelent, néhány ilyen megvalósulást van módom ismertetni, ezekből azonban messzemenő következtetések nem vonhatók le.

A 2. adatközlő beszédében többször előfordult, hogy a *v* maga hasonult, zöngétlenedett: *ötfenötbe, ötfenhatba bejött a forradalom, hatfánhatba vót a házasságunk, kilencfen után*. A beszélgetés során végig következetesen ezt az alakváltozatot használta.

A 4. adatközlőnél több esetben előfordulhatott volna, hogy a *v* zöngésíti az előtte álló hangot, de ez nem következett be. A *Kaposvár* szó négyszer fordult elő a felvett anyagban, de minden alkalommal a köznyelvi változatot használta a fiatal fiú: *iskolát is váltanék valamerre Kaposvár fele; legközelebb Kaposváron van erre lehetőség; Kaposváron választanék szakközépiskolát; távolabbi szakközépiskolát választottak, mondjuk Kaposváron*.

Ezenkívül az 1. adatközlőnél az *od vót* ('ott volt') szókapcsolat egyszer, az 5. adatközlőnél pedig az *od vannak* ('ott vannak') kétszer fordult elő. Az ő nyelvhasználatukban a *v* zöngésíti az előtte álló szó zöngétlen mássalhangzóit, szókapcsolat határán csak a zöngésedéses megoldás érvényesülhet (KIRÁLY 1990: 39).

A jelenség valóban jellemző a vidékre – ez a csekély mértékű nyelvi adatból is megállapítható. Az életkorokat figyelembe véve egyértelmű, hogy a falusi életformából kiemelkedő személyek a nyelvi változóknak nagyobb repertoárját használják: igyekeznek elhagyni az erősebb nyelvjárási sajátosságokat. Természetesen minden korosztályban lehetnek kivételek is, hiszen a nyelvjárási változatok használata nem csak az életkor függvénye.

4.3.4. Nyelv és nem. Eltérően használnak-e egy adott nyelvet, nyelvváltozatot az azt beszélő férfiak és nők? Számos kutató arra az eredményre jutott, hogy a nők beszéde eltér a férfiakétól. Fontos kiemelni, hogy a különbségek legnagyobb részét a társadalmi tényezők, az eltérő szocializációs folyamatok magyarázhatják (WARDHAUGH 1995: 283).

A különbség a két nemmel szembeni elvárások eltéréséből fakad: a nőktől és a férfiaktól elvárják, hogy más dolgok iránt érdeklődjenek, más szerepet töltsenek be a társadalomban, illetve ennek megfelelően másképp használják a nyelvet (WARDHAUGH 1995: 289). Ennek következménye, hogy a fellelhető különbségek nem feltétlenül nyelvi, hanem sokkal inkább társadalmi eredetűek: az eltérő nyelvhasználat összefüggést mutat a társadalomban betöltött eltérő szerepekkel. Saját adataim is ezt támasztják alá: a kutatási eredmények tükrében megállapítható, hogy van különbség a két nem nyelvhasználatában, de ennek okát csak a szociokulturális háttér ismeretében tárhatjuk fel. Ezért szükség volt arra, hogy megtudjam, az adatközlők a falun kívül milyen nyelvváltozatokkal találkoztak, s ezekkel milyen hosszú ideig voltak kapcsolatban.

Az utóbbi évtized kutatásai azt igazolják, hogy presztízsváltozatok elsajátításában, a köznyelvi formák követésében a nők megelőzik a férfiakat. Ennek oka lehet, hogy a nők kommunikációs hálózata nyitottabb – több szintéren alkalmazzák a nyelvet –, s ennek következtében a presztízszformák iránt nagyobb fokú érdeklődést mutatnak. Ezzel szemben a férfiak kevésbé vannak kitéve a köznyelvi hatásnak, a szorosabb kommunikációs hálózatuk – amely leginkább a munkahelyre korlátozódik – konzerválja a nem köznyelvi formákat (KISS 2002: 111). A férfitársadalmat tehát kevesebb késztetés éri, hogy a köznyelvi formákat használja.

A legnagyobb különbségek azokban a társadalmakban jelentkeznek, amelyekben egyértelműen elhatárolódnak egymástól a női és a férfi szerepek. Itt a lányokat arra nevelik, hogy úgy viselkedjenek, ahogy a felnőtt nők, a fiúkat pedig arra, hogy úgy, ahogy a férfiak – így a különbségek a jövőre nézve is biztosítva vannak: nagy valószínűséggel az eltérések hosszútávon is fennmaradnak (WARDHAUGH 1995: 291). A magyaroknál – főleg a 21. században – ezek a különbségek kevésbé szemmel láthatók. A változás minden bizonnyal hatással van a nyelvhasználatra is, e feltételezés alátámasztásához további vizsgálatokra lenne szükség. Vizsgálatom eredményei alapján kijelenthető, hogy a fiatal adatközlők között nem mutatható ki nagyfokú eltérés a nyelvhasználatban: mindkét nem képviselője eltávolodik a nyelvjárásától (ebben szerepet játszhat az iskola hatása is), és egyre inkább a köznyelvi alakokat használják az élet minden területén. Az 5. adatközlő az interjút követően elmondta, hogy a nyelvjárási alakokat csúnyának tartja, ezért tudatosan kerüli annak használatát.

Az általam vizsgált nyelvjárási beszélők körében részben igazolódott be a hipotézis, miszerint a férfiak beszédében erősebb a nyelvjárásias jelleg. Ez következhet abból, hogy a férfi adatközlők a kötelező hadkötelezettségük, a munkavállalásuk és családjuk eltartása miatt hosszabb ideig éltek távol anyanyelvjárásuktól: ez hosszú távon is befolyásolhatta nyelvhasználatukat. A nyelvjárási elsődleges nyelvű nők nyelvhasználatában mutatkozó változás – miszerint ők inkább hajlanak az új, nagyobb presztízsszerű formák használatára –, a nők társadalmi helyzetének változásával, a köznyelvnek a technikai forradalom által minden otthonba való behatolásával magyarázható (KISS 2002: 111). Jellemzően a falun élő nők sem háziasszonyok és/vagy a mezőkön dolgozó parasztasszonyok, akik alig lépik át a község határát. Biztosított számukra a magas szintű

oktatás, melynek keretei között elsajátíthatják a köznyelvet. Így lehetséges az, hogy az idősebb asszonyok nyelve még híven tükrözi a falujuk nyelvjárását (ahogy a vizsgálati eredmények is mutatják), de a fiatalabb generáció nőtagjaié már kevésbé. Ezzel szemben a férfiaknál már nincs általános hadkötelezettség, nincsenek annyit távol a családjuktól és szülőhelyüktől (bár a jelenleg nagyon népszerű külföldi munkavállalás szintén befolyásoló tényező lehet), ami az ő nyelvhasználatukban is változást jelent a pár évtizeddel korábbi állapotokhoz képest.

Az eredmények ismeretében megállapítható, hogy két generációval korábban a nők nyelvhasználatuk sokkal nyelvjárásiasabb volt: kevesebb hatás érte őket saját nyelvjárásukon kívül. Ezzel párhuzamosan a férfiak többet voltak távol, több egyéb befolyásoló tényezővel találkozott, ami hat(hat)ott beszédükre, ezáltal az ő nyelvhasználatuk távolodott el jobban a nyelvjárástól. Korábban a férfiak intézték nagyobb arányban a hivatali ügyeket, ez ma már inkább a nők feladatai közé tartozik. Mindezen kulturális és társadalmi változások indukálták a ma megfigyelhető, nemek közti nyelvhasználati eltéréseket.

5. Összegzés. A jelenségek összehasonlító elemzése tükrében megállapítható, hogy a településen élő vizsgált személyek nyelvében kisebb-nagyobb különbségek mutatkoznak: a beszélők nyelvhasználatuk szüntelenül változik. A számadatok alapján a nyelvjárásiaság legnagyobb mértéke – nem meglepő módon – az I. korcsoport adatközlőinek beszédében figyelhető meg: az 1. adatközlő kisgyerekkorát leszámítva egész életét a faluban töltötte, hosszabb időt nem töltött távol, ingázó életmódot sem folytatott. A 2. adatközlő bár fiatal felnőttként több városban is dolgozott, immár közel 20 éve nyugdíjasként szinte minden idejét a faluban tölti. Mindezek hatására az ő nyelvhasználatukon keresztül ismerhető meg a falu legarchaikusabb nyelvváltozata. Az anyanyelvjárás jelenségei fokozottan előkerülnek idősebb korban: általában 60-70 éves kor fölött az emberek akkor is nyelvjárásban beszélnek, ha életük nagy részében a köznyelvi nyelvhasználatot gyakorolták (BALOGH 2001: 167). Ennek alátámasztására célszerű lenne vizsgálatot folytatni a már 10-15 éve nyugdíjas, kevésbé aktív szociális életet mutató idősök körében. A középkorú adatközlők nyelvhasználatát illetően megállapítható, hogy a magasabb szakképzettség, illetve a falutól távol töltött hosszabb idő hatására a vizsgált nyelvi változóknál kevésbé használják a helyi nyelvjárásra jellemző változatokat. A legfiatalabb korosztály tagjainál hallhatók legkevésbé a nyelvjárásias változatok. Ösztönösen vagy kitűzött célként a köznyelv felé orientálódnak. Valószínűsíthető, hogy náluk a „Szólalj meg, s megmondom, ki vagy!” örökbecsűje nem állná meg a helyét.

Összegzésként megállapítható, hogy a vizsgált anyag alapján kirajzolódnak a helyi nyelvjárás módosulásának jelei. Ennek ellenére úgy vélem, nem kell tartani a teljes köznyelvűsödéstől, hiszen Tarany mint zárt település a mindennapi nyelvhasználatban őrzi az alapnyelvjárás főbb jegyeit. A falu teljes nyelvi arculatának felvázolásához további kutatások szükségeltetnek. Bízom benne, hogy kezdeti kutatásom jó alapot adhat a jövőbeli szélesebb körű munkákhoz.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS 2001. A nyelvjárási anyaggyűjtés. In: MDial. 157–174.
- KIRÁLY LAJOS 1990. *Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 186. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KIRÁLY LAJOS 2004. A mai magyar nyelvjárások. In: A. JÁSZÓ ANNA szerk., *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest. 641–686.
- KIRÁLY LAJOS 2005. *Somogy-zalai nyelvatlasz*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KISS JENŐ 2001. A nyelvjárások szerepkörei. In: MDial. 47–56.
- KISS JENŐ 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KONTRA MIKLÓS 2003. A vizsgálat keretei. In: Uő szerk., *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest. 41–84.
- MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.

Nyelvjárási attitűdvizsgálat palócok körében

RÁSI SZILVIA

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
szilviarasi@gmail.com

A vizsgálat központi témája egy felvidéki palóc település nyelvjárásának attitűdvizsgálata. A vizsgálat a keleti palóc területen található Méhiben (szlovákul Včelince) zajlott, melynek nyelvhasználatában a mindennapi beszédhelyzetek során a palóc nyelvjárás a domináns nyelvváltozat. Kutatásom során abból az előfeltevésből indultam ki, hogy a méhi nyelvhasználók többsége saját nyelvhasználatát a magyarországi beszélők nyelvhasználatához viszonyítva kevésbé helyesnek véli, illetve – a magyar standard magasabb presztízse ellenére – anyanyelvjárásukat a beszélők természetesnek tartják, nem szégyellik; erre abból következtethetünk, hogy magyarul szinte minden beszédhelyzetben nyelvjárásban beszélnek. A kutatásban a passzív megfigyelés mellett kérdőíves vizsgálati módszert alkalmaztam. A szociolingvisztikai kérdőívet 100 méhi lakossal töltöttem ki, és elsődlegesen nem és életkor alapján elemeztem.

Kulcsszók: nyelvjárás, attitűdvizsgálat, presztízis, stigma, szlovákiai magyarság.

1. Nyelvjárási attitűd. A nyelvjárási beszélők saját nyelvjárásukhoz való viszonyulásával kapcsolatban mind Magyarországon (KONTRA 1997; FODOR–HUSZÁR 1998; KISS 2000), mind határon túli területeken (KOŽÍK 2004; SÁNDOR 2000) több kutatást is végeztek az elmúlt évtizedekben. Ezek némelyike több kutatópont bevonásával vizsgálja az érintett kérdést, míg más kutatások egyetlen település attitűdvizsgálatával foglalkoznak. Jelen kutatás ez utóbbi irányhoz kíván csatlakozni, vagyis egy palóc község nyelvjárási beszélőinek attitűdvizsgálatára irányul.

Azt, hogy az attitűdnek mennyire fontos a szerepe, abból is láthatjuk, hogy széleskörűen az a nyelvváltozat terjed el, amelyhez valamilyen okból társadalmi tekintély, elismertség kapcsolódik. Az a nyelvváltozat, melyet megbélyegeznek, előbb-utóbb visszaszorul, mivel a beszélők szégyellnivalónak érzik a használatát (KISS 2003: 218; SÁNDOR 2001). Ebből a gondolatból indul ki TRUDGILL (1992/1997) is, aki szerint a nyelvi attitűd mindenekelőtt társadalmi és nem nyelvi meghatározottságú, azaz a társadalmi eredetű nyelvi ítélet tekintélyt kölcsönöz egy adott nyelvnek, nyelvváltozatnak, míg leminősít egy másik nyelvet, nyelvváltozatot. Ezzel kapcsolatban két terminust, a presztízis és stigma fogalmát kell mindenképp kiemelnünk: *presztízis*-nek a már korábban említett társadalmi elismertséget, míg *stigmatizáció*-nak a megbélyegzést nevezzük.

Napjainkban is erőteljesen élnek azok a tévhitek, amelyek szerint a nyelvjárások jóval értéktelenebbek a köznyelvnél, „a nyelvjárások a nyelvnek korcs változatai” (MENYHÁRT–PRESINSZKY–SÁNDOR 2015: 20), beszélői tanulatlan emberek, a nyelvjárást a kihalás

veszélyezteteti. Kutatások (JÁNK 2017, 2018; LANSTYÁK 2007; SZABÓ 2012) bizonyítják, hogy a nyelvhasználattal kapcsolatos téves nézetek szerves részét képezik az adott közösség kultúrájának is, ez pedig hatással van a beszélők nyelvi tudatára, a nyelvhez való viszonyulásukra. Ez főképp annak köszönhető, hogy a beszélők nem kételkednek a nyelvi tévhitek, babonák létjogosultságában, hanem elismerik, elfogadják és terjesztik azokat.

2. Méhi község és nyelvjárása. Méhi egy felvidéki település, amely Szlovákia Rimaszombati járásában, a Gömöri tájegységben terül el. A zömében magyar nemzetiségű településtől tíz kilométerre található a magyar államhatár.

A nyelvjárások kategorizálásakor a Magyar dialektológia rendszerezését (JUHÁSZ 2003: 264) veszem alapul, mely tíz nyelvjáróterületet különböztet meg. JUHÁSZ DEZSŐ a palóc nyelvjárási régiót további alcsoportokra osztotta bizonyos földrajzi és nyelvi szempontok alapján. Ezek a nyugati (nyugati és északnyugati palóc), a középső (középpalóc és Ipoly-vidéki), a keleti (keleti palóc és Hernád vidéki) és a déli tömb (déli palóc és Eger vidéki). Egy korábbi kutatás (VARGA 2010) Méhi nyelvjárását a középpalóc és a keleti palóc közé sorolta. Nem hagyható viszont figyelmen kívül, hogy míg a középpalóc nyelvjárás csoportban fonémátöbbletet jelent a *ly*, addig a keleti palóc nyelvjárás ezt a fonémát nem ismeri. S mivel Méhi erősen *j*-ző, úgy gondolom, hogy a község nyelvjárása inkább a keleti palóc nyelvjárás csoportba sorolandó.

3. Az anyaggyűjtés. Az adatfelvételt 2016 nyarán végeztem. Az anyaggyűjtéshez a passzív megfigyelés mellett a kérdőíves módszert választottam, a kérdőíveket száz lakossal tölttettem ki. A szociolingvisztikai kérdőív, amelyet összeállítottam, egy rövid ismertetőből, egy adatlapból, valamint 43 zárt és mondatkiegészítést igénylő kérdésből áll. Az adatlap teljesen anonim volt, olyan adatokat kértem, amelyeket a vizsgálat szempontjából fontosnak tartottam, mint például a nem, életkor, iskolázottság, családtagok nyelve. (Megjegyzés: az alábbiakban csupán a jelen tanulmány gondolatmenetéhez kapcsolódó kérdéseket említem.)

4. Az adatközlők. Adatközlőként száz méhi lakos szerepel a mintában, őket nemük, életkoruk és iskolázottságuk alapján választottam ki. Lényeges szempontnak tartottam, hogy életkoruk alapján egyaránt rögzítsem a fiatal, a középkorú, illetve az idősebb nemzedék véleményét is, mivel az egyes korosztályok különbözőképpen vélekednek a nyelvhasználatról. Az adatközlők a következőképpen oszlanak meg: a fiatal korosztályt (10–29 év) 21 férfi és 21 nő, a középső korosztályt (30–59 év) 19 férfi és 23 nő, az idős korosztályt (60 év fölöttiek) pedig 7 férfi és 9 nő képviseli. A továbbiakban a falu egészén a vizsgált száz főt értem.

5. A hipotézisek értékelése. A kutatás megkezdése előtt – az eddigi megfigyelői tapasztalataimból kiindulva – több hipotézist állítottam fel. Ezek közül az alábbi kettőre térek ki részletesen a dolgozat további részében. 1. A magyar standard magasabb presztízse ellenére

anyanyelvjárásukat a beszélők természetesnek tartják, és nem szégyellik. 2. Bár a méhieik abszolút többsége szinte mindig nyelvjárásban beszél magyarul, ennek ellenére saját nyelvtudásukat a magyarországi beszélők nyelvtudásához viszonyítva gyengébbnek tartják.

6. Az anyanyelvjáráshoz való viszony: szégyellik vagy sem? Megfigyeléseim alapján feltételeztem, hogy a magyar standard magasabb presztízse ellenére a beszélők természetesnek tartják és nem szégyellik anyanyelvjárásukat. Erre a kérdőívben két zárt kérdés vonatkozik: 11. Előfordult, hogy megszólták nyelvjárásias beszédmódja miatt? és 12. Volt olyan helyzetben, amikor röstellte, szégyellte itthoni beszédmódját?

A 11. kérdésre (Előfordult, hogy megszólták nyelvjárásias beszédmódja miatt?) 53 nőből 25, vagyis a nők 47,17%-a válaszolt igennel. Ugyanígy 25 nő (47,17%) válaszolt nemmel. 3 női adatközlő (5,66%) pedig a „nem tudom” lehetőséget adta meg válaszként. Ez azt jelenti, hogy a nők egyik felét már érte megbélyegzés a nyelvhasználatá miatt, míg a másik felét nem (vagy csak nem figyeltek fel rá). A férfiak esetében már látható bizonyos szintű elmozdulás. 47 férfi válaszadóból csupán 11 (23,40%) szerint fordult elő, hogy megszólták a nyelvjárásias beszédmódja miatt. Jóval nagyobb ebben az esetben azon személyek száma, akiket még nem ért semmiféle megbélyegzés a nyelvhasználatá miatt. 34 férfi (72,34%) adta meg válaszként a nemet, vagyis őket még nem szólták meg a nyelvjárás használatért. Míg a nők 47,17%-át nem érte semmiféle megbélyegzés, addig ugyanez az arány a férfiak esetében 72,34%. A férfiak esetében is volt 2 személy, aki nem tudta eldönteni, hogy mit adjon meg pontos válaszként, ez 4,26%-ot tesz ki.

A 11. kérdés (Előfordult, hogy megszólták nyelvjárásias beszédmódja miatt?) válaszait összegezve elmondható, hogy 100 válaszadóból 36-ot (36%) már megszóltak, 59-et (59%) pedig még nem szóltak meg nyelvjárásias beszédmódjuk miatt. Ez persze nem jelenti azt, hogy ezt az 59 személyt még egyáltalán nem érte semmiféle megbélyegzés, feltételezhető csupán, hogy csak nem vették figyelembe, vagy nem vették rossz néven a negatív utalásokat (ez a mennyiség nagyjából megegyezik az iskolázottság alapján való megoszlással).

A 12. kérdés (Volt olyan helyzetben, amikor röstellte, szégyellte itthoni beszédmódját?) szorosan kapcsolódik ehhez a hipotézishez (valamint az előző kérdéshez is), ugyanis az egyén saját nyelvhasználatához való viszonyát nagymértékben befolyásolhatják mások megjegyzései. A nők fiatal korosztályán belül 21 személyből 8-an (38,10%) voltak olyan helyzetben, amikor szégyellték a nyelvhasználatukat, 13-an (61,90%), akik nem. Hasonló a megoszlás a nők között a középső korosztályban is: 23 nőből szintén 8-an (34,78%) bizonyos helyzetekben röstellték, 15-en (65,22%) nem röstellték a nyelvjárásukat. Az idős korosztályba 9 nő tartozik, ahol szintén alacsonyabb a saját nyelvhasználatukat olykor szégyenlők száma, 2 nő (22,22%) tartozik ide. Ezzel szemben 7 nő (77,78%) saját elmondása szerint nem volt még olyan helyzetben, hogy röstellte volna a beszédmódját. Az összesített adatok alapján jól látszik, hogy jóval magasabb azon nők száma, akik még sosem voltak olyan helyzetben, hogy szégyelleniük kellett volna a nyelvhasználatukat, hiszen 53 nőből csupán 18 nő (33,96%) szégyellte, viszont a 35 nő (66,04%) sosem röstellte a nyelvjárásias beszédmódját.

Érdekes, hogy míg a 11. kérdésre 25 nő válaszolt igennel, vagyis 25 nőt már ért megbélyegzés a nyelvjárási beszédmódja miatt, a 12. kérdésnél csak 18-an. Vagyis 7 nő annak ellenére, hogy már előfordult, hogy megszólták a nyelvhasználatáért, mégsem szégyelli a nyelvhasználatát, ez mindenképpen pozitív attitűdöt mutat a nők körében.

A férfiak a 12. kérdésre adott válaszaiból kiderül, hogy a fiatal korosztályon belül 21 személyből 7-en (33,33%), a középkorú csoportban 19-ből 2-en (10,53%), míg az idős nemzedékből egyetlen személy sem volt még olyan szituációban, amikor kellemetlen volt neki a nyelvjárásban való megszólalás. A középkorúak csoportjából 17 férfi (89,47%), míg az idősek korosztályából mind a 7 férfi (100%) válaszolt akként a kérdésre, hogy ők még sosem röstellték a nyelvhasználatukat. Viszont a fiatal nemzedékben csökkent azon férfiak száma, akik nem szégyelltek volna a beszédmódjukat: 21-ből 6-an (28,57%) voltak azok, akik még sosem röstellték a nyelvjárásukat, 8-an (17,02%) pedig nem tudtak választ adni a kérdésre. Összegezve a férfiak 12. kérdésre adott válaszait megfigyelhető, hogy kevesebben vannak, akik szégyellenék az otthoni nyelvhasználatot. 47 férfiból 9 (19,15%) volt, aki már életében legalább egyszer röstellte, 30 (63,83%) aki még nem szégyellte, és 8 (17,02%) aki nem tudta eldönteni a válaszát. A férfiak esetében is megfigyelhető a pozitív attitűd, mivel a 11. kérdésre 11 férfi válaszolt igennel, de a 12. kérdésnél csupán 9-en voltak, akik szégyellték nyelvhasználatukat, ez azt jelenti, hogy 2 férfi nem szégyelli a nyelvjárását annak ellenére, hogy megszólták a nyelvhasználatáért.

Hipotézisem, miszerint a beszélők az anyanyelvjárásukat természetesnek tartják és nem szégyellik, nagyrészt valósnak bizonyult. 100 adatközlőből 27 (27%) került már élete során olyan szituációba, amikor szégyellte beszédmódját, ezzel szemben 65 (65%) még nem volt olyan helyzetben, amikor kellemetlen lett volna neki a nyelvjárásban való megszólalás. Mindenképpen pozitív viszonyulást mutat a tény, hogy bár a 100 adatközlő 36%-át érte már megbélyegzés a nyelvjárási beszédmódja miatt, mégis csak 27% röstellte a nyelvhasználatát. Ez azt jelenti, hogy 9%-uk annak ellenére, hogy mások már megszólták, mégsem szégyellik a nyelvjárásukat. Azt, hogy egyes adatközlők bizonyos helyzetekben szégyenkeztek a nyelvjárásukban megszólalni, nagymértékben befolyásolta, hogy kerültek-e már olyan szituációba, amikor a nyelvhasználatukat megbélyegezték. Kétségtől pozitív eredmény, hogy a beszélők több mint 60%-a figyelmen kívül hagyja mások értékítéletét és nem szégyelli saját nyelvhasználatát.

7. Az anyanyelvjárás megítélése a magyarországi beszélőkhöz képest. Második hipotézisem szerint a beszélők saját nyelvtudásukat gyengébbnek ítélik a magyarországi beszélőkéénél. Erre a feltételezésre több kérdés is vonatkozik a kérdőívben, ezek: 14. Hol beszélnek a legszebben magyarul? – 42. Saját megítélése szerint magyar nyelvtudása különbözik-e a magyarországi magyarokétól?

A fiatal korosztályba tartozó női adatközlők közül 10-en (47,62%) állították, hogy Magyarországon beszélnek a legszebben, 2 nő (9,52%) szerint Szlovákiában, 5 nő (23,81%) szerint egyéb helyen (viszont nem tüntették fel, hogy mire gondolnak), 4-en (19,05%) pedig nem tudtak választ adni a kérdésre. A 14. kérdésnél a középső korosztályból 16 nő

(69,57%) szerint szintén Magyarországon beszélnek a legszebben, 1 adatközlő (4,35%) válasza alapján Szlovákiában. 5 nő (21,74%) az egyéb válaszlehetőséget jelölte meg, 1 nő (4,35%) pedig nem adott egyértelmű választ. Ugyanerre a kérdésre az idős korosztályától csupán kétféle választ kaptam. 9-ből 7 nő (77,78%) válaszolta azt, hogy Magyarországon beszélnek a legszebben, 2 nő (22,22%) pedig nem tudta eldönteni a kérdést. Az idős korcsoportba tartozó nők között nem akadt olyan, aki azt mondta volna, hogy Szlovákiában szebben beszélnek. Ezeket az adatokat összegezve kiderül, hogy a nők 62,26%-a (33 nő) szerint Magyarországon beszélnek a legszebben magyarul és csupán 5,66% (3 nő) mondja, hogy Szlovákiában. 18,87% (10 nő) adta meg az egyéb opciót válaszként, 13,21% (7 nő) pedig nem tudta egyértelműen eldönteni választát. Egy 17 éves adatközlő szerint „nincs szebb vagy jobb”, valamint egy 58 éves nő válasza alapján „mindenhol szépen beszélnek”, ami pozitív nyelvhasználathoz való hozzáállást jelent.

A 21 fiatal korosztályhoz tartozó férfi adatközlőből 18-an (85,71%) válaszolták, hogy Magyarországon beszélnek a legszebben, 3-an (14,29%) pedig az egyéb lehetőséget választották. A középső korosztályban sem akadt, aki azt mondta volna, hogy Szlovákiában beszélnek a legszebben. Ebben a csoportban az arány a következő: 15 férfi (78,95%) szerint Magyarországon, 2 férfi (10,53%) szerint egyéb helyen (50 éves adatközlő: „Romániában”), 3 férfi (10,53%) pedig nem tudta választát eldönteni. Az idős korcsoportban szintén azok száma volt a legnagyobb, akik szerint Magyarországon beszélnek a legszebben magyarul: 7 adatközlőből 5 férfi (71,43%). 1 férfi (14,29%) szerint Szlovákiában, 1 férfi (14,29%) szerint pedig „Erdélyben” beszél a legszebben a magyar nyelvet. Amennyiben az összes férfi választát áttekintjük, megfigyelhető, hogy itt is nagyobb azok száma, akik szerint a legszebben Magyarországon beszélnek: 80,85% (38 férfi). 2,13% (1 férfi) szerint Szlovákiában, 12,77% (6 férfi) véleménye szerint egyéb helyen (mint például Románia, Erdély) beszélnek a legszebben magyarul.

A férfiak és a nők válaszait összegezve 71% (71 személy) vallja, hogy Magyarországon beszél a legszebben a magyar nyelvet, míg Szlovákiát csupán 4% (4 személy) adta meg válaszként. 16% (16 személy) az egyéb lehetőséget választotta, de csupán ketten adtak konkrét földrajzi területet pontosításként (Erdély, Románia). Bár ez a kimutatás nem ad közvetlenül választ a hipotézisemre, mely szerint a beszélők gyengébbnek ítélik saját nyelvtudásukat a magyarországi beszélőkéhez képest, viszont szorosan összefügg vele. 71% ugyanis szebbnek tartja a magyarországi beszédmodot a sajátjánál, a nyelvi értékítéletük pedig nagy befolyással van a nyelvtudásuk megítélésére.

A 14. kérdés (Hol beszélnek a legszebben magyarul?) főként a nyelvi értékítélettel függ össze, viszont úgy gondolom, hogy ez nagy hatással van a beszélők saját nyelvtudásának megítélésére is. A 42. kérdés (Saját megítélése szerint magyar nyelvtudása különbözik-e a magyarországi magyarokétól?) direkt módon kérdez rá a beszélők véleményére saját nyelvtudásuk megítélésével kapcsolatban, míg az előbbi kérdésre adott válaszok implicit módon tartalmazzák ugyanezt.

A fiatal korosztály női adatközlőiből 8 (38,10%) egyértelműen gyengébbnek, míg 10-en (47,62%) ugyanolyannak véli saját nyelvtudását, mint a magyarországi beszélőké.

A középkorú nők közül 12 (52,17%) gondolja úgy, hogy nyelvtudása gyengébb, 9 nő (39,13%) úgy, hogy egyenértékű a Magyarországon élőkével. Az idős korosztályból 4-en (44,44%) hiszik, hogy a magyarországi beszélők nyelvtudása jobb, 3-an (33,33%) pedig azt, hogy ugyanolyan jó mindkét térség magyar beszélőinek a magyar nyelvtudása. Tehát a női adatközlők 45,28%-a (24 nő) tartja saját nyelvtudását gyengébbnek, mint a magyarországi beszélőké, 41,51% (22 nő) pedig egyenértékűnek a magyarországi beszélőkével. Meglepő a tény, hogy egyetlen nő sem mondta a saját nyelvtudására, hogy az jobb lenne a magyarországiakénál.

A férfiak fiatal korcsoportjában 9 férfi (42,86%) véli a saját nyelvtudását gyengébbnek, 1 (4,76%) viszont jobbnak a magyarországi beszélőkéénél. 10-en (47,62%) voltak, akik szerint nyelvtudásuk ugyanolyan minőségű, mint a magyarországiaké. A középkorú férfiak esetében már többen, 12 férfi (63,16%) gyarapította azok csoportját, akik gyengébbnek hiszik nyelvtudásukat. 5 (26,32%) válaszolta, hogy a nyelvtudásuk egyenértékű a magyarországi beszélőkével. Az idősek csoportjában viszont 5-en (71,43%) válaszolták azt, hogy ugyanolyan szinten beszélnek magyarul, mint a magyarországi beszélők, s kevesebben (2 férfi: 28,57%) voltak azok, akik gyengébbnek vélik nyelvtudásukat. Összességében tehát hasonlóak az eredmények, mint a nők esetében, ugyanis 23 férfi (48,94%) gondolja azt, hogy a magyarországi magyarok nyelvtudása jobb, mint az övé, 20 férfi (42,55%) pedig azt, hogy ugyanolyan. A 47-ből egyetlen férfi (2,13%) gondolja úgy, hogy nyelvtudása jobb, mint a magyarországiaké.

Az adatokat összegezve a következőket figyelhetjük meg: 100-ból 47 személy (47%) szerint saját nyelvtudása gyengébb a magyarországi beszélőkéénél, 42 személy (42%) szerint ugyanolyan, mint a magyarországiaké, 1 személy (1%) pedig úgy véli, hogy a saját nyelvtudása jobb, mint a magyarországi magyar beszélőké.

Hipotézisem, mely szerint a beszélők saját nyelvtudásukat gyengébbnek ítélik a magyarországi beszélőkéétől csak bizonyos mértékig igazolódott be. 71%-uk ugyan szebbnek tartja a magyarországi beszédmodot, viszont csupán 47% válaszolta azt, hogy a saját nyelvtudása gyengébb a magyarországi magyar beszélőkéénél. 42% szerint nyelvtudásuk ugyanolyan, mint a magyarországiaké, ami nem egyenlő azzal, hogy a beszélők leminősítenék a saját nyelvtudásukat.

8. Összegzés. A hipotéziseket a vizsgálat eredményei nagyrészt igazolták. Az adatok azt mutatják, hogy bár a 100 adatközlő több mint egyharmadát érte már megelégedés a nyelvjárási beszédmódja miatt, s ezen adatközlők nagy része szégyellte is a nyelvhasználatát, egy kisebb része viszont továbbra is pozitívan viszonyult hozzá. A kapott adatokból kimutatható az is, hogy az adatközlők majdnem fele a saját nyelvtudását gyengébbnek ítéli a magyarországi magyar beszélőkéhez képest, s több mint a kétharmaduk pedig szebbnek tartja a magyarországi beszédmodot a sajátjánál.

A válaszokból szintén kiolvasható, hogy a lakosok törekednek a magyar nyelv megtartására, ugyanis a beszélők a megszólalásuk nagy részében a magyar nyelvet használják. Ebben az esetben az anyanyelv megtartása egyenlő az anyanyelvjárás megtartásával.

Hivatkozott irodalom

- FODOR KATALIN – HUSZÁR ÁGNES 1998. Magyar nyelvjárások presztízisének rangsora. *Magyar Nyelv* 94: 196–210.
- JÁNK ISTVÁN 2017. Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában. A nyelvi szocializáció jelentősége a tanuló értékelésében. *Szociológiai Szemle* 27: 27–47.
- JÁNK ISTVÁN 2018. *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben: Négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei*. Disszertáció, kézirat. Nyitra.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: MDial. 262–324.
- KISS JENŐ 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tetszési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* 124: 465–468.
- KONTRA MIKLÓS 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- KOŽÍK DIANA 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: LANSTYÁK ISTVÁN – MENYHÁRT JÓZSEF szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Kalligram Kiadó, Pozsony. 93–124.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2007. Általános nyelvi mítoszok. In: DOMONKOSI ÁGNES – LANSTYÁK ISTVÁN – POSGAY ILDIKÓ szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely – Budapest. 174–212.
- MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- MENYHÁRT JÓZSEF – PRESINSZKY KÁROLY – SÁNDOR ANNA 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- MENYHÁRT JÓZSEF – PRESINSZKY KÁROLY – SÁNDOR ANNA 2015. *Szlovákiai magyar nyelvjárási szöveg- és forrásgyűjtemény*. Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- SÁNDOR ANNA 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- SÁNDOR KLÁRA 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF Kiadó, Szeged. 153–216.
- SZABÓ TAMÁS PÉTER 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely.
- TRUDGILL, PETER 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.

ANYANYELV ÉS OKTATÁS

Magyar anyanyelvi oktatás Finnországban

Körkép a Helsinkiben és vonzáskörzetében élő magyar diaszpóra magyar oktatási lehetőségeiről

BABINYECH ERIKA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
erika.babinyecz@gmail.com

Finnországban több helyen is lehetőség van a gyermekek magyar oktatására, amelyet az oman äidinkielen opetus ('saját anyanyelv oktatása') keretei biztosítanak. Hetente két tanítási órára van lehetőség, ezt az önkormányzatokon keresztül az állam támogatja. Helsinkiben és vonzáskörzetében, Espooban és Vantaaban 2017-ben összesen négy magyartanár tanított, akiknek az óráin résztvevő megfigyelőként gyűjtöttem adatot erről az oktatási formáról. A magyartanulás lehetősége fontos tényezőnek bizonyult a nyelvfenntartás szempontjából.

Kulcsszók: magyar külföldön, diaszpóra, Finnország, anyanyelv, nyelvpolitika, nyelvfenntartás.

1. A kutatás alapadatai. A kutatás esettanulmányként mutatja be Uusimaa területének magyar nyelvi oktatását. Az elsődleges cél az információgyűjtés volt a diaszpóra anyanyelvi tanításának finnországi intézményrendszeréről, mert ezzel korábban részletesebben nem foglalkoztak.

A magyarórákat résztvevő aktív megfigyelőként vizsgáltam (GRÖNFORS 2010: 154–170), majd megfigyeléseim pontosítása érdekében irányított interjút készítettem a magyart tanító tanárokkal. A beszélgetésekre az utolsó vizsgált órák után került sor. Az anyanyelvi oktatási formáról közölt adatok a megfigyeléseken és a tanárokkal készített interjúkon alapulnak.

2. Oman äidinkielen opetus – anyanyelvi oktatás. Finnország nyelvpolitikai helyzetét a Finn alaptörvény alapozza meg, amely kijelenti, hogy a finn és a svéd a hivatalos nyelv az országban; a számíknak, a romáknak és más kisebbségi csoportoknak pedig joguk van az anyanyelvük és kultúrájuk fenntartására és fejlesztésére (Finn alaptörvény 1999). A Nyelvtörvény rendelkezik ezen jogok kiterjedtségéről (Finn nyelvtörvény 2003); a 4. §. alapján egyéb jogszabályok is rendelkeznek nyelvekkel összefüggő kérdésekről. Többek között ilyen a Köznevelési törvény, amely 12. §-a alapján anyanyelvként – az oktatás nyelvét figyelembe véve – finnt, svédet vagy számít tanítanak, ám a gyermek gondozójának döntése alapján roma, jelnyelv, vagy egyéb is lehet az anyanyelvi nevelés tárgya (Köznevelési törvény 1998).

A Finnországba bevándorlók nyelvi sokszínűségére értékes erőforrásként kezdtek el tekinteni, amely hatott az anyanyelvi oktatás fontosságára. A törvényi kereteken kívül számos szakirodalmi mű foglalkozik nyelvpolitikával (oktatási és kisebbségi csoportokat érintő kérdésekkel többek között: SORJONEN–VILKUNA–LAPPALAINEN szerk. 2010; PÖYHÖNEN–LUUKKA szerk. 2007; LATOMAA szerk. 2007, 2009 – utóbbi A finn nyelv jövője című programtervezet a fennoskandináv nyelvpolitikai helyzet felvázolásán túl a finn állapotát helyezi el a nyelvi sokszínűségben).

Az oman äidinkielen opetus-t a törvények nem, de a Közoktatási törvény által is szabályozott Közoktatási alaptanterv (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014) tartalmazza (először 1992-ben), azonban 2004-ben a tanterv mellékletébe került, így elvesztette tantárgy jellegét és kiegészítő oktatássá vált. Mint oktatási forma már az 1970-es években elindult – ekkor a menekültstátuszúaknak fenntartva, majd 1987-ben vonták be a bevándorló háttérrel rendelkező gyermekeket. Az oktatás megszervezése az önkormányzat hatásköre, finanszírozását az állam biztosítja (IKONEN 2017: 41–44; MARKUS–VECSERNYÉS–WICHMANN 2014: 108). A részvétel önkéntes (Helsinki város honlapja 2018a), de ha egy nyelvi csoport szeretne órákat indítani, teljesítenie kell az önkormányzat által megszabott minimum létszámot. Helsinki, Espoo és Vantaa esetében ez 4–10 diákot jelent, viszont egységes kritériumként megjelenik, hogy heti kétszer 45 perc áll rendelkezésre (Helsinki város honlapja 2018b).

3. Magyarórák Uusimaa területén. Uusimaa területén 2017-ben összesen négy magyartanár tanít, közülük kettő a fővárosi kerületben, Helsinkiben; egy Vantaaban és egy Espooban, amely városok szorosan kapcsolódnak Helsinki területéhez. Az alábbi táblázatok megmutatják a Finnországban bejelentett magyar nyelvű lakosok, valamint a magyarórákra járó diákok számát.

1. táblázat

Finnországban bejelentett magyar nyelvű beszélők száma 2016-ban az egész országban és Uusimaa területén korosztály szerint (Tilastokeskus 2017)

	Minden korosztály	A származásnyelvi oktatást igénybe vehető korosztályok		
		5–9 évesek	10–14 évesek	15–19 évesek
Egész ország	2881	132	127	102
Uusimaa területe	1234	67	67	42

A finn statisztikai hivatal táblázata (Tilastokeskus 2017) az 5–9, 10–14 és 15–19 éveseket csoportosítja. Az anyanyelvi oktatást az általános iskolások és a középfokú oktatásban tanulók vehetik igénybe, akiket a Tilastokeskus fent említett korcsoportjai fednek le.

A 2. táblázat „Órák” oszlopában a nagybetűk a különböző tanárokhoz kapcsolódnak (az A1 és A2 kóddal jelölt órát ugyanaz a tanár tartja). A táblázat csak az általam látogatott órákat tartalmazza, és adatai a 2017-es tanév első félévére vonatkoznak.

2. táblázat

Az általam látogatott órák tanulói létszáma 2017 első félévében

Órák	Tanulók létszáma
A1	12
A2	10
B	6
C	4
D	8

Az 1. és 2. táblázatot összehasonlítva látszódik a különbség az órákra feljogosított korosztályok létszáma és a valóban órára járók száma között. Ez fakadhat abból, hogy sokan nem ismerik az oktatás nyújtotta lehetőséget: az önkormányzatok honlapjain kevés az információ, az iskolákban pedig nem minden esetben nyújtanak teljeskörű tájékoztatást (BABINYEZ 2017: 26–28); ezen felül a szülői attitűdök is befolyásolják a gyermekek részvételét (BABINYEZ 2017: 16–17).

4. A magyar mint anyanyelv

4.1. A magyar nyelv Finnországban. A magyar a Finnországban jelen lévő 23. legnagyobb kisebbségi nyelv volt 2016-ban. A listát az orosz, ezt követően az észt, majd az arab vezeti (Tilastokeskus 2017). Ahogy az 1. táblázat mutatja, a finn statisztikai hivatal rendelkezik adatokkal a nyelvi kisebbségekről, azonban ezek nem nyújtanak teljes körű információkat: a gyermek születése után a szülők csak egy nyelvet jegyeztethetnek be, amely nem minden esetben a magyar. Ezenfelül a nem Magyarországról érkezett magyarok számát sem a magyar nyelvűek statisztikáihoz számítják (KOVÁCS 2009: 360).

Az órákon tanuló gyerekek szülei vagy mindkét esetben magyarok, vagy legalább egyikük az. Otthoni környezetben jellemző akár három nyelv használata is (a két szülő anyanyelve mellett közös kódjuk). Azokban a családokban, ahol több kiindulási nyelv is jelen van, az anyanyelvi oktatás döntéshelyzetet jelenthet, mert egy diák csak egy nyelvre jelentkezhet.

4.2. A magyar nyelv az órákon. Az oktatásban hivatalosan csak olyan diák vehet részt, aki magyarul legalább már kommunikációs szinten tud, de ez a gyakorlatban néha csak részben teljesül. Az órákon a korosztály és a nyelvtudás szintje is széles skálán mozog. A csoportok életkor szerinti bontására nincsen lehetőség, ezért a tanárok azt az óra keretein belül végzik el különböző korosztályoknak szóló feladatok kiosztásával. Ez egyben az egyik nehézséget is jelenti, mert nagyobb létszámú csoport esetén sok időt elvesz a foglalkozásból.

Az oktatás célja a magyar nyelvtan elsajátítása és gyakorlása, az irodalom, a történelem és a kultúra főbb tárgyköreivel való megismerkedés, ezen felül fontos célkitűzésként jelenik meg, hogy a diákok érdeklődését felkeltsék anyanyelvük iránt, hogy azt a jövőben is fejleszteni szándékozzanak. A legtöbb tanár törekszik a magyar kizárólagos használatára, mivel azonban magyar–finn kétnyelvű (több esetben háromnyelvű) gyermekekről van szó, a finn nyelv használata sokszor elkerülhetetlen. Ezzel kapcsolatban többféle tanári viselkedés volt megfigyelhető: egyrészt a megengedő, másodrészt a kooperatív, a finnt mint magyarázó nyelvet használó, harmadrészt pedig a nem megengedő, sőt tiltó magatartás.

A diákok közötti kommunikációban megfigyelhető volt, hogy a domináns nyelvükön kommunikáltak egymással – például egy magyar testvérpár, akiknek mindkét szülője magyar, családi nyelvként a magyart használja otthon, így egymással is ez a közös kód, ellenben akiknél a finn a domináns nyelv, azok szívesebben folytatták az órai és óráközi magánbeszélgetéseiket finnül.

4.3. A tanterv. A hivatalos tantervi keretet a Köznevelési alaptanterv (Perusopetuskes opetussuunnitelman perusteet) adja meg függelékként (Alaptanterv 2014: 463–472), amely a különböző évfolyamokban elsajátítandó készségeket tartalmazza. A származásnyelvi tanárok szabadon döntenek a tananyag és az eszközök kiválasztásáról, a tanításról – az órákon már nem ellenőrzik őket, de a csoport létszámáról és a megtartott alkalmak gyakoriságáról kötelesek jelenteni. Éppen ezért más-más tankönyveket és módszereket használnak, valamint az óra menetében is vannak felfedezhető különbségek. Az Alaptanterv származásnyelvi órákra vonatkozó része az oktatás céljául tűzi ki többek között azt, hogy a gyermek képes legyen a különböző tantárgyak tartalmáról anyanyelvén beszélni (Alaptanterv 2014: 463). Ez a cél a gyakorlatban nem teljesül, mivel az időkeret szűkös volta miatt nincsen arra kapacitás, hogy minden tantárgy anyagával foglalkozzanak.

Az Alaptanterv szerint van lehetőség helyi, nyelvspecifikus tantervek létrehozására és alkalmazására (Alaptanterv 2014: 463). Egy magyar nyelvre vonatkozó tervezet elérhető Tampere város honlapjáról (Magyar tanterv 2006), amelyet hivatalosan Helsinkiben és környékén is használnak, irreleváns feltételei miatt azonban – mint például rovásírás megismerése (Magyar tanterv 2006: 3, 7) – frissítésre szorulna, de valójában nem használták. Egy közösen létrehozott, magyar nyelvet érintő tanterv gondolata fel sem merülhet, mert a különböző csoportok létszáma és a diákok életkora olyan speciális feltételeket szab, amelyeket nem lehetne egységesíteni.

Az értékelés külön bizonyítvány vagy igazolás formájában történik, amelybe érdemjegy vagy szóveges értékelés kerül a tanár döntése alapján (Alaptanterv 2014: 472). Az osztályzat legnagyobb részét a kommunikációs és kommunikatív készség adja, tehát jó helyesírás nélkül is lehet jó értékelést szerezni. Ennek ellenére a tanárok törekednek a helyesírás gyakorlására és a szépírás megtanítására. Utóbbira a finn iskolák gyakorlata hat, ahol szépírást nem tanítanak, így a magyar származásnyelvi órákon a diákok nyomtatott betűket is használnak a szövegalkotás során.

4.4. A tankönyvek. A magyarországi általános iskolákban használt tankönyvek kerülnek elő Finnországban is, főként a Hétszínvilág sorozat (1994–2016). A könyveket a tanárok szerzik be Magyarországról. A gyerekek az órán használt könyveiket nem sajátjukként birtokolják, a tanév végén vissza kell adniuk a köteteket, hogy azokat más diákok is hasznosíthassák. Irodalom-, nyelvtan- és olvasókönyvek, írást gyakorló munkafüzetek fordulnak elő a legnagyobb gyakorisággal, elvétve történelemkönyvek is felbukkannak.

Kedvelt segédanyagok a külföldön élő magyar nyelvű gyerekeknek írt tankönyvek, amelyek néha hatékonyabbnak mutatkoznak a nehezebb, magyarországi oktatásban használt tankönyvekkel szemben. Ilyenek voltak a PATHY LÍVIA és SEPER JUDITH (2012) által írt *Az én világom*, valamint LENGYEL MELINDA és LENGYEL FERENC (2009) *Szeretem, akarom, tanulom* című tankönyve. További példa a speciális tankönyvigényre VÁNYI ÁGNES és SCHWALMNÉ NAVRATIL KATALIN (2006) *Mi? Mi! Avagy diszlexiás képregény* című fejlesztő könyve, amely szórakoztatóbb és könnyedebb témákat kínált a magyart alacsonyabb szinten beszélőknek.

5. Összegzés. Az anyanyelvi oktatás jó lehetőséget kínál a magyar nyelv gyakorlására Finnországban, hiszen ismereteket nyújt a nyelvről és kultúráról, valamint magyar nyelvű társaságot is biztosít a gyerekeknek, amely a nyelvfenntartás szempontjából fontos tényező; továbbá kiegészítheti az otthoni, szülői törekvéseket. A kis óraszám és a nagy létszám nehezíti az órák hatékonyságát; ezen a problémán az tudna segíteni, ha több olyan tankönyv állna rendelkezésre, amely kimondottan külföldön élő magyar nyelvű gyerekeknek szól. Mivel az órákon a szóbeli kommunikáció kapja a leghangsúlyosabb szerepet, a szövegalkotási feladatok bizonyultak nehezebbnek a diákok számára – akik különböző szinten képesek használni a magyar nyelvet attól függően, hogy a családban pozitív attitűdök kapcsolódnak-e a tanulásához, illetve, hogy van-e számottevő magyar társaságuk az órák keretein kívül.

A Helsinki környékén magyart tanító tanárok között szoros együttműködés még nem jött létre, a közös eszmecserék azonban elősegíthetnék a fejlődést, az újabb eszközök és módszerek megismerését. A magyar származásnyelvi órák jövőbeni fejlesztése érdekében fontos lenne, hogy az oktatók összefogjanak és létrehozzák saját továbbképzésüket.

Összességében ennek az oktatási formának a működése egy olyan lehetőség a diaszpórában élő gyerekek számára, amely nagyban hozzájárulhat anyanyelvük fenntartásához.

Hivatkozott irodalom

- Alaptanterv = Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. LIITE3. 463–472.
http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf (2018. 03. 31.)
- BABINYEZ ERIKA 2017. *Sosiolingvistinen tutkimus unkarin oppitunneilla Suomessa. Unkarin äidinkielen opetus Uudellamaalla. Sociolingvisztikai vizsgálat finnországi*

- magyarórákon. Magyar származásnyelvi oktatás Uusimaa területén.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Finn alaptörvény = Suomen perustuslaki. 11.6.1999/731. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731> (2018. 03. 31.)
- Finn nyelvtörvény = Kielilaki. 6.6.2003/423. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030423> (2018. 03. 31.)
- Finn közoktatási törvény = Perusopetuslaki. 21.8.1998/628. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=perusopetuslaki> (2018. 03. 31.)
- GRÖNFORS, MARTTI 2010. Havaintojen teko aineistonkeräyksen menetelmänä. In: AAL-TOLA, JUHANI – VALLI, RAINE szerk., *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I.* PS-kustannus, Jyväskylä. 154–170.
- Helsinki város honlapja 2018a. = <https://www.hel.fi/helsinki/fi/kasvatus-ja-koulutus/perusopetus/mita-opiskellaan/kielten/s2/s2> (2018. 03. 31.)
- Helsinki város honlapja 2018b. = <https://www.hel.fi/helsinki/fi/kaupunki-ja-hallinto/hallinto/palvelut/palvelukuvaus?id=3411> (2018. 03. 31.)
- IKONEN, KRISTIINA 2017. Oman äidinkielen opetuksen kehityksestä Suomessa. In: LATOMAA, SIRKKU szerk., *Oma kieli kullaan kallis. Opas oman äidinkielen opetukseen.* Opetushallitus, Helsinki. 41–56. http://www.oph.fi/download/46930_OPH_oma_kieli_03092007_www_lock.pdf (2018. 03. 31.)
- KOVÁCS MAGDOLNA 2009. A finnországi magyarok egy csoportjának identitása és nyelvi attitűdjei. In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia.* Tinta Tankönyvkiadó, Budapest. 359–366.
- LATOMAA, SIRKKU szerk. 2007. *Oma kieli kullaan kallis. Opas oman äidinkielen opetukseen.* Opetushallitus, Helsinki. http://www.oph.fi/download/46930_OPH_oma_kieli_03092007_www_lock.pdf (2018. 03. 31.)
- LATOMAA, SIRKKU szerk. 2009. *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma.* Edita Prima Oy, Helsinki.
- LENGYEL MELINDA – LENGYEL FERENC 2009. *Szeretem, akarom, tanulom. Gyakorló nyelvkönyv 9–10 évesek számára.* Sodalitas, Bács.
- Magyar tanterv 2006. = https://www.tampere.fi/liitteet/5m6oveVYR/unkari_ops_17082006.pdf (2018. 03. 31.)
- MARKUS, KAIJA – VECSENYÉS ILDIKÓ – WICHMANN, IRENE 2014. A migráns tanulók oktatásáról Finnországban. *THL₂: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata. Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture.* http://epa.oszk.hu/01400/01467/00012/pdf/EPA01467_thl2_2014_2_106-117.pdf (2018. 03. 31.)
- Oma kieli = *Oma kieli – oma mieli. Opas oman äidinkielen oppimisen tukemiseen.* 2009. Opetushallitus, Helsinki. http://www.oph.fi/download/121981_oma_kieli_oma_mieli_2009.pdf (2018. 03. 31.)

- PATHY LÍVIA – SEPER JUDITH 2012. *Az én világom*. Sodalitas, Bécs.
- PÖYHÖNEN, SARI – LUUKKA, MINNA-RIITTA szerk. 2007. *Kohti tulevaisuuden kielikoulu-tusta*. Jyväskylän yliopistopaino, Jyväskylä.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – VILKUNA, MARIA – LAPPALAINEN, HANNA szerk. 2010. *Kielellä on merkitystä*. Hakapaino, Helsinki.
- Tilastokeskus 2017 = *Kieli iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain 1990 – 2017*.
http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__vrm__vaerak/statfin_vaerak_pxt_010.px/?rxid=1980913e-f287-43f4-a043-6504e11bb096. (2018. 03. 31.)
- VÁNYI ÁGNES – SCHWALMNÉ NAVRATIL KATALIN 2006. *Mi? Mi! Avagy diszlexiás képességny*. Műszaki Kiadó, Budapest.

Kétnyelvű osztálytermi diskurzusok a Felvidéken*

KATONA ÉVA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
wica93@gmail.com

A dolgozat a szlovákiai magyar kisebbség többségi nyelven történő beiskolázási problémáiról szól. Jelenleg a magyar elsőnyelvű diákok körülbelül 7%-a szlovák oktatásban vesz részt, ami egyrészt csökkentheti anyanyelvi kompetenciájukat, hosszú távon pedig nyelvcserehez vezethet. A magyar diákokból álló szlovák iskolai csoportokban az is előfordulhat, hogy a tanórák nyelve nem marad meg szigorúan szlováknak, ugyanis a diákok számára esetenként problémát okoz a szlovák nyelven történő tanulás. Azt vizsgáltam, hogy a szlovák iskolába íratott diákok nyelvhasználata hogyan alakul oktatáson belül és kívül, megváltozik-e a nyelvi preferenciájuk, és hogy az osztályteremben hogyan alakul a magyar és a szlovák nyelv viszonya.

Kulcsszók: kisebbség, oktatás, kódváltás, szlovákiai magyar.

1. Bevezetés. Szlovákia legszámottevőbb kisebbsége a magyar, amely a 2011-es adatok szerint a népesség 9,4%-át alkotta (SZABÓ 2013: 106). A szlovák többségi nyelv oktatása a magyar tanítási nyelvű oktatási intézményekben is kötelező, de annak ellenére, hogy a kisebbségi iskola lehetőséget kínál a nyelv tanulására, sok magyar szülő úgy határoz, hogy gyermekét szlovák iskolába íratja be. Sok szülő a gyermek sikerességének kulcsát többek közt a szlovák nyelvű oktatásban is látja, sőt SZABÓ (2013: 104) szerint a szülők esetenként úgy gondolják, hogy a magyar iskolába íratással korlátozzák a gyerekek majdani érvényesülését. Ezt támasztja alá az az adat is, hogy a 2013–2014-es tanévben a magyar diákok 13,26%-a járt szlovák iskolába (PÉK 2015). A gyermekek másodlagos szocializációja szlovák nyelven történik, a kvázi idegen nyelvű, jelen esetben környezeti nyelvű beiskolázás ahhoz vezethet, hogy később a diáknak egyik nyelven sem lesznek megfelelő kompetenciái (BARTHA 1999: 211). Ezért tartottam fontosnak megvizsgálni, hogy milyen ezeknek a kisebbségi helyzetben lévő diákoknak a nyelvi helyzete, valószínűsége, hogyan változik a többségi nyelvű iskolába íratott gyermekek nyelvhasználata, nyelvi viselkedése, és hogyan oszlik meg a két nyelv szerepe.

2. Anyag és módszertan. Kutatásomat egy felvidéki középiskolában végeztem, egy magyar többségű városban, melyről az anonimitás megőrzése érdekében további adatokat nem teszek közzé. A kutatást 2016–2017 telén végeztem, az iskolán belül egy kisebb csoportot

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

választottam ki. A két szakirányt is oktató intézmény évfolyamonként azonban csak egy szlovák tanítási nyelvű osztályt tud indítani a magyar tanítási nyelvű osztályok mellett. A szlovák osztály csoportja tehát a két szakiránynak megfelelően tovább oszlik. Az osztály diákjai a szakjuknak megfelelő szaktantárgyakat két csoportra osztva tanulják – ezen belül az egyik (hatfős) csoport tanulói körében végeztem a vizsgálatot. A csoport tagjai harmadik osztályosok (tizenhét év körüliek). Összesen 36 tanórán vettem részt megfigyelőként, a folyó beszélgetésbe lehetőség szerint nem beavatkozva, a számomra érdekes nyelvi jelenségekről gyorsírással jegyzetet készítve. Emellett a szünetekben zárt kérdéseket tartalmazó kérdőívet tölttettem ki a diákokkal, továbbá az őket tanító tanárok közül hárommal interjút készítettem.

Az elkészült jegyzeteket a diskurzuselemzés és a kódváltáselemzés eszközeivel dolgoztam fel, az így elkészült korpuszban elsősorban azt vizsgáltam, hogy mi a kódváltások oka és célja, hogyan válik eszközzé a nyelv megválasztása. Kiindulási pontom GUMPERZ hat kódváltási funkciója volt, amelyek a következők: idézés, hallgatóság kijelölése, közbevetés, ismétlés, érvényesítés, személyesség tétel és eltávolítás (GUMPERZ 1982: 75–80). Ezen és további kategorizálások (SCOTTON 1988: 169–174; LANSTVÁK 2000; VANCÓNÉ 1998: 90–91) alapján állítottam fel saját szempontrendszeremet, amely alapján összesen hét csoportba tudtam sorolni a kódváltásokat: érzelmi/kapcsolattartó funkció, magyarázat/fordítás, nyelvi bizonytalanság, nyomaték, hivatalosság/hivatalosságra való visszatérés, órai munkától való eltérés/csoporton belüli közelítés és idézés.

A kérdőív összesen harmincöt kérdést tartalmazott. Főbb pontjai: a legközelebbi rokonsággal történő beszélgetés nyelve, a mindennapi élet színterein (barátokkal, üzletekben és orvosokkal szemben) történő nyelv választás, továbbá a médiafogyasztás preferált nyelve volt. A tanárokkal rövid interjút folytattam, ahol azt kértem, hogy saját szavaikkal írják le, mit gondolnak a kétnyelvű diákokról és az ő nyelvhasználatukról. A kérdőívek készítésekor feltételeztem, hogy a szlovák iskolában tanuló magyar anyanyelvű diákok az élet többi szférájában a magyar nyelvet preferálják.

3. A kérdőívek és interjúk eredményei. A kérdőívekben az alapvető demográfiai adatok mellett arra voltam kíváncsi, hogy az adatközlők bizonyos személyekkel milyen nyelven beszélnek általában, és hogy főként milyen nyelvű a médiafogyasztásuk és a digitális eszköz-használatuk. A megkérdezettek mind szlovák nyelvű óvodába és szlovák nyelvű alapiskolába jártak. Egy személy van az adatközlők között, aki anyjával és apjával is inkább szlovákul beszél, de nem kizárólagosan. Egy fiúnak az anyja szlovák, vele szlovákul beszél, apjával pedig magyarul. A lány, aki szüleivel főként szlovákul beszél, azt válaszolta, hogy nagyszüleivel csak szlovákul kommunikál. Egy fiú anyjával és az anyai ági nagyszüleivel szlovákul, az apai ágiakkal pedig magyarul beszél. A többi diák azt nyilatkozta, hogy szüleivel és nagyszüleivel kizárólag magyarul társalog. A hat megkérdezettből négy diáknak van testvére, akikkel kivétel nélkül mindenki magyarul beszél. A hat emberből mindenkinek kizárólagosan vagy főként magyarok a barátai. Az a lány, akinek vannak szlovák barátai is, szintén azt válaszolta, hogy csak magyarul beszél a barátaival – valószínűleg azok a szlovákok tudnak magyarul, és ők alkalmazkodnak.

Aki néz tévét, magyarul teszi. Újságot kevesen olvasnak. Az újságolvasás nem népszerű, a megkérdezettek közül csak egy adatközlő olvas magyarul, egy pedig szlovákul. Érdekes, hogy internetes tartalmakat inkább szlovákul olvasnak. A Facebookon saját posztokat négyen kizárólag magyarul írnak, ketten inkább magyarul, de néha szlovákul is. Mások állapotfrissítéseikhez viszont főként magyarul szólnak hozzá, van, aki kizárólagosan magyarul. Az olvasott sajtó nyelve és a tévézés nyelve közti nagy különbséget feltehetőleg azok modalitása okozza. A tévézéshez a hallott beszéd értése szükséges, amelyet a tanulók szinte minden esetben magyarul is gyakorolhattak otthon születésüktől kezdve. Az internetes cikkek olvasásához viszont az olvasottszöveg-értést kell használni, olvasni pedig ezek a diákok az első osztálytól kezdve iskolai keretek között, szlovákul tanultak. A megkérdezettek 100%-ának szlovák nyelvű operációs rendszere és szlovák billentyűzetkiosztása van a számítógépén, és egy személy kivételével szlovák nyelvű az okostelefonjuk is.

A város gyakran látogatott helyein – mint a gyorsétterem, fagyaltárus, ruhabolt, élelmiszerbolt – a megkérdezettek 66%-a mindig magyarul beszél, a szlovákot akkor választják, ha az eladóról tudják, hogy szlovák. Más a helyzet a körzeti orvossal és a szakorvosokkal – ez egy sokkal formálisabb környezet, és ezzel összhangban a kitöltőknek csak a harmada beszél velük magyarul, a többiek csak szlovákul vagy főként szlovákul. A megkérdezettek felének van magyarországi ismerőse, akivel szokott beszélgetni. Arról számoltak be, hogy azokat minden esetben értik, de ez nem mindig kölcsönös. Továbbá arról érdeklődtem, hogy megítélésük szerint melyik nyelven könnyebb magukat kifejezniük, magyarul vagy szlovákul. Hárman jelezték azt, hogy ugyanolyan könnyű mindkét nyelven, hárman pedig azt mondták, hogy magyarul könnyebb kifejezni a gondolataikat. A kérdőív végén a diákokat megkérdeztem, hogy van-e bármi hozzáfűznivalójuk a kétnyelvűségi témához, ahol a pár kapott válasz közül a következő két részletet emelném ki: „Itt a határ mellett összevissza, keverve beszélünk. Nem jó, ha valaki csak egy nyelven tud, és elég durva az, ha odamegy egy szlovák az eladóhoz, és az nem ért, csak magyarul.” – „A magyarországiak nem mindent értenek, mert mi szavakat átcsinálunk, és van, hogy nem is vesszük észre. Örülök, hogy itt születtem, és egy nyelvvel többet tudok, örülök, hogy apum megtanított magyarul is. Aki csak egynyelvű itt, annak nehezebb.”

A tanári interjúkból kiderült, hogy a tanárok tudatában vannak, hogy a kétnyelvű gyerekeknek vannak nyelvi problémáik, és nem mindent értenek, továbbá hogy egymás közt általában inkább a magyar nyelvet preferálják. Emellett szóba került, hogy néha a tanár vagy akár a szlovák elsőnyelvű diák is alkalmazkodik, és átvált a magyar nyelv használatára.

4. A terepmunka eredményei. A lejegyzett párbeszédet hét elemet tartalmazó szempontrendszer szerint osztályoztam. A jelen tanulmányban minden kategóriára egy-egy példát mutatok be, a résztvevők álnéven szerepelnek. Először az eredetileg elhangzott szöveget, majd szögletes zárójelben magyar fordítást közlöm.

1. Érzelmi/kapcsolattartó funkció

(Könyvelés óra)

Tanár: *Čo sa sleduje na tomto mzdovom liste? Vera? Vera, čo sa sle... fáj a fejed?*Veronika: *Nagyon...*Tanár: *Akkor Adela, prečítaj mi, mzdový list?*Adela: *Hát, de ezt igencsak nem írtam le...*Tanár: *Jaj, piatok Adela nebola, dopísať, nech sa páči Natália, odpovedz mi!*

[Tanár: Mi következik ezen a bérlapon? Vera? Vera, mi köve... fáj a fejed?

Veronika: *Nagyon...*Tanár: *Akkor Adela, olvasd fel nekem, bérlap?*Adela: *Hát, de ezt igencsak nem írtam le...*Tanár: *Jaj, pénteken Adela nem volt, bepótolni, akkor tessék, Natália, válaszolj nekem!]*

A példában a tanár feladatot ad, azonban amikor meglátja, hogy az egyik diák nem érzi jól magát, kilép az oktatói szerepkörből, és a diák elsőnyelvén kérdezi meg, hogy valamilyen problémája van-e. Miután ezt megbeszélték, még egy szó erejéig magyarul kezdi el az újabb instrukciót, de aztán a téma megváltozása miatt visszatér a szlovák nyelvre. Ez utóbbi megnyilatkozása már a hivatalossághoz való visszatérés funkcióban szerepel, lásd 5. példa.

2. Magyarázat/fordítás

(Könyvelés óra)

Tanár: *Z čoho sa skladá táto zmenka, akú má hodnotu? Andi, nem tudok fizetni, mindennapos életbe, v každonennom živote, neviete platiť. Poviete mi: dobre, zapíšte tú faktúru, a plus ešte čo mi dáš k tomu?*Lány: *Úhradu.*Tanár: *Úrok. Kamat. Úrok. V dnešnej dobe kto vám dá niečo zadarmo, Alex? Dá vám niekto niečo zadarmo?*Fiú: *Hát a pedofilok adnak cukorkát, mielőtt elrabolnak, aztán...*Lány: *Hülye vagy...*Tanár: *Okrem rodičov vám nikto nedá zadarmo nič, áno? Hogy jön ide a pedofil, amikor ilyen fontos dolgokról van szó, beszélünk a váltóról, és mondasz ilyen pedofilokat, hol van neked a gondolatod?*

[Tanár: Miből tevődik össze ez a váltó, mi az értéke? Andi, nem tudok fizetni, mindennapos életbe, mindennapos életbe, nem tudtok fizetni. Ezt mondjátok: rendben, írja meg azt a számlát, és még emellé mit adtok?

Lány: *Térítést.*Tanár: *Kamat. Kamat. Kamat. A mai időben ki ad nektek valamit ingyen, Alex? Ad nektek bárki bármit ingyen?*

Fiú: Hát a pedofilok adnak cukorkát, mielőtt elrabolnak, aztán...

Lány: Hülye vagy...

Tanár: A szüleiteken kívül senki nem ad nektek semmit ingyen, igen? Hogy jön ide a pedofil, amikor ilyen fontos dolgokról van szó, beszélünk a váltóról, és mondasz ilyen pedofilokat, hol van neked a gondolatod?]

A példa azért érdekes, mert egyszerre több kódváltás és több motiváció is megfigyelhető benne. A tanár a kérdésben egy szituációt vázol fel, amelyet a jobb megértés érdekében magyarul is elmagyaráz, majd annak egy részét ismét szlovákra fordítja. A lány a tanár kérdésére nem a megfelelő szlovák szakkifejezést mondja, így a tanár megváltja helyette, majd a helyes „megfejtést” magyarra is lefordítja. Amikor a fiú elkezd viccelődni, a csoporton belüli nyelvhasználat szokásai szerint a diáktársa magyarul beszél hozzá. Végző gyanánt a tanár visszatér a hivatalos szlovák nyelvre, amikor pedig visszautal a viccelődésre, a magyarul elhangzottakat magyarul említi.

3. Nyelvi bizonytalanság (Szlovák irodalom óra)

Tanár: *Áno, máš pocit, že taký spisovateľ si zarobí najviac?*

Diák: *Niečo za to iste dostane. A za to nemusí ani až tak veľa pracovať.*

Tanár: *Vôbec nemusí pracovať...* (ironikusan)

Diák: *Ale nie, ale ináč, že potom, viete. Raz napíše, a keď to bude akože sikeres...*

Tanár: *Úspešná.*

Diák: *Tak to už viete, už nepracuje.*

[Tanár: Igen, úgy gondolod, hogy egy író olyan sokat keres?

Diák: Valamit biztosan kap érte. És nem is kell érte olyan sokat dolgoznia.

Tanár: Egyáltalán nem kell érte dolgozni... (ironikusan)

Diák: De nem, nem úgy, hanem később, tudja. Egyszer megírja, és ha úgy-mond... sikeres

Tanár: Sikeres.

Diák: Na, akkor, érti, már nem dolgozik.]

A diák részt vett az órai munkában, szlovákul mondta a véleményét, de egy bizonyos szót nem tudott az adott helyzetben szlovákul, és némi hezitálás után (az *akože* szóval jelezve) inkább elmondta magyarul, hogy a gondolatot befejezhesse. A tanár erre megmondta a szót szlovákul is a diáknak, aki ezt nem építette bele a mondatába, csak befejezte a gondolatot.

4. Nyomaték (Közgazdaságtan óra)

Tanár: *Koľko je jeden percent? Az istenért, mennyi az egy százalék?*

Diák: *Deleno sto.*

[Tanár: Mennyi az egy százalék? Az istenért, mennyi az egy százalék?

Diák: Osztva százzal.]

Gyakori, hogy a tanár a mondandója nyomatékosításának céljából vált át magyarra. Esetenként a diákokat magyarul dorgálja meg, vagy a magyar familiáris regiszterhez nyúl, mert valószínűsíthetőleg ez a nyelv mindkét félhez közelebb áll érzelmileg.

5. Hivatalosság/hivatalosságra való visszatérés

(Közgazdaságtan óra)

Tanár: *Na, legalább valamit mondtál, Feco, akkor a négyesed meglesz. De még addig nem írom be a négyest, zatiaľ nezapišem, kým mi neukážeš daňovú sústavu, nech sa páči.*

[Tanár: Na, legalább valamit mondtál, Feco, akkor a négyesed meglesz. De még addig nem írom be a négyest, addig nem írom be, amíg nem mutatod be az adórendszert, tessék parancsolni.]

A hivatalosság nyelvvél való jelölésével már az első példában is találkozunk. A beszélgetésben félévi osztályozás során felel a diák a négyesért (elégséges), és ehhez a felelet után még a füzetében is be kell pótolnia egyes anyagrészeket. Ez a fegyelmezési/tanulásszervezési dialógus magyarul hangzik el, majd a következő, hivatalos kérdésnél a tanár visszavált szlovákra, jelezvén, hogy a kérést komolyan kell venni, ezért a feltételt szlovákul is megismétli.

6a. Tanórától való távolodás/csoporthoz való közeledés

(Könyvelés óra)

Tanár: *Egy városban za psa sa platí minimálne päťdesiat eur, v činžiaku.*

Veronika: *Dehogy!*

Tanár: *Áno, lebo... ten pes... je mu dobré byť v činžiaku?*

Veronika: *Ötven euró?!*

Tanár: *Nem hisz nekem a Veronika.*

Veronika: *Akkor azért, izé, nem fizettünk mi!*

[Tanár: Egy városban a kutyaért a panelházban minimum 50 eurót kell fizetni.

Veronika: Dehogy!

Tanár: De, mert... az a kutya... jó annak a panelházban lenni?

Veronika: Ötven euró?!

Tanár: Nem hisz nekem a Veronika...

Veronika: Akkor azért, izé, nem fizettünk mi!]

6b. Tanórától való távolodás/csoporthoz való közeledés

(Könyvelés óra)

Tanár: *Na ktorú zmluvu, Adela? Pozor sem... Nati képbe vagy? Vedd elő a füzeted, aztán már lazítunk, csak ezt még elmondom.*

[Tanár: Melyik számlára, Adela? Figyelj ide... Nati képbe vagy? Vedd elő a füzeted, aztán már lazítunk, csak ezt még elmondom.]

Az első idézet a tanórától való távolításra hoz példát (a diák által), a másodikban pedig a tanár közelít a diákok csoportjához. A 6a. jelű példában a tanár és a diákok közösen beszél meg, hogy mi után kell adózni. A téma egyben szakmai is, de a diákok a saját életükből is tudnak példákat hozni, így ehhez kapcsolódóan megjelenik a magyar nyelv is. Más szempontból a diákok kezében itt a magyar nyelv egyfajta fegyver arra, hogy nemcsak az óra hangulatát, menetét változtassák meg, hanem ezzel együtt a tananyagról is eltereljék a szót.

A 6b. példában szlovákul magyaráz a tanár, aztán egy másik, szintén nem odafigyelő diákot akar bevonni az órai munkába. Látja a diákokon, hogy fáradtak, ezért próbálja őket biztosítani arról, hogy már nem tart soká a tanulás, közelít a diákok akarata és nyelve felé: „aztán már lazítunk”.

7. Idézés

(Könyvelés óra)

Tanár: *Tu sa uvádza rodné číslo. Do každej kolónky si pekne napíše číslo.*

Diák: *Ale to sa tam nezmesť.*

Tanár: *Tak nedajte lomítko tam. Bez lomítka.*

Diák: *Akkor meg kevés.*

Tanár: *Tíznek kell lenni.*

Diák: *Akkor jó.*

Tanár: *Ne írd a lomítkot. Lomítkot nem írjuk oda.*

[Tanár: Ide kell beírni a születési számot. Minden négyzetbe szépen írjátok be a számot.

Diák: De nem fér ki.

Tanár: Akkor a perjelet ne írjátok oda. Perjel nélkül.

Diák: Akkor meg kevés.

Tanár: Tíznek kell lenni.

Diák: Akkor jó.

Tanár: Ne írd a perjelet. Perjelet nem írjuk oda.]

A diákok egy űrlap kitöltését gyakorolják, hogy hova kell beírni a születési számot, amely tartalmaz egy perjelet is. A tanár a *lomítka* ('perjel') szót ismételten szlovákul használja a következő mondataiban is – egyfajta szlovák idézetként akkor is, ha egyébként magyar szavakat tartalmazó mondatot mond.

5. Következtetések. Ahogy a terepmunka eredményeiből látszik, a szlovák tannyelvű iskolába járó gyerekek nyelvhasználatuk több év szlovákul való tanulás után (jelen esetben legalább 11–12 év) sem korlátozódik a szlovák nyelvre. Nemcsak az iskolán kívüli életben domináns továbbra is a magyar nyelv, hanem az iskolai környezetben is – a tanárnak sokszor nehézségei támadhatnak, ha egy magyar diákokból álló csoportban kizárólagosan szlovákul akarja tartani az órát. Részen azért, mert a diákok részéről egyfajta ellenkezés is lehet a magyar nyelv használata, részen pedig azért – ahogy a tanári interjúkból is kiderül –, mert a diákok számára a szlovák nyelvű magyarázatok vagy szakszavak megértése gondot okozhat. A tanárnak viszont elsőszámú célja a tananyag megértetése – nyelvtől függetlenül, így a diákoknál jelentkező szaknyelvi hiány kiküszöbölésére a kódváltáshoz folyamodik. Az egyik legérdekesebb megfigyelés az, hogy ebben a kétnyelvű közösségben mennyire szereppel vagy akár „hatalommal” ruházódnak fel a nyelvek, és hogy a szerep pedig a nyelvhasználótól függ. A magyar nyelv az osztálytermi környezetben, a tanár „kezeiben” közeledés a diákokhoz, kedveskedés velük. Arra használja a magyart, hogy a diákok figyelmesebbek vagy jobb magaviseletűek legyenek, odafigyeljenek rá, ugyanakkor a diákok által használva, akik tudják, hogy szlovákul kellene beszélniük, a magyar egy olyan eszköz, amivel nemtetszésüket, vagy ellenállásukat fejezhetik ki, egyfajta lázadás a tanóra menete és a feladatok elvégzése ellen. Mivel az iskolában tanító tanárok közül sokaknak szintén a magyar az anyanyelve, ez még jobban csökkenti annak az esélyét, hogy a jelenlévők nyelvhasználatuk ne tartalmazza magyar nyelvből származó elemeket, legfőképp, ha a tananyag megértése a cél. Kérdés akkor, hogy mennyire észszerű a szülőktől, „az érvényesülés jegyében” szlovák iskolába íratni magyar elsőnyelvű gyermekeiket.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- GUMPERZ, J. JOHN 1982. *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61: 1–17. <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3872> (2018. 02. 14.)
- PÉK LÁSZLÓ 2015. *A többségi iskola választása a magyarok körében a Felvidéken*. Kézirat.
- SCOTTON, CAROL MYERS 1988. Codeswitching as indexical of social negotiations. In: MONICA HELLER ed., *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin. 152–168.
- SZABÓ TÜNDE 2013. Az anyanyelvi oktatás és a kisebbségi magyarság Szlovákiában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8: 103–112.
- VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ 1998. A bujkáló anyanyelv. Tanítási óra alatti kódváltás szlovák tannyelvű iskolában. In: LANSTYÁK ISTVÁN szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 87–93.

„Hát-tal nem kezdünk mondatot!”

A nyelvhelyesség kérdése az oktatásban

MÜLLER DÓRA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
mullerdora6@gmail.com

A dolgozat témája a nyelvhelyesség fogalmának kérdése, elsősorban az oktatás viszonylatában, középpontban az anyanyelvi oktatás nyelvművelő jellegének és a tanárok nyelvhelyességről alkotott elképzeléseinek vizsgálatával. A téma kiindulópontja az a helyesnek bizonyuló feltevés, miszerint az egyes nyelvi változatokhoz, jelenségekhez kapcsolódó attitűdök háttérben lényeges szerepet kap az iskola, főként a magyartanár nyelvről kialakított képe. A téma létjogosultságát öt, különböző szaktárgyakat tanító pedagógussal készített interjú eredményeinek bemutatása támasztja alá.

Kulcsszók: nyelvhelyesség, oktatás, interjú, nyelvművelés, attitűdvizsgálat.

1. Bevezetés. Egy korábbi dolgozatomban a *kell* utáni alanyi szerkezetek különböző kifejezésformáihoz (LENGYEL 2000: 394) kapcsolódó attitűdöket vizsgálva irányult figyelmem arra, hogy a formális oktatás a nyelvhasználatra, a nyelvről való gondolkodásra kétségtelenül nagy befolyással van. A kérdőíves vizsgálat során a *kell menjek*-, illetve a *kell mennem*-féle szerkezetek helyességére irányuló kérdésre többször is érkezett a következő válasz: „De mindenképp a főnévi igeneves alak a helyes, mert úgy tanították.” A hangsúly látványosan a mondat „mert úgy tanították” részén van.

Ahogy azt SINKOVICS BALÁZS is megfogalmazta: „A nyelvi tudat alakításában, a nyelvhelyességi előírások terjesztésében a nyelvművelő kiadványok és újságcikkek mellett jelentős szerepük van és volt a tanítóknak, tanároknak” (2013: 337). E tapasztalatból kiindulva jelen tanulmány az anyanyelvi oktatás nyelvművelő jellegével, elsősorban a nyelvhelyesség kategóriájának kérdésével foglalkozik. A téma felépítése a nyelvhelyesség fogalmával kapcsolatos szakirodalom feltárásával (2), majd a Nemzeti Alaptanterv vonatkozó részeinek tárgyalásával történik (3). A nyelvhelyesség és oktatás problémájának jelenlegi helyzetét pedig egy kisebb, interjúval kiegészített kutatás eredményeivel mutatom be, amely a tanulmány zárásaként olvasható. Jelen munka természetesen nem hivatott teljes áttekintést adni az oktatás és nyelvhelyesség témájáról alkotott elképzelésekről vagy a kapcsolódó tanulmányokról, emellett az interjúkból levont következtetések sem tekinthetők általános érvényűnek az oktatásra nézve. A kutatás célja elsősorban a tanárok nyelvhelyességhez köthető attitűdjének, valamint a téma aktuális helyzetének feltárása volt.

2. A nyelvhelyesség fogalma. Ha a nyelvhelyesség tudományos megközelítését, kritériumait keressük, a szakirodalomban döntően kétféle nézetet különíthetünk el: az egyik felfogás a nyelvművelés mellett (is) elköteleződött nyelvészeké, a másik pedig azon nyelvészek nézete, akik inkább a nyelv jelenségeinek leírása mellett állnak, akiknek az érdeklődése „nyelvhelyességi kérdésekkel szemben feltűnően csekély” (GOMBOCZ 1931: 1).

Az első csoportba tartozók szerint a nyelvhasználatban előkerülő új jelenségeket folyton felül kell vizsgálni, különben a hibás alakok, a helytelen törekvések a nyelv hanyatlását is képesek előidézni (KOVALOVSKY 1977: 42). Szerintük a nyelvhasználat helyességének megítélésében sok más tényező mellett elsősorban a nyelvhelyességi normák közül a köznyelv és az irodalmi nyelv használatát kell irányadónak tekintenünk. Ezt egyes írások nyelvszokásnak is nevezik, kiemelve, hogy „nem akárcikinek, még csak nem is a többségnek a nyelvszokása mérvadó, hanem az igényes beszélőké, a nyelv szelleme, a hagyomány és az irodalmi gyakorlat által szabályozott és fémjelzett művelt köznyelvé” (KOVALOVSKY 1977: 41). Ehhez kapcsolódva tehát a nyelvhelyesség fogalma a következőképpen is összefoglalható: „alapelv, hogy valamely nyelvközösségen belül helyes az a nyelvi eszköz, amelyet az egész nyelvközösség köznyelvi és irodalmi szinten használ, illetve használhat” (SZEPESEY 1986: 8).

A másik tábor álláspontját talán NÁDASDY ÁDÁM Búcsú a nyelvhelyességtől című írásának egy részletével lehet a legjobban szemléltetni: „A nyelvhelyesség olyan, mint a rituális konyha. Bizonyos vallások, kultúrák bizonyos ételeket kerülendőnek, tilalmasnak minősítenek. Így tesznek például a muzulmánok és a vallásos zsidók a sertéshússal. Ha fölteszem a kérdést: »Helyes-e a sertéshúsfogyasztás?«, muzulmán olvasóim nyilván nemmel válaszolnak, s így tesznek a vallásos zsidók is. Többi olvasóim viszont, így a kínaiak vagy a keresztények, általában igennel fognak válaszolni, hiszen ők [...] gyakran és szívesen fogyasztanak sertéshúst [...]. Ha a tudományt kérdezzük, hogy helyes-e a sertéshúsfogyasztás, ő azt fogja mondani: igen, a sertéshús emberi táplálkozásra alkalmas – neki csak ezt jelenti a »helyes«” (NÁDASDY 2010: 13). A nézőpont figyelembevételével tehát elengedhetetlen, ha valamit nyelvhelyességi szempontból szeretnénk minősíteni. Ráadásul nyelvészeti értelemben a „helytelen” címke „üres, csak egy benyomást fogalmaz meg és nem objektív valóságot” (NÁDASDY 2010: 13).

Megoldás lehet a két nézet problémájára LŐRINCZE (1980) terminusával élve a „helyzettől függő nyelvhelyesség elve”, bár ez elv is magában rejtje a követendő minta meglétét. Ha jobban belegondolunk, a NÁDASDY-idézettel bemutatott felfogásban nem is lenne semmi kivetnivaló, de a nyelvi formák helyesnek vagy helytelennek nyilvánítására mégis igény van, éppen a túlzott normaorientáltság miatt. Hogyan írjuk? / Hogyan mondjuk? / Hogyan helyes?-típusú kérdést rengeteget találhatunk az interneten. Bármilyen oldalon, ahol kommentet lehet írni egy adott cikkhez, több mint valószínű, hogy a vita, illetve a megjegyzések néhány hozzászólás után nem a cikk tartalmához kapcsolódnak, hanem az egyes kommentelők nyelvhasználatát kifogásolják, sokszor nem is csak egyszerű helyesírási kérdéseket feszegetve.

Bár az elsőként említett, szigorú normakövetést hangsúlyozó, a művelt köznyelv dicsőségét hirdető részleteket egy 1977-ben kiadott kötetből idéztem, 2017-ben sem mondhatjuk azt, hogy a sztenderd nyelvváltozat uralma visszaszorult volna, s más nyelvváltozatot használva is lehetne érvényesülni. A közoktatás pedig nem segít a helyzet egyértelműsítésében: a nyelvhelyesség kérdése vagy korszerűtlenül, vagy reflektálatlanul van jelen az oktatási rendszerben. Bár csak egy, a saját környékén sikeresnek tekintett, Tolnai megyei gimnáziumban vizsgálódtam, az ott szerzett tapasztalataim egyértelműen alátámasztják, hogy a tanárok szerint is a sztenderd nyelvváltozat az, amelyet a diákoknak minél magasabb szinten birtokolniuk kell, hogy érvényesülhessenek az életben.

3. Nyelvhelyesség az iskolában. „A magyar iskolák erősen normatív szemlélete továbbra is az elitet támogató, az esélyegyenlőséget megakadályozó szűrőként működik, a gyerekek képességeinek és teljesítményének megítélését még mindig túlságosan befolyásolja, hogy az iskola által helyesnek tartott nyelvváltozatot beszélik-e” (SÁNDOR 2006: 990). Ez az erősen normatív szemlélet a magyarban, a sztenderd abszolút helyesnek tartása, a hibák felfedezése, a nyelvművelés szükségességének gondolata főként abból a hiedelemből ered, hogy a nyelvnek van egy eszményi formája, amely egyenlő az írott, irodalmi nyelvvel. A beszélt köznyelv pedig már csak egy alacsonyabb rendű változatot jelent (vö. SÁNDOR 2006: 984). Pedig a nyelv történetileg elsődleges formája a beszéd. Ha jobban megnézzük, több olyan tévhit is ered ebből az ellentétből kiindulva, amelyeket magyartanárok előszeretettel hirdetnek: „*hát*-tal nem kezdünk mondatot, és-sel sem kezdünk mondatot.” És ezt a „hibát” mind írásban, mind szóban ki szokták javítani, holott a beszélt nyelvnek ezek természetes elemei (SÁNDOR 2006: 984).

Mivel a közoktatás kereteit elsősorban a Nemzeti Alaptanterv (NAT. 2012) határozza meg, érdemes megnézni, hogy ez a dokumentum megfogalmazza-e, illetve miként javasolja a helyes nyelvhasználatot. Az alaptantervben összesen tízszer fordul elő a *nyelvhelyesség* kifejezés. Hogy mit kell pontosan nyelvhelyességen, nyelvhelyességi szabályokon vagy helyes nyelvhasználaton érteni, az viszont nincs kifejtve. A Műveltségügyi területek anyagai című részben a magyar nyelv és irodalom szintekre bontásánál olvashatjuk, hogy az adott évfolyamokon mi az elvárás. A nyelvhelyesség fogalmát a következő kontextusokban találhatjuk meg: Írás és szövegalkotás terén az 5–6. évfolyamokon az „alapvető nyelvhelyességi, helyesírási ismeretek tudatos alkalmazása” (NAT. 2012: 10664) a cél. Ugyanebben a kategóriában a 7–8. osztályosoknak véleményem szerint ugyanezt az elvárást fogalmazták meg, csak más szavakat használva: „a tanult nyelvtani, helyesírási ismeretek normakövető alkalmazása” (NAT. 2012: 32). A 9–11. évfolyamnak a nyelvhelyességgel kapcsolatban megfogalmazott követelményt az Anyanyelvi kultúra, ismeretek az anyanyelvről témakör alatt találhatjuk, ahol a fejlesztési cél „A nyelvhasználat társas jelenséggé váló (szociolingvisztikai) szemlélete [...] Nyelvhelyességi problémák önálló megoldása (szóban és írásban egyaránt)” (NAT. 2012: 34).

Érdemes lenne a különböző tankönyveket is megvizsgálni, amiből láthatóvá válhat az alaptantervben leírtak tananyagbeli leképeződése, illetve a nyelvhelyességhez való különböző viszonyulások is.

4. Tanárok hozzáállása a nyelvhelyesség kérdéséhez. Annak érdekében, hogy valós tanári véleményekről szerezzek tapasztalatot, egy Tolna megyei gimnáziumba látogatam el, ahol két könyvtárossal, két magyartanárral, illetve egy földrajztanárral beszélgettem. Az interjúkészítés célja többek között az volt, hogy felmérjem, miként értelmezik a pedagógusok a nyelvhelyesség fogalmát, milyen stratégiákkal kezelik az eltérő nyelvhasználatból adódó esetleges konfliktusokat, milyen szerepet tulajdonítanak a köznyelvnek, illetve milyennek látják a tanulók nyelvhasználatát. Terjedelmi korlátok miatt a továbbiakban eltekintek az olyan információk részletezéséről, amelyek az interjúk értelmezését bővíthetnék (mint a pontos kérdések, az interjúalanyok neve, kora), így a továbbiakban kizárólag a nyelvhelyesség fogalmára vonatkozó nézeteket mutatom be.

5. Nyelvhelyesség az interjúk alapján. Bár azt gondolnánk, hogy a könyvtárosok nem annyira részesei az iskola életének, mint egy tanár, valójában intenzív kapcsolatban vannak a diákokkal, legalábbis az általam meglátogatott intézményben. Az elsőként megkérdezett könyvtáros írásban, a Facebookon keresztül is gyakran kommunikál a diákokkal, ha szükséges, így ezen a szintén is meg tudja ítélni nyelvhasználatukat. Ő elsőként a helyesírásból adódó problémákra asszociált a *nyelvhelyesség* szó kapcsán. Véleménye szerint a szóban elkövetett hibákra is nagy figyelmet kell fordítani, viszont csak óvatosan, mert a túlzott javíztatás frusztrációhoz vezethet. Aktuális nyelvhelyességi problémaként azt jelölte meg, hogy a diákok magázódás esetén gyakran ékelnek magyarázatukba tegező formákat.

A másik könyvtáros szintén a tegezés-magázás nehézségeiben látja a problémát, bár szerinte ezért nem a diákok vagy a szülők, hanem még a korábbi generáció tagjai tehetők felelőssé. Véleménye szerint azonban nem nyelvhelyességi, inkább stilisztikai hibáról kellene beszélnünk, főként az olyan problémák esetén, mint a beszűkült szókincs, az árnyalatnyi különbségek érzékeltetésére való képtelenség vagy az idegen szavak helytelen használata. Sajnálja, hogy „ahhoz a meteorológushoz [Reisz András] hasonlóan, aki korábban még szép palócosan beszélt a televízióban, ma már nem mernek az emberek nyelvjárási jellegzetességeket, vagy archaikus kifejezéseket használni”. A nyelvhelyességet pedig határozottan helyzettől függő fogalomnak ítéli meg.

Ezt követően érdemesnek találtam a nyelvhelyességről egy olyan tanárral is beszélni, akinek a nyelvészethez a legkevésbé lehet köze. Kíváncsi voltam arra, hogy egy olyan tanárnak, aki nem magyar nyelvet vagy irodalmat oktat, milyen elképzelése van a *nyelvhelyesség* fogalmáról. Így készítettem az iskola földrajztanárával is interjút. Szerinte nagyon fontos a helyes nyelvhasználat, és nem csak a magyartanárok feladata ennek megtanítása. Elsőként a diákok írásain is látszódo helyesírási nehézségekről (mint nyelvhelyességi hibákról) beszélt, de megemlítette, hogy földrajztanárként neki sincs könnyű

dolga a földrajzi nevek helyes leírásával. Emiatt még nagyobbnak érzi a felelősségét, hiszen nem csak a szóbeli beszédére kell ügyelnie. Gyakran kísérletezik különböző nyelvi elemek használatával is, mert kíváncsi arra, hogy miként reagálnak rá a gyerekek. Így gyakran használja például a *máma* szót, mivel az ő gyerekkorában „mindenki ezt használta”, ma viszont nagyon furcsán és helytelenítően néznek rá a diákok emiatt. E kísérleteknél igyekszik kiemelni az adott szót, hogy a diákok érezzék a különbséget, a „viccelődést”.

A legtöbb információt és a nyelvhelyességről alkotott legteljesebb képet a megkérdezett két magyartanártól kaptam. Mindketten hangsúlyozták a helyzettől való függőséget, ez alapján javítanak is, valamint kiemelték, hogy inkább stilisztikai, és nem nyelvhelyességi hibákról beszélnének. Nagy eltérés viszont, hogy az egyik tanárnő, bár kiemelte, hogy a *nyelvőrzés* fogalmától ódzkodik, a szókinszbeli szegénység kapcsán *nyelvromlás*-t, az internet hatására jelentkező *nyelvhasználati szokás*-okat, az angol nyelv felkapottsága miatt *nyelvi gyökértelenség*-et emlegetett. A másik tanárnő ezzel szemben kifejezetten nagy motivációs erőt lát a szleng leleményességében mind a saját, mind a diákok nyelvhasználatára gondolva.

6. Összegzés. A szakirodalom és az interjúk tanulságaként is megállapítható, hogy a *nyelvhelyesség* szubjektívan használt, alkalmazását tekintve nem pontosan körülhatárolható fogalom. Erős a sztenderd nyelvváltozathoz való kötődés, a sztenderd használatának támogatása. Ezt az érvényesülés, a gondolatok megfelelő kifejezésének eszközeként fogják fel. Mivel magyar nyelv (legalábbis az oktatásban) mindenképpen ennyire sztenderdközpontúnak tűnik, nem mindegy, hogy ebből a nézőpontból milyen módon közöljük a tanulókkal az egyes változatok helyességét vagy helytelenségét. A nyelvhelyesség kérdése kapcsán nagy felelősség hárul a pedagógusra, ugyanakkor, ahogy az a Nemzeti Alaptanterv példáján vagy az interjúalanyok beszámolójából is megfigyelhető, az oktatási rendszer olyasmit kér számon, amit nem határoz meg pontosan, ennek következtében a pedagógus is úgy beszél helyes és helytelen nyelvhasználatról, hogy az nincs pontosan definiálva. Fontos lenne tehát, hogy ne egyszerűen a tanulmány címében is példázott nyelvi babonák terjedjenek, hanem a diákok tájékozottak legyenek a nyelv és társadalom viszonylatairól. Nem mindegy, hogy a nyelvjárási, illetve a köznyelvi normától eltérő beszélők további megbélyegzettségét támogatjuk, vagy nyelvi toleranciára, megértésre neveljük a tanulókat azáltal, hogy megmutatjuk nekik a nyelv működését, a nyelv változatait.

Hivatkozott irodalom

- GOMBOCZ ZOLTÁN 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
 KOVALOVSKY MIKLÓS 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 41–42.

- LENGYEL KLÁRA 2000. Az állítmány. In: KESZLER BORBÁLA szerk., *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LŐRINCZE LAJOS 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető Kiadó, Budapest.
- NAT. 2012. = Nemzeti Alaptanterv 2012. *Magyar Közlöny* 66: 10639–10847. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf (2017. 05. 08.)
- NÁDASDY ÁDÁM 2010. Búcsú a nyelvhelyességtől. *Élet és Irodalom* 54/32. (2010. augusztus 13.) http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/Bucusu-a-nyelvhelyességtol.html (2017. 05. 08.)
- SÁNDOR KLÁRA 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER szerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 958–995.
- SINKOVICS BALÁZS 2013. Nyelvhelyesség az iskolában az 1930-as, 1940-es években. In: KONTRA MIKLÓS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. élnyelvi konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásából*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZEPESY GYULA 1986. *Nyelvi babonák*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kalota Művészeti Alapítvány
1027 Budapest, Fazekas u. 10–14.
napkut@gmail.com
(70) 617-8231

Szöveggondozó: Krizsai Fruzsina
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda

ISSN 2416-3082
ISBN 978-963-284-914-0

[illegible]